STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Anul 11 (67), Nr. 4 **Octombrie – Decembrie 2022**

S U M A R

Studii

MIRCEA DUȚU, Nicolae Titulescu, doctrinar al dreptului 449
GHEORGHE BUTA, Implicațiile crizei sanitare asupra procesului civil 467
VERSAVIA BRUTARU, CAMELIA MORĂREANU, Restrângerea dreptului la un proces echitabil în procedurile judiciare penale pe durata stărilor excepționale de urgență și alertă..... 483
MIRCEA M. DUȚU-BUZURA, Convenția-cadru privind schimbările climatice, document major al dreptului internațional al mediului 507

Viaţa ştiiinţifică

Sesiunea anuală de comunicări științifice, *„Dreptul și crizele Globale. Implicații juridice ale crizei sanitare”,* București, 22–23 septembrie 2022, ediție on-line, (*dr. Radu Stancu*) 527
Lansarea proiectului național *Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România. Ciclu de conferințe consacrat centenarului Constituției României Mari din 20 martie 1923*, Academia Română, București, 29 septembrie 2022 (*dr. Gabriel Manu*) 539
Prelegerea-dezbatere *Constituția de la 1866: Statul român ca stat modern*, București, 26 octombrie 2022 (*dr. Andrei Duțu-Buzura*) 547

Recenzie

Max Falque (coord.), *Droits de propriété environnementaux/Property rights for the environment* Ed. Bruylant, Bruxelles, 2022, 620 p. (*dr. Andrei Duțu-Buzura*) 551

Note de lectură

Revue internationale de Criminologie et police tehnique et scientifique, nr. 4/2021, Geneva, publicație a Asociației Criminologilor de Limbă franceză (AICLF), 133 p, *(dr. Aura Preda)* 557

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 11 (67), nr. 4, p. 443–564, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2022

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Année 11 (67), N°. 4 **Octobre – Décembre 2022**

S O M M A I R E

Études

MIRCEA DUȚU, Nicolae Titulescu, doctrinaire du droit 449
GHEORGHE BUTA, Les implications de la crise sanitaire sur le procès civil 467
VERSAVIA BRUTARU, CAMELIA MORĂREANU Restriction du droit à un procès equitable dans le cadre des procédures pénales pendant les états d'urgence et d'alerte exceptionnels 483
MIRCEA M. DUȚU-BUZURA, La Convention-cadre sur les changements climatiques, un document majeur du droit international de l'environnement 507

Vie scientifique

La session annuelle des communications scientifiques, *« Droit et crises mondiales. Implications juridiques de la crise sanitaire »*, Bucarest, 22–23 septembre 2022, édition on-line (*dr. Radu Stancu*) 527
Lancement du projet national *Tradition constitutionnelle et perspectives du constitutionnalisme en Roumanie. Série de conférences consacrées au centenaire de la Constitution de la « Grande Roumanie » du 20 mars 1923*, Académie roumaine, Bucarest, 29 septembre 2022 (*dr. Gabriel Manu*) 539
La conférence-débat *La Constitution de 1866 : L'État roumain comme État moderne*, Bucarest, 26 octobre 2022 (*dr. Andrei Duțu-Buzura*) 547

Revues

Max Falque (coord.), *Droits de propriété environnementaux/Property rights for the environment* Ed. Bruylant, Bruxelles, 2022, 620 p. (*dr. Andrei Duțu-Buzura*)..... 551

Comptes rendus

Revue internationale de Criminologie et police technique et scientifique, no. 4/2021, Genève, publication de l'Association Internationale des Criminologues de Langue Française (AICLF), 133 p, (*Aura Preda*) 557

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE

Year 11 (67), No. 4 **October – December 2022**

S U M M A R Y

Studies

MIRCEA DUȚU, Nicolae Titulescu, Doctrinaire of Law 449
GHEORGHE BUTA, Implications of the Health Crisis on the Civil Trial..... 467
VERSAVIA BRUTARU, CAMELIA MORĂREANU, Limiting the Right to a Fair Trial in Criminal Court Proceedings during Exceptional States of Emergency and Alert 483
MIRCEA M. DUȚU-BUZURA, Framework Convention on Climate Change, Major Document of International Environmental Law 507

Scientific Life

The Annual Session of Scientific Communications, *"Law and Global Crises. Legal Implications of the health crisis",* Bucharest, September 22–23, 2022, online edition, (*dr. Radu Stancu*) 527
Launch of the National project *Constitutional Tradition and the Perspectives of Constitutionalism in Romania. Series of Conferences devoted to the Centenary of the Constitution of Greater Romania from March 20, 1923*, Romanian Academy, Bucharest, September 29, 2022 (*dr. Gabriel Manu*) 539
Lecture – Debate: *The Constitution of 1866: The Romanian State as a Modern State*, Bucharest, October 26, 2022 (*dr. Andrei Duțu-Buzura*) 547

Review

Max Falque (coord.), *Droits de propriété environnementaux/Property rights for the environment* Ed. Bruylant, Bruxelles, 2022, 620 p. (*dr. Andrei Duțu-Buzura*) 551

Reading Note

Revue internationale de Criminologie et police tehnique et scientifique, nr.4/2021, Geneva, Publication of the Association of French-speaking Criminologists (AICLF), 133 p. (*Aura Preda*)..... 557

STUDII ŞI CERCETĂRI JURIDICE, an 11 (67), nr. 4, p. 443–564, Bucureşti, octombrie–decembrie, 2022

NICOLAE TITULESCU, DOCTRINAR AL DREPTULUI

*Prof. univ. dr. Mircea Duțu**

Abstract: *As an adept of complementarity, even to the point of confusion, between the rules of political activity and the ideas of the scientific activities, Nicolae Titulescu developed a juridical thinking associated to the major European trends of his age, that unfortunately remained relatively singular in Romania. The conceptual and theoretical premise is that when the order of a certain society is undermined by the conflict between adverse ideologies, its normative cohesion depends on the effort of the jurists, as they are summoned before all to restore the order in their own way of thinking. Situated in the avant-garde of the great French "anxious jurists" of the turn of the century, Nicolae Titulescu promoted in the pre-great war Romanian legal doctrine of civil law the directions of thought of law as science and technique of the social order itself. As it was to be expected, for political reasons, the reception of Titulescu's idea in the post-second world war Romania could not cover the two directions, as the unavoidable ideological compromise of the science of law led to a new (descriptive) exegesis to the detriment of the (constructive) legal technique. Nowadays, the order invoked by could and should be established both to the dominating fashionable ideologies and to the easier path of the so-called formalist legal technicism, incompatible with Titulescu's "creative ideal".*

Key words: *Nicolae Titulescu; order in thinking "anxious jurists"; legal technique; science of law; constants of law; pandectism; social function of property; solidarism; Fr. Gény; creative ideal.*

Activând în domeniu în deceniile din preajma și imediat după Primul Război Mondial, perioadă de mari transformări ale istoriei, inclusiv în planul dreptului, normelor, practicilor și științei sale Nicolae Titulescu (1882–1941) s-a manifestat, prin activitatea și opera sa, în spiritul enciclopedist al timpului, în care politica, bara și catedra se conjugau adesea spre a forma și ilustra dimensiunile unei personalități complexe.

El s-a exprimat ca gânditor jurist mai ales în calitate de profesor și doctrinar în materia dreptului civil prin intermediul manualelor universitare și articolelor publicate în revistele de specialitate*. Reflecțiile sale în domeniul dreptului

---

* Directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române; juridic_instyitut@yahoo.com

* Opera juridică științifică a lui N. Titulescu a început să fie valorificată postum în condițiile istorice care au caracterizat perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, în cadrul Institutului de Cercetări Juridice (ICJ) al Academiei Române. În revistele Institutului au fost publicate astfel primele studii, analize consacrate lucrărilor și preocupărilor sale privind știința dreptului, care au culminat prin Discursul de recepție în Academia Română din 1975 al directorului ICJ de atunci, profesorul Traian Ionașcu (1897–1981), intitulat sugestiv *Opera de drept civil și de drept internațional a lui Nicolae Titulescu.* După 1989, responsabilitatea principală a promovării ideilor

internațional public rămân conexe activității diplomatice și se situează în prelungirea și exprimarea practică a demersului respectiv. În ambele ipostaze însă contribuțiile lui rămân semnificative și își păstrează în bună parte actualitatea în marja câmpului propriu de referință. În mod cert, în fiecare sferă de implicare prezența titulesciană s-a ilustrat prin competență, pasiune și izbândă, purtătoare de progres juridic occidental, în special francez, cu puternice rezonanțe creatoare pentru catedra și pretoriul românești. În același timp și ca o sinteză, gânditorul Nicolae Titulescu se înscrie în generația și categoria „juriștilor neliniștiți", angajați în plan european, la începutul veacului al XIX-lea, în dezvoltarea dreptului ca știință și a practicii ca formă de progres social. El rămâne, în această privință, alături de Vespasian V. Pella sau Paul Negulescu, aparținător generației interbelice care a avut ceva de spus și a semănat repere nu numai în plan național, ci și în mersul general al științei dreptului și culturii juridice. Pentru aceasta i se cuvine prețuire și niciodată a nu avea parte de ignorare și uitare.

1. O formație juridică de tip european. Sub semnul preocupărilor creatoare și al responsabilității sociale asumate, Nicolae Titulescu și-a început și desăvârșit în răstimpul 1900–1904 studiile universitare la Paris, obținând licența și doctoratul în drept la Sorbonna. Opțiunea fundamentală de a vedea în cariera juridică nu atât o profesie, cât mai ales o vocație, un câmp de reflecție și experiențe socio-culturale l-au făcut ca încă din anii facultății să-și manifeste predilecția pentru cercetarea științifică și demersul teoretic, obținând, ca student, premiul „Ernst Beaumont" pentru o lucrare de teoria obligațiilor, apreciată de profesorul Barthelemy având în vedere „claritatea expunerii, precizia cunoștințelor, excelentul plan adoptat și maniera foarte riguroasă a unor părți". Același spirit de căutare a noului și promovare a abordării creatoare le întâlnim și în privința temei și conținutului tezei de doctorat *Essai sur une théorie générale des droits éventuels.* Era vorba de o temă asupra căreia până atunci nu fuseseră publicate decât două articole de revistă, semnate de profesorul René Demongue, teza lui Titulescu fiind prima lucrare de mari proporții în care eventualitatea să fie studiată, nu incidental, ci în cadrul unei teorii generale, ca o modalitate distinctă, atât din punctul de vedere al ipotezelor în care se întâlnește, cât și al efectelor ei juridice. Ea a rămas până în 1955 și singura lucrare consacrată acestei probleme, devenită, în consecință, clasică și continuând să fie citată în epocă în aspectele pendinte.

În privința carierei profesionale, conform propriilor aspirații, optează pentru catedra universitară și, după obiceiul vremii, se înscrie în Barou pentru împlinirea

patrimoniului științific titulescian a fost asumată în principal de fundația europeană ce îi poartă numele și cu precădere în privința dimensiunii sale politico-diplomatice. În virtutea unei atari tradiții academice și în continuarea sa, în cadrul marcării a 140 de ani de la nașterea ilustrului om politic, diplomat și jurist, în 2022 directorul ICJ, prof. univ. dr. Mircea Duțu, a participat la cele două conferințe științifice organizate în acest context. Prima comunicare, *Opera juridică a lui Nicolae Titulescu. Dimensiunea de drept civil și legatul științific național* a fost publicată în „Studii și Cercetări Juridice" nr. 2/2022 (p. 175–199). Cea de-a doua, *Nicolae Titulescu, doctrinar al dreptului,* se publică în numărul de față.

replicii sale practice. Opțiunea sa pentru dreptul civil, „cea mai importantă dintre ramurile dreptului, aceea care constituie trei sferturi din obiectul lui” și un act universitar, care să formeze „adevărați oameni de drept” și nu numai practicieni ai săi, evocă mai degrabă imaginea juristului complex, cu vocație integrată și integrală. Mai mult decât atât, Titulescu s-a format la Paris ca gânditor și nu simplu profesionist al practicilor domeniului, în spiritul ultimelor idei ale reflecției juridice franceze și universale, ale noii școli care vedea îngemănarea între drept și sociologie și marca ieșirea din perioada în care exegeza reducea studiul dreptului la o tehnică de interpretare, conferindu-i demnitatea de știință socială.

Pe lângă această capacitate extraordinară de a adera creator și înțelege pe deplin mersul științific al dreptului, el are și calitatea vizionară de a se întoarce în țară hotărât să promoveze în școala românească de drept, născută ca o continuare și adaptare civilizațională a celei franceze și deci predispusă la o receptare rapidă a evoluțiilor majore în materie și, în același timp și lucrul cel mai important, să-i ofere posibilitatea ca astfel să-și croiască mai repede drumul propriu de afirmare. „Să căutăm, prin mijloace proprii, scria el, și neadmițând ca indiscutabil tot ce se găsește aiurea, a realiza o reformă rațională și utilă”[1] a învățământului superior juridic. De aceea, el va rămâne în istoria științei și culturii juridice naționale nu atât prin cursurile și lucrările de drept civil propriu-zise, ci, înainte de toate, prin reflecțiile și încercările de a insufla în universitatea românească noile tendințe de cunoaștere și învățare a dreptului, prin cele 18 propuneri ale sale privind reorganizarea învățământului superior juridic și cele trei adevăruri fundamentale ce trebuiau să călăuzească educația juridică, înțeleasă ca formare științifică și să marcheze finalitatea sa („interpretarea științifică și, prin urmare, umanitară a dreptului”).

2. O doctrină promovată de la catedra universitară. Titulescu vine la catedra juridică universitară românească într-o epocă de răscruce, când constatarea lui Pomponius: „Nu poate exista drept dacă nu există un expert în drept care să îl facă să progreseze” era valabilă mai mult ca oricând.

După câteva decenii de dezvoltare în umbra imitației „transplantului legislativ” masiv modernizator din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, doctrina și jurisprudența românească depășiseră pragul critic și se îndreptau spre o cale proprie, iar învățământul dreptului se maturizase, permițând înființarea doctoratului (1908). Perioada 1870–1914 este caracterizată în cultura juridică franceză ca una a tranziției, universitatea plasându-se în centrul înnoirilor; sinteza operată între tradiția civilistă și discursul legitimant pentru statul națiune a favorizat consolidarea statutului dreptului ca vector al marilor transformări ce vor avea loc în viața internă și internațională. Mutațiile au fost importante în școala franceză de drept; în noua atmosferă universitară se cultiva încrederea în magisterul doctrinei, forța „dreptului subiectiv”, limitarea intervenției statului și, corelativ, sporirea libertății academice,

[1] *Observațiuni asupra reorganizării facultăților de drept,* Tipografia ziarului Cronica, București, 1904. p. 33.

existența unui drept natural care transcende dreptul pozitiv, se încurajează „noul stil" academic al profesorului. Ca măsuri reformatoare concrete, în 1889 au loc modificări în programa de licență a dreptului civil, în sensul unei mai raționale distribuiri și condiționări a materiilor; în 1895 titularii de cursuri sunt liberați de obligația de a urma în cadrul acestora planul codului civil, iar profesorii de drept roman dobândesc, printr-o circulară din 1889, autorizarea de a-și organiza predarea potrivit metodei proprii. Decretul din 30 aprilie 1895 reforma doctoratul, prevăzând două tipuri: doctorat în drept (științe juridice) și, respectiv, în științe politice și economice, printr-un text legal explicit care distinge între cele două arii de competențe și care trasa jalonul spre devenirea tezei într-o veritabilă lucrare de cercetare și creație științifică[2].

Conștient de o atare stare de lucruri și sub influența mișcării înnoitoare franceze în domeniu, Titulescu revine în țară cu o puternică dorință reformatoare a învățării și cunoașterii dreptului ca știință pusă în serviciul progresului social. Într-adevăr, preocupat de reorganizarea învățământului juridic superior și sub influența impresiilor pariziene, tânărul profesor își va expune în șase articole succesive, publicate în iulie 1904, punctele de vedere în domeniu premergând „schimbarea de direcție prin abandonarea abordării exegetice, de interpretare abstractă a legii și formarea practică, profesională, în favoarea celei care vede dreptul ca o știință socială și un fenomen condiționat de evoluția societății și economie, care presupune o educație științifică complexă[3] . Cu convingerea că „elementul studențesc român e cu mult superior celui francez", tânărul profesor Nicolae Titulescu, de numai 22 de ani, formula pe adresa Ministerului Instrucțiunii Publice cele 18 propuneri ale sale cu împrumuturi evidente din experiența franceză, dar cu puternice accente particulare, adaptative și cu dorința arzătoare de a le vedea promovate și în universitatea românească, vizând „chestiunile de organizare propriu-zise cât și relativ la alcătuirea programului de licență[4]. Ca doctrinar, în lucrările (cursurile) sale el a întreprins un studiu de drept civil, iar nu de cod civil, alternând cercetările critice, de ordin economic și social, cu discuția și perspectiva juridice, iar la baza demersului situând interpretarea legii, care, la rândul, nu însemna nici exclusiv căutarea voinței legiuitorului, dar nici înlăturarea legii scrise în numele echității, care ar duce la crearea unei justiții subiective, ci „adaptarea legii la nevoile sociale". În această din urmă operațiune

[2] Frédéric Audren, Jean-Louis Halperin, *La culture juridique française – Entre mythes et réalités XIXème–XXème siècles,* CNRS Editions, Paris, 2013, p. 119 și urm.

[3] *Observațiuni asupra reorganizării facultăților de drept,* Tipografia ziarului „Cronica", București, 1904.

[4] Printre propunerile de conținut se regăsesc: necesitatea unei catedre de istoria dreptului roman și a uneia de legislație civilă și comercială comparată; utilitatea unui curs de sociologie, istoria doctrinelor economice, drept maritim; inutilitatea dreptului roman, dacă nu e studiat istoricește și schimbarea direcțiunii acestui învățământ; adăugarea unui al doilea an de economie politică dedicat chestiunilor române; stabilirea unui ordin rațional în predarea dreptului civil: excelența în acest sens a planului dat de codul german; suprimarea tezelor de licență și înlocuirea lor prin două compoziții scrise; înființarea unui concurs de teze facultative.

intervine tehnica juridică, cu rolul nou, conferit pe atunci, de tendință doctrinală, de a sesiza și a coordona mersul și dezvoltarea atât de complexă a dreptului modern, a anticipa opera legiuitorului prin adaptarea continuă a unui text vechi, nevoilor noi[5]. Așadar, ea constituie modul în care conștiința umană sesizează fenomenele juridice externe și caută să le înțeleagă. Prin rolul său creator tehnica merge mai departe, ajungând să influențeze evoluția dreptului.

3. Rolul transformator al dreptului. Precum romanii, care distingeau în privința poeziei între *poetas,* simplul versificator, și *vates,* creatorul vizionar, și în domeniul dreptului se poate și chiar se impune demarcația între tehnicianul pozitivist, care își limitează efortul la interpretarea și deslușirea textului, și gânditorul profund care ajunge să evoce rădăcinile regulii, implicațiile aplicării sale și să scruteze viitorul prescripțiilor ei. Iar din acest punct de vedere Nicolae Titulescu a fost și rămâne un mare jurist în deplinătatea semnificațiilor sintagmei, un „idealist înfăptuitor" al cărui model creator constituie un permanent reper pentru generațiile succesive de specialiști. Mai mult decât atât, văzând în drept știință socială și în cunoașterea sa un efort creator, superior demersului tehnicist de înțelegere și interpretare, a revendicat și pentru jurist un statut superior, cel de jurisconsult înțeles ca om de știință, de cercetător complex și avizat asupra dreptului ca fenomen social. „A pretinde titlul de jurisconsult pentru că cunoști contextura legislativă a unei țări și alta nimic – scria el în 1905 –, înseamnă a permite intrarea în corpul nostru medical, medicilor din comediile lui Moliere!"[6] El a mers și mai departe, pledând pentru o elită juridică, una care în cunoașterea dreptului trebuie să ajungă la perceperea principiului superior ce călăuzește evoluția juridicului. Așadar, „raționalizarea dreptului" era, după el, un plus pe care îl putem pretinde numai „spiritelor alese". Respingând teza lui Dimitrie Drăghicescu (1875–1945) potrivit căreia asimilând-o obiectului sociologiei lăsa jurisconsultului numai sarcina de a cunoaște materialul juridic, Titulescu revendică pentru adevăratul jurisconsult, pe lângă „educațiunea juridică", cerința capacității de „a raționaliza întreg dreptul, explicându-mi pentru ce o instituție juridică nu poate fi altfel de cum e și arătându-mi cum fatal va trebui să fie". O atitudine prin care trebuie să vedem o nouă expresie a aderării marelui jurist la simbioza dintre drept și sociologie, sub formă de sociologia juridică. Una care atunci îl despărțea de sociologul D. Drăghicescu, primul român titrat în sociologie la Paris, care publica, în 1904, tot sub influența mentorului său parizian E. Durkheim, *Raporturile dintre drept și sociologie* și care îi va deveni ulterior (după 1925) colaborator apropiat în activitatea diplomatică, dar avea să-l unească peste timp cu promotorii curentului sociologizant în drept. În raport cu atari exigențe, specialistul domeniului „e înscris pe lista jurisconsulților sau a simplilor juriști". Și aceasta cu atât mai mult astăzi, când, în pofida scurgerii anilor, starea de lucruri pare a fi dominant aceeași, iar

[5] *Împărțeala moștenirilor,* p. IV.
[6] *Cum trebuie să înțelegem educațiunea juridică, lucr. cit.,* p. 4.

rezistențele tehnicismului normativist greu de înlăturat și de depășit, așa încât să recunoaștem măcar că un veritabil „om de drept” se definește și ar trebui să fie mai mult decât un jurist, un vizionar care să depășească frontierele disciplinelor clasice spre a gândi nu atât condiția dreptului în vigoare, ci mai ales pe cel care nu există încă!

4. Ordinea în gândire. Recunoscând complementaritatea dintre preocupările sale științifice și cele politice, în discursul pronunțat la Universitatea Komenského din Bratislava cu ocazia decernării titlului de *Doctor Honoris Causa,* la 19 iunie 1937, intitulat *L'ordre dans la pensée*, Nicolae Titulescu preciza: „…pentru mine, ele se confundă, deoarece maniera în care mi-am desfășurat activitatea politică mi-a permis să nu rup niciodată legăturile care o legau de activitatea mea științifică. Într-adevăr, în domeniul politic am transpus întotdeauna rigorile științei, iar în domeniul științific, am transpus întotdeauna rigorile experienței, pe care viața mi le releva la fiecare pas al carierei politice”. Văzută dintr-o atare perspectivă „gândirea” sa juridică și-a găsit în acest text una dintre cele mai clare expuneri și expresia ideatică poate cea mai închegată și relevantă. El alegea ca punct de plecare pentru propriile sale considerații asupra dreptului „magnificul discurs” susținut de președintele cehoslovac Edvard Beneș (1884–1948), la rândul său și de formație juridică, cu prilejul unei ceremonii similare desfășurate în același an și la aceeași universitate. „Acolo regăsim un simbol pentru trecut și pentru viitor” conchidea N. Titulescu. Și continua: „Pentru trecut, acest simbol semnifică evidențierea unei prietenii și a unei cooperări politice... întemeiată pe cea mai perfectă comunitate dintre idealul raționamentului și al metodelor. Pentru viitor, acest simbol trebuie să semnifice consacrarea unei noi și solide integrări... în sistemul politic din care acestea fac parte...”. Într-un context internațional tensionat de ofensiva revizionistă îndreptată împotriva fundamentelor ordinii create prin tratatele Conferinței de Pace de la Paris și din împrejurimi (1919–1920) și de clivajul existent între tabăra democrațiilor învingătoare în Primul Război Mondial, pe de o parte, și cea a regimurilor politice opuse acestora din urmă, pe de alta președintele Beneș considera ca unică soluție a ieșirii din impas crearea unui „nou umanism, un umanism propriu secolului al XX-lea, mai puternic, mai solid, mai modern, un nou umanism care să aibă noua sa filosofie, noua sa morală, noul său drept, care să adapteze vechile concepții asupra democrației liberale, născute din Revoluția Franceză, la nevoile unei noi democrații naționale, sociale, economice și culturale, cu ajutorul experienței democrațiilor și al regimurilor autoritare din Europa, fie că ele au reușit sau nu”. Pentru reușita unei întreprinderi de o asemenea complexitate, adaugă Beneș, concursul juriștilor era indispensabil: „Dumneavoastră, juriștii, căutați pe diferite căi *formele juste ale sintezei,* despre care v-am vorbit mai înainte. De aceea mă îndrept către dumneavoastră, pentru ca toți să ne ajutați, mai ales pe noi oamenii politici, ca să ieșim din *haosul ideologic al epocii noastre.* Aceasta este misiunea dumneavoastră și ea servește, deopotrivă, și națiunea, și statul, și omenirea.”

Dat exclusiv de pe pozițiile juristului și nu ale omului politic, răspunsul lui Nicolae Titulescu evidenția caracterul reciproc al condiționării dintre acțiunea politică și creația juridică – „Suntem pregătiți, noi, juriștii, să-i ajutăm pe oamenii politici, dar se impune de asemenea ca și oamenii politici să ne ajute pe noi”– din perspectiva subordonării activității de legiferare față de reflecția teoretică: „Sarcina noastră este de a exprima în formule clare exigențele pe care viața socială ni le exprimă în fiecare clipă. Rolul legiuitorului este de a confirma sub formă de lege ceea ce noi juriștii am constatat, de foarte mult timp, ca fiind în ochii colectivității regula de urmat, deoarece o cere dreptatea și interesul comun”. Însă juriștii, adaugă Titulescu, nu pot face nimic atunci când oamenii politici înșiși înlătură aplicarea legii în vigoare, fără a proceda la abrogarea ei formală și la înlocuirea ei cu o lege nouă, astfel că „pentru a ieși din haosul ideologic, trebuie, înainte de toate, să susținem aplicarea strictă a legii existente, să trecem de la starea actuală a dreptului la o altă stare a dreptului, și nu trebuie ca dezordinea să alunece între aceste două stări, altfel haosul ideologic devine un labirint din care nici firul Ariadnei nu ne mai poate scoate”. În vreme ce *juriștii* sunt aceia cărora le revine „reafirmarea și reorganizarea cu fermitate ordinea juridică din care a provenit haosul”, în sarcina *oamenilor politici* rămâne „menținerea păcii, condiție indispensabilă pentru crearea ordinii juridice celei noi, spre care ne împinge tendința noastră instinctuală de a înlocui binele cu mai binele”, deoarece pacea, spunea Titulescu spre finalul discursului său, este „singurul mijloc care permite ieșirea din starea actuală de drept și de a ajunge în altă stare, care va fi *compromisul între toate idealurile existente* și pe care nu o putem atinge decât printr-un impuls sufletesc, alăturat exigențelor rațiunii și verificat prin experiența timpului”.[7]

Recitite astăzi fără indicarea autorilor lor și a contextului istoric în care au fost pronunțate, discursurile politicianului-jurist Edvard Beneș și cele ale juristului-politician Nicolae Titulescu ar putea trece drept poziționări contemporane față de realitățile care ar putea la rândul lor constitui avanpremiera unei catastrofe ale cărei dimensiuni lasă în umbră Al Doilea Război Mondial, conflagrație care putea fi însă evitată numai în condițiile în care ideile de mai sus ar fi fost luat în considerare cu toată seriozitatea deopotrivă de politicienii și juriștii perioadei interbelice. O asemenea atitudine ar fi presupus însă nu numai urmarea direcțiilor concrete de acțiune politică internațională expuse de Titulescu în cadrul discursului său, ci și lărgirea orizontului reflecției intelectuale pentru a cuprinde întreaga amplitudine a crizei spirituale în raport cu care tensiunile anului 1937 nu reprezentau decât punctul final la care ajunsese *Criza conștiinței europene* expusă de Paul Hazard (1878–1944), profesor de literatură comparată la *Collège de France* și care ulterior va fi ales în Academia Franceză, într-un celebru eseu publicat la Paris în anul 1935 despre prăbușirea certitudinilor spirituale ale Vechii Europe în urma răsturnărilor intelectuale produse în doar cele trei decenii scurse între 1685 și 1715 și care au condus în cele din urmă la noile concepții impuse apoi în întreaga Europă grație

[7] N. Titulescu, *Discours*, Editura Tehnică, București, 1991, p. 75.

Revoluției Franceze tratate de Hazard într-o lucrare subsecventă de sine stătătoare consacrată *Gândirii europene în secolul al XVIII-lea* apărută în 1946. Este suficientă o lectură a capitolului din prima lucrare intitulat *Droit naturel*[8] – inaugurat deloc întâmplător prin celebrul tratat al lui Hugo Grotius despre *Dreptul războiului și al păcii* – împreună cu capitolul despre *Droit*[9] din cea de-a doua pentru a ne da seama de liniile generale ale concepției raționaliste despre drept care a definit nu numai principiile dreptului internațional public modern, ci a constituit totodată substanța Codului civil francez din 1804, a Codului civil român din 1864 și a întregului eșafodaj ideologic al dreptului modern din Europa pentru a identifica rădăcinile „haosului ideologic" despre care vorbeau președintele Beneș și juristul Titulescu în 1937.

5. Generația de „juriști neliniștiți". Identificarea perspectivei specific juridice asupra „ordinii în gândire" devine mai limpede o dată ce ne aplecăm asupra unor scrieri timpurii ale marelui jurist român, precum cea intitulată cât se poate de sugestiv *Nevoia unor îndreptări*, discurs rostit în Adunarea Deputaților pe 20 aprilie 1914, așadar cu mai puțin de patru luni înainte de declanșarea Primului Război Mondial. Consacrat unei propuneri de revizuire a Constituției, discursul lui Titulescu identifică de la bun început discrepanța între ideologia juridică raționalistă încă dominantă și o realitate socială care nu se mai lăsa cuprinsă în conceptele teoriei dreptului decât cu riscul de a compromite realizarea în practică a acestuia din urmă: „de la Revoluția franceză până azi, ce schimbări fundamentale în raporturile dintre individ și stat, ce înțelesuri noi pentru noțiunile curente, ce goliciune în multe din formulele cărora generalitatea lor nu le-a permis o viață legislativă seculară"! Mai întâi, „concepția dogmatică și optimistă a ordinei naturale, care a stăpânit începutul veacului trecut, în fața realității, a trebuit să pălească și să cedeze locul concepției ordinei de stat, realizată prin constrângere și prin limitarea libertăților", având drept consecințe *exacerbarea rolului statului* ca actor major al vieții economice și *relativizarea individualismului* privit până atunci ca principiu absolut al ordinii sociale; așa cum „legitimitatea situațiunilor create prin liberul joc al concurenței și al libertății contractuale a trebuit să cedeze și ea în tot ce avea excesiv, față de politica de intervențiune a statului, la început timidă și fără acțiune generală, mai pe urmă precisă, repetată și energică", la fel și „individualismul acela exagerat, care stătea la baza instituțiunilor nou create și al cărui triumf, în toate raporturile de drept, fusese atât de scump Revoluțiunii franceze, a fost și el silit să se atenueze prin noțiunea vagă, o recunosc, foarte vagă, dar cât de fecundă, a *solidarității,* care a supus drepturile subiective unui regim de armonizare în care nimeni nu vede azi un atentat la libertate, ci o necesitate a vieții colective".[10] Linia directă care conduce de la argumentele *juristului* Nicolae

[8] P. Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680–1715*, Boivin, Paris, 1935, pp. 275–294.

[9] P. Hazard, *La pensée européenne au XVIIIe siècle. De Montesquieu à Lessing*, Tome I, Boivin, Paris. 1946, pp. 196–216.

[10] N. Titulescu, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967, p. 115.

Titulescu în sensul înțelegerii exproprierii ca „modificare fățișă în organizațiunea actuală a dreptului de proprietate" care „desăvârșește o evoluțiune împlinită, mai mult decât creează una nouă" și astfel „face parte dintr-un tot din care singură lipsea: *socializarea dreptului*"[11] la impunerea concepției despre *proprietate ca funcție socială* de către *omul politic* Ion I. C. Brătianu în cadrul dezbaterilor parlamentare ocazionate de adoptarea Constituției din 1923 poate constitui astfel un veritabil model al colaborării reușite dintre juriști și politicieni invocate de Titulescu împreună cu Beneș în 1937. Oricât de diferite ar fi domeniile cărora le aparțin problemele abordate de Nicolae Titulescu în 1937 și în 1914, este de netăgăduit faptul că în ambele cazuri avem de a face cu „probleme care tulbură conștiința juristului așa cum sentimentele profunde îl tulbură pe poet... chestiunile filosofice. Acestea pun problema fundamentelor instituțiilor juridice și a rațiunii lor de a fi"[12], iar aprofundarea lor conduce, arată Octavian Ionescu chiar la începutul lucrării sale despre *Noțiunea dreptului subiectiv* publicate în anul 1931 (cu o elogioasă prefață a lui Georges Ripert), la apariția acelui tip de juriști pe care civilistul și filosoful-jurist Paul Cuche (1868–1943) îi caracteriza într-un studiu din 1929 ca „juriști neliniștiți".[13]

Altfel decât părea să considere Octavian Ionescu, ceea ce Paul Cuche avea în vedere nu era pur și simplu o „nelinişte filosofică"[14] similară unei „mirări filosofice" (Jeanne Herrsch) constitutive pentru nașterea filosofiei ca demers intelectual și aplicabil prin analogie reflecției asupra fundamentelor oricărei discipline, ci nepotrivirii conceptelor juridice dezvoltate sub imperiul Codului civil din 1804 cu starea actuală a societății, precum și, dintr-o perspectivă ideologică, conflictului dintre vechiul individualism și noul interes pentru solidaritate care decurge din realitatea schimbării sociale[15]: „De aproape un secol, generațiile precedente au recunoscut fără discuție, că orice ordine juridică se întemeiază pe drepturile absolute și imprescriptibile ale individului, că armonia socială se realizează atunci când toate aceste drepturi se pot realiza fără a-i dăuna celuilalt, și, în fine, că Dreptul (cu D mare) nu are altă misiunea decât a asigura coexistența lor pașnică. Dar iată că la sfârșitul secolului trecut și la începutul acestuia, se invocă o discordanță greu de contrazis între concepții și realitățile cărora acestea trebuie să li se adapteze, discordanță produsă de prodigioasa intensificare a solidarității sociale sub toate formele sale, politică, economică și morală."[16]

---

[11] *Ibidem*, p. 128.

[12] O. Ionescu, *La notion de droit subjectif dans le droit privé*, Sirey, Paris, 1931, p. 13.

[13] P. Cuche, *A la recherche du fondement du droit. Y a-t-il un romantisme juridique ?* Revue trimestrielle de droit civil, 1929, pp. 57–72. Pentru dezvoltările următoare a se vedea și N. Hakim, *Socialisation du droit et romantisme juridique : autour d'une controverse entre Julien Bonnecase et Paul Cuche*, dans vol. De la terre à l'usine: des hommes et du droit. Mélanges offerts à Gérard Aubin, sous la direction de Bernard Gallinato-Contino et Nader Hakim, Presses Universitaires de Bordeaux, 2014, pp. 139–173.

[14] O. Ionescu, *op. cit.*, p. 13.

[15] M-C. Belleau, *Les juristes inquiets: classicisme juridique et critique du droit au début du XXe siècle en France*, Les Cahiers du Droit, vol. 40 (1999), pp. 507–544 (511–512).

[16] P. Cuche, *A la recherche..., op. cit.*, p. 65.

În mod evident, Nicolae Titulescu se situa pe aceleași poziții cu marii «juriști neliniștiți» francezi Raymond Saleilles (1855–1912) și François Gény (1861–1959), pe ale căror urme el avea să statueze la rândul său în prefața tezei de doctorat publicate la Paris în 1907 principiul potrivit căruia interpretarea legii „nu înseamnă *înlăturarea* legii scrise; înseamnă doar *adaptarea* acestei legi la nevoile sociale."[17]

În acest punct devin evidente rădăcinile tezei mai sus amintite formulate de Titulescu în discursul din 1937, potrivit căreia sarcina juristului este să *identifice* (pe planul societății) și să *formuleze* (pe planul specific dreptului) – potrivit și lui Titulescu, experiența juridică a dreptului roman ne arată „că legea nu e opera legiuitorului, că acesta nu o creează, ci o constată"[18] – regula juridică respectată anume deoarece „dreptatea și interesul o impun"[19], iar instrumentul de care juristul se servește pentru a-și atinge acest obiectiv nu este altul decât *tehnica juridică* înțeleasă ca „maniera în care conștiința umană înțelege fenomenele juridice externe și caută să le înțeleagă"[20]. Mai mult, tot acum devine evident și faptul că acele metode pe care Titulescu le considera în 1937 ca fiind „cele mai bune rețete pentru a scoate lumea din haosul ideologic" deplâns de președintele Beneș și pentru a reafirma „dreptul ca ordine legală"[21] aparțin aceleiași tehnici juridice al cărei „nou rol ... *creator*"[22] face ca și în dreptul internațional public să fie valabilă teza potrivit căreia „legea nu e decât o probă scrisă a unei părți din drept, ea nu e dreptul însuși."[23] Pe de altă parte, tot în acest punct devine evidentă și problema centrală a dezideratului fixat juriștilor de politicanul Beneș, anume acela de a identifica soluția ieșirii din „haosul ideologic" prin găsirea unei „sinteză juste" între poziții ideologice atât de greu de conciliat, precum erau în anul 1937 cele pe care se situau pe de o parte democrațiile liberale, pe de altă parte însă regimurile autoritare, dintre care cele mai radicale – bolșevismul, fascismul și nazismul – reprezentau tocmai forme radicalizate ale *socialismului* a căror amenințare constituise încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea principala temere a «juriștilor neliniștiți» de transformările sociale în fața cărora clasicismul juridic părea lipsit de soluții.

Conștienți de faptul că propria lor concepție despre drept ca fenomen social evoluând împreună cu societatea însăși „necesită transformări profunde ale sistemului individualist tradițional", constituind „o cale de mijloc între clasicismul secolului XIX și socialism"[24], Saleilles, Gény și la noi încă Titulescu se puteau încă situa până la Primul Război Mondial pe pozițiile principale ale liberalismului

---

[17] N. Titulesco, *Essai sur une théorie générale des droits éventuels*, Bonvalot-Jouve, Paris, 1907, p. III.

[18] N. Titlescu, *Observațiuni asupra reorganizării facultăților de drept*, Tipografia ziarului Cronica, București, 1904, p. 40.

[19] N. Titulescu, *Discours..., op. cit.,* p. 92.

[20] N. Titulesco, *Essai..., op. cit.,* p. I.

[21] N. Titulescu, *Discours..., op. cit.,* p. 93.

[22] N. Titulesco, *Essai..., op. cit.,* p. II, III.

[23] N. Titulescu, *Cum trebue să înțelegem Educațiunea juridică*, Tipografia Curierul Judiciar, București, 1907, p. 5.

[24] M.-C. Belleau, *Les «juristes inquiets»..., op. cit.,* p. 513.

dominant, încercând – prin intermediul tehnicii juridice – o conciliere cu pozițiile socialismului în ascensiune, dar care nu ajunsese încă în situația de a-și impune ideologia unor întregi societăți. Sub acest aspect, este cu totul remarcabil faptul că poziția teoretică a lui Nicolae Titulescu, lipsită, din câte se pare aproape total de receptare în știința românească a dreptului, este reasumată în mod deschis în anii 1970 de către Traian Ionașcu, în cadrul unui demers îndreptat într-o direcție diametral opusă celei inițiate de «juriștii neliniștiți» dintr-o de mult apusă *belle epoque*: de data aceasta ideologia dominantă a socialismului real" era cea care trebuia conciliată cu o liberalizare incipientă a societății în limitele permise de politicienii vremii.

6. O variantă și o tentativă invalidate de istorie? În discursul său de recepție în Academia Română consacrat operei juridice a lui Nicolae Titulescu din 1975, Traian Ionașcu atrage de la bun început atenția asupra faptului că ideile lui Nicolae Titulescu mai sus amintite trebuie încadrate în contextul a ceea ce fusese „o puternică reacție, pe plan european, împotriva școlii exegetice, care dominase practica și teoria dreptului până către sfârșitul secolului al XIX-lea", ducând la „înfeudarea gândirii juridice față de textul legii, în accepțiunea literală a redacțiunii ei, oricare i-ar fi fost data elaborării": pe urmele lui Saleilles și Gény, tânărul jurist român participa la ceea ce constituia „îndeosebi în Franța" la cumpăna dintre secolele XIX și XX „o amplă dezbatere înnoitoare a problemelor fundamentale ale dreptului civil, a problemelor de tehnică juridică și de metodă de interpretare", fiind unul dintre primii – din nefericire, am spune, nu și foarte numeroșii până astăzi – juriști români care „va afirma cu vigoare nevoia depășirii exegetismului pozitivist și va preconiza metodele noi de «*liberă cercetare științifică*» a dreptului și de integrare creatoare, modernizatoare, a textelor legale", gândirea juridică românească datorându-i „considerațiuni deosebit de interesante cu privire la modul în care trebuie conceput dreptul civil, la locul acestei discipline în sistemul dreptului civil, la locul acestei discipline în sistemul disciplinelor juridice, la interpretarea normelor de drept civil și importanța condițiilor sociale și economice în opera de elaborare și interpretare a dreptului, precum și la *importanța tehnicii juridice*".[25]

Sublinierea de către Traian Ionașcu a celebrei *cercetări științifice libere* prin care Gény înțelegea în 1899 acea metodă care „trebuie să aibă ca preocupare dominantă descoperirea, în lipsa ajutorului oferit de izvoarele formale, a elementelor obiective care determină toate soluțiile prevăzute de către dreptul pozitiv"[26] venea pe deplin în întâmpinarea viziunii fundamentale a lui Titulescu însuși: după un secol dominat de «metoda juridică tradițională» a exegezei codului Napoleon din 1804, prin împuternicirea acordată judecătorului de a identifica prin propria investigație *științifică* regula de *drept* necesară soluționării unei probleme

[25] Toate citatele la T. Ionașcu, *Opera de drept civil și de drept internațional a lui Nicolae Titulescu*, reprodus în M. Duțu, *Dreptul și juriștii în Academia Română (1866–2016),* Editura Academiei Române, București, 2016, pp. 216–228 (217, 218).

[26] F. Gény, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif* vol II, 2me édition, Sirey, Paris, n. 156 p. 79.

pentru care *legea* (codul civil) nu conține o soluție explicită, Gény exprima totodată în opera sa capitală despre *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif* („Metodă de interpretare și izvoare în dreptul privat pozitiv") publicată în 1899 convingerea că reprezentarea tradițională despre dreptul exprimat în forma legii și identificat cu un ansamblu de legi ale statului având funcția de a configura societatea potrivit reprezentărilor raționale despre ordinea socială justă trebuie echilibrată prin reafirmarea cu putere a convingerii că dreptul nu trebuie atât să servească dominării societății de către birocrația statului, cât să exprime mai ales identitatea normativă a societății âns[și, așadar capacitatea societății de a fi ea însăși, în mod originar, creatoarea propriului său drept.

Tocmai aceasta era ideea pe care Nicolae Titulescu o exprima în cursul de drept civil predat la Iași atunci când considera „fundamental greșită" acea concepție – care „a avut o mare influență asupra alcătuirii codurilor la începutul veacului trecut [al XIX-lea] în Franța" – despre „dreptul natural ca un drept care ... există în rațiunea noastră până într-atât încât pentru fiecare instituție omenească există un model în rațiune", așadar ca „totalul regulilor care ar fi de dorit să fie transformate imediat în drept pozitiv" subliniind, în schimb, că „dreptul e departe de a fi produsul rațiunii, dreptul e produsul vieții sociale în complexul ei, nu există drept preconceput."[27] Dacă însă Franța avea să rămână de-a lungul întregului secol al XIX-lea sub influența pozitivismului legalist, Școala Istorică a Dreptului din Germania fondată mai ales prin celebrul pamflet al lui Friedrich Carl von Savigny (1779–1861) despre *Vocația timpului nostru pentru legiferare și știință juridică* publicat în 1814 îndreptat deopotrivă contra dreptului natural (modern) și identificării dreptului pozitiv cu legile și codurile statului postula diferențierea între un *element politic* al dreptului constând în *substanța* (*conținutul*) regulilor de drept generate la nivelul societății și transmise de la o generație la alta ca expresie a «spiritului poporului», pe de o parte, și între un *element tehnic* reprezentat de *formele* în care juriștii profesioniști – reprezentanți ai poporului în materie de drept – prelucrează intelectual materialul juridic brut, *construind* astfel din *raporturile juridice* existente ca atare (și nu abia ca efect al incidenței unei legi care să „reglementeze" ceea ce în lipsa ei ar constitui numai simple relații sociale) deja la nivelul societății *instituțiile de drept*.

Tocmai această concepție stătuse și la baza demersului «juriștilor neliniștiți» din Franța, pe ea sprijinindu-se tocmai sublinierea caracterului evolutiv al dreptului în funcție de transformările intervenite la nivelul societății. Ea era împărtășită de Nicolae Titulescu, chiar fără vreo trimitere explicită la lucrările lui Savigny, atunci când înțelegea „dreptul ca un produs social, independent de cristalizarea lui legislativă" și arăta că „tehnica nu intervine decât în ceasul în care dreptul complicându-se, simte nevoia pentru a-l putea cuprinde în întregimea lui, de ajutorul unor formule care să-l condenseze și să-l explice ... orice tehnică a fost precedată de obiectul

[27] N. Titulescu, *Drept civil*, ediția V. Popa/N. Iliescu, Presa Universitară Română, Timișoara, 2002, p. 28, 29.

științei."[28] Mai mult, Titulescu formula cât se poate de natural ceea ce pentru Savigny constituia o consecință firească, pentru Gény una nu lipsită de probleme, iar pentru civiliștii români îndatorați exegezei (nu numai) de la începutul secolului al XX-lea o veritabilă erezie: „pe când tehnica celorlalte științe e veșnic condamnată a formula [legile fenomenelor], tehnica juridică are și un rol creator, datorită ei jurisconsulții și savanții pot să creeze dreptul".[29] Privit din perspectiva juristului profesionist, dreptul, scria și François Gény, „este înainte de toate și în modul cel mai vizibil o artă, însă lucrul cu elementele formale sau tehnice are nevoie de o bază științifică"[30], tocmai deoarece în lipsa acesteia din urmă, tehnica juridică nu ar prelucra decât o substanță juridică mai mult sau mai puțin străină vieții reale din acea societate, din acest proces rezultând instituții de drept lipsite în aceeași măsură de eficiență. Dincolo de această diferențiere funcțională, știința dreptului și tehnica juridică apar la Gény – întocmai precum în cazul lui Savigny – ca două fețe ale aceleiași monede și astfel nu este de mirare că vom întâlni apoi la Nicolae Titulescu o definiție a tehnicii juridice care înglobează știința – „tehnica este totalul formulelor grație cărora omul pricepe și coordonează legile convieţuirii în societate" – ori se confundă chiar cu definiția științei însеși.

„Ce este tehnica juridică? Este mijlocul prin care conștiința omenească prinde fenomenele juridice și își dă seama de ele."[31] Această ultimă definiție pare a fi luată de juristul român direct din felul în care Savigny însuși definește elementul *politic* (dreptul dat în „conștiința comună a poporului") și elementul *tehnic* al dreptului (dreptul construit de „conștiința juriștilor ca reprezentanți ai poporului", fără ca „legătura cu conștiința poporului să fie întreruptă"[32]), astfel fiind evidențiată nu numai *legătura indisolubilă dintre știință și tehnică* înțelese ca activități venind una în continuarea celeilalte și având drept finalitate *crearea dreptului* de către juriștii care activează profesional ca *jurisconsulți și savanți* (în orice caz: nu în primul rând ca *legiuitori*), ci și imposibilitatea de a distinge o știință *politică* a dreptului de o tehnică juridică *apolitică*, așadar indiferentă față de dreptul ca realitate a vieții sociale, așadar *instituții de drept* a căror *formă* rezultată din construcția tehnică să fie autonomă în raport cu *substanța* (conținutul) dreptului pe planul realității sociale. Și totuși, în cadrul elogioasei prezentări din 1975 a concepției lui Nicolae Titulescu, de pe poziții asumate în mod deschis ca ideologice, Traian Ionașcu îi reproșează acestuia din urmă tocmai unitatea dintre *știință* și *tehnică* în drept, mai precis faptul că „atribuie omului de știință rolul decisiv în adaptarea legii statice la nevoile sociale în mișcare" și de a fi neglijat „funcția ideologică pe care relativa autonomie a [tehnicii] dreptului o poate dobândi, în anumite condiții istorice."[33]

---

[28] *Ibidem*, p. 40, 43–44.

[29] *Ibidem*, p. 44.

[30] F. Gény, *Méthode d'interprétation…, op. cit.,* vol. II, nr. 186 p. 232.

[31] *N. Titulescu, Drept civil..., op. cit.,* p. 43.

[32] F. C. v. Savigny, *De la vocation de notre temps pour la législation et la science du droit*, traducere A. Dufour, Presses Universitaires de France, Paris, 2006, p. 55.

[33] T. Ionașcu, *Opera de drept civil..., op. cit.,* p. 221.

Departe de a fi o simplă chestiune incidentală, critica lui Ionașcu conține în ea întreaga dramă a unei științe juridice constrânse să opereze într-o societate aflată sub controlul ideologic al unui stat total, iar formulările de mai sus trimit în mod nemijlocit la titlul unui celebru studiu publicat de Traian Ionașcu împreună cu Eugen Barasch în anul 1964 *Despre relativa independență a unor aspecte ale formei în drept. Problema constantelor dreptului*. Ionașcu și Barasch arată la rândul lor că *substanța (conținutul) dreptului* constă în „cerințele ori soluțiile de fond reclamate de condițiile materiale de existență, de scopurile care comandă dreptul, altfel spus interesele pe care dreptul le servește și, deci, normele în care se realizează", în timp ce de *forma* dreptului țin „conceptele (sistemul de concepte) prin care dreptul se exprimă, cu alte cuvinte construcția logică ce îi conferă specificitatea"[34]. În acest fel, scriu aceiași autori în versiunea franceză aproape identică a acestui text, dreptul însuși apare „nu numai ca un ansamblu de norme, ci și ca un ansamblu de concepte ... într-un fel specific, ca o *construcție logică*", în condițiile în care conceptelor – datorită situării lor pe planul tehnicii – li se poate atribui „o aplicație acoperind mai multe orânduiri" sociale, adică *indiferent de regimul politic și social*.[35]

La prima vedere, tocmai caracterul declarat neutru tehnicii juridice părea să permită o ieșire, fie ea și numai parțială, din «haosul ideologic» al timpului: permanența elementului logic este astfel elementul care justifică relativa independență a formei dreptului de substanța (conținutului) acestuia, făcând astfel cu putință ca studiul prin excelență politic al dreptului ca realitate socială să coexiste cu o tehnică juridică exclusiv logică și ca atare *neutră* din punct de vedere ideologic. Chiar și în aceste condiții însă, dreptul continuă să fie deosebit de lege, iar elementul central al acelei metode de interpretare pe care Nicolae Titulescu o numea, opunând-o exegezei și dogmaticii (legaliste) „generalizare" cu trimitere la Saleilles și Gény, care avea drept premisă indispensabilă „a nu confunda dreptul cu legea"[36] și a o vedea pe aceasta din urmă „ca elementul unui *sistem* pe care el [jurisconsultul] îl are de creat și care trebuie să fie suficient de larg pentru a îngloba toate ipotezele la care legiuitorul nu s-a gândit"[37] este totuși păstrat: „*un sistem de drept* nu este juxtapunerea unor norme juridice privite și formulare sau aplicate separat. El este integrarea tuturor acelor norme ... în acea unitate – de viziune teoretică, deci de gândire – care, *constituind plenitudinea sistemului de drept*, îi face posibilă, prin chiar aceasta, nu numai aplicarea, de la cazurile concrete care *au fost* avute în vedere, la cazurile concrete care *nu* au fost avute în vedere, dar, mai ales, trecerea de la rezolvările ce s-au dat, la rezolvările ce vor trebui date, adică (cerință în lipsa căreia un sistem de drept nu există), îi asigură expansiunea".[38] În

[34] T. Ionașcu/E. Barasch, *Despre relativa independență a unor aspecte ale formei în drept. Problema constantelor dreptului*, SCJ 2/1964, pp. 177–189 (188).

[35] T. Ionașcu/E. Barasch, *Les constantes du droit: Droit et logique*, RRSS SJ 2/1964, pp. 129–143 (142).

[36] N. Titulescu, *Drept civil..., op. cit.*, p. 40–41.

[37] N. Titulescu, *Essai sur une Théorie Générale des Droits Èventuels*, Bonvalot-Jouve, Èditeur, Paris, 1907, p. IV (evidențierea în original!).

[38] T. Ionașcu/E. Barasch, *Despre relativa independență..., op. cit.*, pp. 180–181.

versiunea franceză a acestui text din 1964, Traian Ionașcu și Eugen Barasch includ și referința doctrinară clasică pentru această idee, introducând acest fragment prin remarca: „*pentru a da un sens diferit bine-cunoscutei formule a lui Jhering: «Dreptul este ceva complet diferit de suma tuturor legilor»”*.[39]

Cel mai târziu din acest moment, lucrurile devin limpezi: «tehnica juridică» era în realitate acea „știință-tehnică” specifică pandectismului german dominant în lumea germană a secolului al XIX-lea și avându-i drept corifei pe Georg Friedrich Puchta și Rudolf von Jhering în prima fază a creației sale, acesta din urmă devenind ulterior un critic înverșunat al ceea ce el numea jurisprudență a conceptelor și abstracțiunilor logice separate de viața reală a dreptului pe planul societății. Diferența care îi separă pe Traian Ionașcu și Eugen Barasch, pe de o parte, de François Gény – un cunoscător în profunzime a doctrinelor juridice germane, asumându-și fără echivoc poziția critică a lui Jhering față de abstracțiile logice și ideea de sistem – și Nicolae Titulescu, cel despre care Ionașcu însuși va aminti în 1975 că „recomanda juriștilor «să părăsească aerul de geometri, subtilitatea sabiniană și discuțiile abstracte»”[40] pe de altă parte, este evidentă, ceea ce însă nu trebuie înțeles ca refuz al înseși ideii de sistem al dreptului: „Legea scrisă trebuie deci să îi apară jurisconsultului ca un element al unui *sistem* pe care trebuie să îl creeze și care trebuie să fie suficient de mare pentru a îngloba toate ipotezele la care legiuitorul nu s-a gândit.”[41] Însă tot Titulescu era cel care – fidel respingerii conceptualismului pandectist german de către maeștrii săi francezi – desființase fără drept de apel ideea permanenței conceptelor juridice, criticând fără menajamente faptul că „în care dreptul realizează în mod strălucit o operă de socializare, vrem să explicăm noul stat prin aceleași concepte care ne-au provenit din dreptul roman”.[42] Distanțarea lui Titulescu de „luarea ca model a discuțiilor juridice rămase de la jurisconsulții romani, astăzi când «dreptul e scris în formule precise»” și pledoaria acestuia pentru studiul dreptului roman „ca un curs de istorie, în care «după ce am rezumat pentru fiecare epocă *evenimentele politice* cele mai importante, să căutăm a determina starea socială corespondentă, punând mai ales în relief factorii economici și *ideile timpului*, apoi să studiem toate instituțiile juridice ale epocii ce ne ocupă, căutând a arăta cum ele sunt condiționate de nevoile timpului».”[43] Este însă posibilă o asemenea atitudine în condițiile unei neutralități ideologice a tehnicii juridice?

7. În așteptarea unei mutații în gândirea juridică românească. Pentru maeștrii francezi ai lui Nicolae Titulescu, răspunsul la această întrebare era neîndoielnic unul negativ. „«Juriștii neliniștiți» denunță faptul că opțiunile subiective enunțate în procesul de elaborare a conceptelor juridice abstracte rămân

[39] T. Ionașcu/E Barasch, *Les constantes du droit:…, op. cit.,* p. 136.

[40] T. Ionașcu, , *Opera de drept civil..., op. cit.,* p. 221, cu trimitere la N. Titulescu, *Observațiuni…, op. cit.,* p. 7.

[41] N. Titulesco, *Essai..., op. cit.,* p. IV.

[42] *Ibidem.*

[43] T. Ionașcu, *Opera de drept civil..., op. cit.,* p. 219.

la secret. În majoritatea cazurilor, răspunsul la problema juridică este sugerat, dacă nu chiar impus, de către «conștiința juridică» născută din impuls, tradiție și formare, mai degrabă decât din «logică».”[44] Cât privește lumea germană a secolului al XIX-lea, unde – altfel decât în Franța – statul monarhic-nobiliar, refractar la principiile liberalismului politic, coexista cu o societate burgheză angajată pe drumul liberalizării economice, neutralitatea ideologică pretinsă de pandectism a reprezentat expresia unui compromis care făcea posibilă o asemenea liberalizare (și) prin drept numai în condițiile proclamării caracterului ei apolitic; ca reprezentanți ai societății și nu ai statului, civiliștii germani au putut promova această liberalizare fără a pune sub semnul întrebării ideologia diferită care susținea principial edificiul politic al vremii. Similitudinile cu situația științei juridice românești din perioada scurtei tentative de liberalizare din anii 1960–1970 sunt pe cât de remarcabile, pe atât de revelatoare cât privește „secretul” inspirației neîndoielnic liberale a programului unui Traian Ionașcu, mai ales în condițiile în care în sfera „permanențelor logice” sunt atrase și conceptele dreptului roman, urmându-se și aici o direcție pe cât de fidelă concepției pandectiste, pe atât de opusă unui Nicolae Titulescu, pentru care „ a fi bun romanist înseamnă ... a fi bun sociolog” și chiar „filosof”, arătând „la fiecare pas cum instituția juridică era condiționată de o anumită nevoie, cum aceasta din urmă schimbându-se, paralel cu ea se schimba dreptul”[45], astfel că studiul dreptului roman trebuie la rândul lui să semene cu „un curs de sociologie”, iar nu să constea într-o „explicare a Institutelor completate prin texte de Pandecte, adică un ansamblu de comentarii aride.”[46] În studiul său clasic despre *Locul pandectismului în istoria generală a dreptului* din 1936 Valentin Al.-Georgescu arătase însă că modul de gândire juridic specific dreptului roman este diametral opus conceptualismului juridic și că „numai școala dreptului natural a transformat cu adevărat dreptul în sistematică generală pe bază de principii universale, punându-i la dispoziție un arsenal complet de concepte și clasificări”, astfel că „noțiuni indispensabile pentru juristul modern și atribuite jurisconsulților romani, ca dreptul subiectiv, doctrina actului juridic, a declarației de voință ... își au rădăcinile în dreptul natural, fiind în bună parte construite la finele secolului al XVIII-lea.”[47] Identificat și în istoriografia gândirii juridice germane ca „pseudomorfoză a dreptului natural”, pandectismul fusese fondat de Puchta tocmai prin înlocuirea a ceea ce la Savigny era *raportul juridic* – așadar dreptul înțeles în mod originar ca *relație socială* – cu *dreptul subiectiv* înțeles ca *atribut individual*; pe cale de consecință, sistemul dreptului care la Savigny era un sistem *al instituțiilor*, devine un sistem al drepturilor *indivizilor*.

Tocmai acel secol al XIX-lea de dezvoltare intensivă pe baza ideologiei dreptului natural și a individualismului liberal, atât în Germania, cât și în Franța ascensiunea socialismului evidențiase criza profundă a (dreptului) unei societăți pe

[44] M.-C. Belleau, *Les «juristes inquiets»..., op. cit.*, p. 513.
[45] N. Titulescu, *Cum trebue să înțelegem Educațiunea juridică..., op. cit.,* p. 8.
[46] N. Titulescu, *Observațiuni..., op. cit.*, p. 32.
[47] V.-Al. Georgescu, *Locul pandectismului în istoria generală a dreptului*, Imprimeria Națională, București, 1936, p. 13.

care juriști atât mai degrabă liberali (precum Rudolf von Jhering) cât și mai degrabă conservatori (precum François Gény) au încercat să o contracareze printr-o depășire a *individualismului* și orientarea în direcția *solidarității sociale* care să împiedice desfășurarea implacabilă a ceea ce mai târziu se va numi „dialectica iluminismului" concretizată în alternativa colectivistă, de unde și ascensiunea curentelor *instituționaliste* de gândire juridică, în al căror context instituții precum proprietatea nu mai apar ca drepturi individuale „sacre", ci ca „funcții sociale". Felul în care juristul și politicianul liberal Mircea Djuvara arătase în 1929 că „întreaga evoluțiune a dreptului, de la abstracțiunea pe care au enunțat-o câțiva dintre autorii revoluțiunii franceze până astăzi, a constat tocmai în aceea că s-a așezat grupul cu toate elementele pline de înțeles pe care acest cuvânt le reprezintă, în locul care i se cuvine"[48] nu este doar într-o perfectă rezonanță cu tratarea problemei privind existența drepturilor subiective[49] aproape în aceiași termeni de către juristul și politicianul conservator democrat Nicolae Titulescu în 1918; în opoziție cu maniera în care după 1989 juriști și politicieni liberali și-au fixat ca țel reafirmarea – inclusiv cu valoare constituțională – a pretinsei sacralități de care s-ar bucura proprietatea ca drept individual, construcția proprietății ca instituție de drept era dezvoltată astfel – cu valoare de model pentru juriștii români de astăzi – prin afirmarea unei linii de gândire științifică a dreptului care „ne desparte de individualiști", relevându-se, în schimb, ca „reprezentanți ai unui liberalism în cadrul națiunii".[50]

8. În loc de concluzii. Revenirea cu ocazia revizuirii din 2003 a Constituției României din 1991 la o concepție individualistă, din rațiuni rămase obscure, pe cât de dogmatică, pe atât de imposibil de conciliat cu sarcini incontestabile (precum cele ecologice, preluate și ele) care grevează asupra dreptului de proprietate demonstrează că „ordinea din gândirea" juridică a lui Nicolae Titulescu continuă să rămână și în zilele noastre la un nivel superior celui atins de gândirea juridică românească în ansamblu. Contrară viziunii titulesciene, separația dintre știința „ideologică" a dreptului și tehnica juridică „neutră" a făcut imposibilă valorificarea posibilităților creatoare e drept ale acesteia din urmă, determinând menținerea *de facto* a juriștilor români pe vechile poziții ale exegezei textului de lege, fără posibilitatea unei reflecții sistematice pe care numai înțelegerea și construcția instituțiilor de drept o puteau face cu putință. Invers, direcția pe care trebuia s-o urmeze gândirea juridică românească după 1989 era cea a redescoperirii științei dreptului ca demers intelectual avându-și originile în „spiritul poporului" (Savigny) – prin care națiunea română se revelează juristului în chip de „principiu al dreptului nostru" (M. Djuvara) – și rostul în configurarea dreptului românesc ca *sistem* al unor *instituții* juridice *construite* de juriști prin transpunerea realităților vieții sociale în limbajul tehnic al categoriilor dreptului și tocmai această direcție am

[48] M. Djuvara, *Câteva considerațiuni despre structura juridică a capitalismului modern*, Dreptul 57 (1929), pp. 185–192 (190).

[49] N. Titulescu, *Drept civil...*, *op. cit.*, p. 49–51.

[50] M. Djuvara, *Națiunea română ca principiu al dreptului nostru*, București, 1942, p. 17, 19.

încercat să o imprimăm, atât cât ne-a stat în putere, activității Institutului de Cercetări Juridice, chiar dacă eforturile noastre și ale colaboratorilor noștri din ultimul deceniu par să fie în continuare ignorate suveran de marea majoritate a juriștilor români, cu consecințele permanentizării și adâncirii crizei care afectează deopotrivă teoria și practica (legislativă și jurisprudențială) din România post-revoluționară.

Cât privește însă perspectivele reale ale ieșirii din „haosul ideologic" printr-o veritabilă „ordine în gândire", trebuie remarcat faptul că o asemenea soluție – cel puțin la fel de urgentă astăzi ca și în anul 1937 – presupune nimic mai puțin decât o soluționare a profundei crize a conștiinței europene, devenite manifestă în gândirea juridică o dată cu ipoteza *etsi Deus non daretur* așezată de Hugo Grotius la baza dreptului natural modern. Nu întâmplător, după experiența nemijlocită a două războaie mondiale, nonagenarul François Gény își concepe renumitele sale *Utima Verba* din 1951 ca „justă sinteză" între știința-tehnică juridică și o apologetică îndreptată *contra indiferenței religioase a anumitor intelectuali,* cu trimitere explicită la acel „ateism camuflat ... provenit de la gânditorii englezi de la începutul secolului XVIII" pus în lumină de Paul Hazard și încheiată cu reafirmarea convingerii potrivit căreia: „Trebuie reconstruită catedrala aflată în ruine, trebuie restaurată credinți într-un supranatural ce poate fi acceptat atât de omul de pe stradă, cât și de inteligențele cele mai înalte, care dă un sens Universului, Vieții, Evoluției împlinite prin omul conștient, incarnație a Spiritului."[51] Aceasta ar putea fi și cea mai fidelă interpretare a ceea ce Nicolae Titulescu – pe urmele lui Dumitru Drăghicescu, a cărui lucrare din 1914 intitulată *L'Ideal Créateur,* se încheia la rândul ei cu o pledoarie vibrată pentru o reînnoire filosofică a apologeticii creștine – înțelegea în finalul discursului din 1937 prin „Idealul Creator" ca fundament al acelor „adevăruri care sunt substanța însăși a vieții mele". Unul care însemna pacea în ordine, dreptul în perpetuă devenire, pentru a urma cursul vieții, sufletul omenesc în permanentă lucrare spre a se realiza pe sine în forme concrete ale unei gândiri și generozități în ascensiune și aceasta întrucât numai prin drept ca metodă, prin imperiul dreptului ca obiectiv, funcționarea sa în serviciul ameliorării dreptului, ca regulă de conduită se pot realiza exigențele sale.

[51] F. Geny, *Ultima Verba*, Pichon/Durand-Auzias, Paris, 1951, p. 34, 51,

IMPLICAȚIILE CRIZEI SANITARE ASUPRA PROCESULUI CIVIL

Dr. Gheorghe Buta[*]

Abstract: *The pandemic caused by the Coronavirus was an extreme event, with a massive impact on economic and social life and, implicitly, on the justice system, which, in this context, revealed the limits of its functioning in such conditions. This is because the logic of the fight against COVID-19 collided with the logic of the normal, natural course of the judicial activity. Romania, as most of the world's countries, took firm measures to combat the pandemic, on January 16, 2020, the state of emergency being established throughout the country. The measures of first urgency and with direct applicability initially taken and then, when the state of emergency was extended and after that, when the state of alert was established, naturally also concerned the field of justice. The study follows and analyses the normative provisions that instituted a series of measures with immediate applicability intended to ensure the functioning of justice – with special regard to the civil process – emphasizing, on each occasion, the deficiencies and shortcomings of these measures, that, with all the – limited – improvements brought in each new stage, they were not of a nature to reach their purpose. The main conclusion of the study is that the judicial system was not and it is not prepared, normatively and logistically, to properly face the challenges generated by exceptional situations, such as the pandemic caused by COVID-19, and it is proposed to improve the regulations regarding the judicial organization and the conduct of judicial activity, more precisely, the conduct of civil and criminal proceedings. In this context, the arbitral experience is presented and it is recommended the adoption of some regulations and procedures that have proven their viability in the arbitral process, both before and during the pandemic. Last but not least, it is insisted on the need to adapt, beyond the exceptional situations that may occur, of the civil process to modern conditions, in which the use of technological means is increasingly expanding, in the sense of expanding the use of these means correlatively with the preservation of procedural guarantees and to identify those areas where changes are more necessary, useful and efficient and can be made in a relatively short period of time.*

Key words: *civil process; civil procedure; pandemic; COVID-19; state of emergency; state of alert; emergency measures; arbitration.*

1. Considerații generale

Pandemia cauzată de Coronavirus este un eveniment extrem, care a bulversat omenirea global și fiecare națiune în parte, cu un impact enorm asupra întregii societăți, asupra vieții economice și sociale și deci, și asupra sistemului de justiție, chiar dacă impactul asupra acestui sistem nu a avut amploarea impactului, de pildă,

[*] Cercetător științific gr. I la Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române;membru titular al Academiei de Științe Juridice din România și preşedintele Secției pentru practică dreptului; avocat în Baroul București; senior partner Popescu & Asociații; gbuta@gheorghebuta.ro

asupra sistemului sanitar. În acest context și sistemul judiciar, ca și altele, și-a arătat limitele. Logica luptei contra COVID-19 a intrat în coliziune cu logica desfășurării activității judiciare în mod normal, firesc, în special prin efectul de lockdown sau „efectul – lacăt", respectiv prin impunerea a ceea ce inițial a fost denumită „distanțare socială" și, mai apoi și mai corect, „distanțare fizică", restricție care, în efortul de încetinire a răspândirii pandemiei, a obligat la închiderea totală a unor activități și, parțială, a activității judiciare.

Majoritatea statelor au luat, chiar dacă nu din primul moment al declanșării epidemiei dar destul de repede, măsuri ferme care au vizat, pe de o parte, limitarea și combaterea pandemiei, iar pe de alta, asigurarea funcționării, chiar dacă în condiții de „avarie", a activităților economice și sociale absolut necesare unei societăți contemporane. Printre aceste măsuri s-au numărat, firesc nu cu aceiași prioritate cu cea acordată sistemului medical, aprovizionării populației, continuării activității economice ș.a., și acele măsuri care au privit continuarea funcționării sistemului judiciar, ca un serviciu esențial în orice societate.

2. Modificări privind procesul civil în starea de urgență

România nu a făcut excepție la această reacție cvasigenerală în combaterea epidemiei și, având în vedere evoluția situației epidemiologice atât internațională cât și dinRomânia, la data de 16 martie 2020, Președintele României a emis Decretul 195/2020[1] privind instituirea stării de urgență pe întreg teritoriul României.

Nu ne propunem să examinăm exhaustiv toate măsurile de primă urgență în combaterea epidemiei luate prin acest decret și prin actele normative ulterioare și nici măcar pe toate care au privit domeniul justiției ci ne vom limita la acele măsuri care au privit derularea proceselor civile aflate pe rolul instanțelor.

În Anexa nr. 1 la Decret, intitulată „Măsuri de primă urgență cu aplicabilitate directă", sunt prevăzute asemenea măsuri, în capitolul V, care privesc domeniul justiției. Menționăm că în doctrină s-a concluzionat că Decretul nr. 195/2020 are caracter normativ iar toate dispozițiile sale au valoare normativă de lege[2], opinie la care achiesăm.

În primul articol din capitolul V, art. 41, se prevede că prescripțiile și termenele de decădere de orice fel nu încep să curgă iar dacă au început să curgă, se suspendă pe toată durata stării de urgență, nefiind aplicabile prevederile art. 2532 pct. 9 teza a II-a din Codul Civil sau alte dispoziții legale contrare.

Din formularea generală a textului și din sintagma „de orice fel" se poate deduce că el privește atât prescripția dreptului material la acțiune cât și prescripția dreptului de a obține executarea silită[3]. În plus, pentru a opera suspendarea

[1] Publicat în Monitorul Oficial al României nr. 212 din 16 martie 2020 și aprobat de Parlament prin Hotărârea din 19 martie 2020.

[2] C.C.Dinu, câteva considerații referitoare la impactul Decretului Președintelui României nr.195 din 16 martie 2020 privind instituirea stării de urgență în derularea proceselor civile, Pandectele Române nr. 1/2020 p.19.

[3] *Idem* p.22.

prescripției în situația reglementată, textul elimină condiția prevăzută de art. 2532 pct. 9, teza a II-a, respectiv ca forță majoră/temporară, cum este calificată implicit starea de urgență instituită prin Decret, să fi intervenit înainte de expirarea termenului de prescripție cu mai mult de 6 luni.

Textul art. 41 din Decret nu face nicio distincție nici în ceea ce privește termenele de decădere, sintagma „de orice fel" fiind comună atât termenelor de prescripție cât și termenelor de decădere.

În lipsa unei distincții între termenele de decădere de drept material și cele de decădere de drept procesual, interpretarea nu poate fi decât în sensul că se aplică ambelor categorii de termene, chiar dacă putem considera măsura excesivă și nejustificată în unele situații, cum ar fi tardivitatea depunerii cererii reconvenționale, invocarea unor excepții de ordine privată printr-o întâmpinare depusă tardiv, decăderea din dreptul de a propune probe ș.a.[4]

Articolul 42 în alin. (1) prevede că pe durata stării de urgență, activitatea de judecată continuă, dar numai în „cauzele de urgență deosebită", iar în alin. (6) că judecarea proceselor civile, altele decât cele de urgență deosebită, se suspendă de plin drept pe durata stării de urgență, fără a fi necesară efectuarea vreunui act de procedura în acest scop.

Se poate observa cu ușurință că textul nu trimite la sintagmele utilizate de legislația civilă de până atunci , „cauze urgente", „cazuri grabnice", „cauze care se judecă „cu urgență" sau „cu precădere" ci utilizează „cauze de urgență deosebită", accentuând caracterul deosebit de urgent al acestora, situat peste caracterul urgent desemnate ca atare de Cod. Dar, în continuare, Decretul nu definește la modul general această categorie de cauze, nici nu le enumeră, măcar exemplificative, și nici nu oferă minime criterii pentru identificarea lor. In schimb, stabilirea listei acestor cauze „de urgență deosebită" este dată în competența Colegiului de conducere al Înaltei Curți de Casație și Justiție pentru cauzele de competență acesteia și respective colegiilor de conducere ale Curților de Apel pentru cauzele de competență acestora din urmă și pentru cauzele de competență instanțelor care funcționează în circumscripția lor teritorială. Aceste liste urmau a fi actualizate, după împrejurări.

Realizând posibilitatea apariției unor diferențe majore, chiar derapaje, de la o circumscripție teritorială a unei Curți de Apel la alta, Decretul a prevăzut posibilitatea ca, în vederea asigurării unei practici unitare, Consiliul Superior al Magistraturii să dea îndrumări colegiilor de conducere cu privire la modul de stabilire a cauzelor care se judecă pe durata stării de urgență, adică la stabilirea „cauzelor de urgență deosebită".

În baza acestei împuterniciri sau delegări, Consiliul Superior al Magistraturii a stabilit, prin Hotărârea nr. 257 din 17 martie 2020 a Secției de judecători, criteriile după care ar trebui identificate cauzele de urgență deosebită și anume: cauze a căror suspendare ar fi de natură să cauzeze reclamantului o pagubă

[4] *Idem* p.23.

iminentă, însemnată și care nu s-ar mai putea repara ori a cărei reparare ar fi dificilă în viitor și cauze generate de aplicarea măsurilor prevăzute de Decretul nr. 195/2020 al Președintelui României, inclusiv cele referitoare la procedura achizițiilor publice. După cum ușor se poate observa, criteriile din „îndrumarea" Consiliului Superior al Magistraturii sunt foarte largi și destul de vagi pentru a evita apariția unei practici neunitare în această problemă. Iar o asemenea practică neunitară în stabilirea cauzelor care s-au judecat în perioada stării de urgență chiar s-a conturat la nivelul diferitelor instanțe.

Potrivit alin. (2) al art. 42 din Decret, pentru judecarea cauzelor de urgență deosebită, instanțele judecătorești, ținând seama de împrejurări, puteaufixa termene scurte, inclusiv de la o zi la alta sau chiar în aceeași zi. În realitate, cu foarte mici excepții, această prevedere nu a fost aplicată de către instanțe.

Având-se în vedere contextul epidemiologic care a determinat instituirea stării de urgență s-a prevăzut, în alin. (4), și un caz special de amânare a judecății, deosebit de cele reglementate de Codul de procedură civilă, respectiv amânarea judecării cauzei la cererea părții interesate care se afla în izolare la domiciliu, în carantină sau spitalizată, amânare care s-ar putea face pe toata durata cât partea interesată se afla în situația care justifica o astfel de amânare. Textul art. 42 alin. (4) constituie o extindere specială și temporara a cazului de amânare a judecății, prevăzut de art. 222 alin. (1) Cod proc. civ., preluând și garanția privind respectarea dreptului la apărare din alin. (2), respectiv când instanța, în considerarea necesității de a soluționa cauza în contextul stării de urgență, respinge cererea de amânare a judecății, va amâna, la cererea părții sau din oficiu, pronunțarea în vederea depunerii de concluzii scrise. Observăm că, în acest caz, amânarea pronunțării pentru depunerea de concluzii scrise nu se face doar la cererea părții, așa cum prevede alin. (2) al art. 222 Cod proc. civ. ci instanța poate amâna pronunțarea și din oficiu, în scopul depunerii de concluzii scrise de către partea care nu a putut fi prevăzută.

Sub presiunea situației excepționale datorată pandemiei de COVID-19 Decretul vine să instituie niște măsuri moderne, firești în societatea contemporană și care ar fi fost bine să fi existat anterior și independent de apariția pandemiei. Este vorba, printre altele, de măsurile privind desfășurarea ședinței de judecată și citarea și comunicarea actelor de procedură, prevăzute de alin. (3) al art. 42. Aceste prevederi vin să flexibilizeze principiul potrivit căruia procesele se judecă la sediul instanței cu prezența părților și/sau a mandatarului lor. Astfel, se prevede ca, în procesele privind cauze de urgență deosebită, când este posibil, instanțele judecătorești să dispună măsurile necesare pentru desfășurarea ședinței de judecată prin videoconferință. Din păcate, această prevedere, înnoitoare și foarte bună, care ar trebui aplicată și extinsă pe viitor, a fost foarte puțin și izolat aplicată, doar de către unele instanțe (ex: Înalta Curte de Casație și Justiție, Tribunalul București și chiar de către Curtea Constituțională, care însă nu aparține sistemului judiciar) și doar în unele situații.

Tot în alin. (3) al art. 42 din Decret se prevede că, în procesele de urgență deosebită, instanțele de judecată procedează la comunicarea actelor de procedură

prin telefax, poștă electronică sau prin alte mijloace care asigură transmiterea textului actului și confirmarea primirii acestuia. Textul este o aplicare a prevederilor art. 154 alin. (6) Cod proc. civ. în care sunt prevăzute aceleași modalități de comunicare a citațiilor și actelor de procedură, dar cu caracter subsidiar. Din textul art. 42 alin. (3) lipsește condiția instituită de alin. (6) din art. 154 respectiv „dacă partea a indicat instanței datele corespunzătoare în acest scop" și s-ar putea crede că ea nu mai este necesar a fi îndeplinită, ceea ce ar fi greșit. In primul rând, realizarea citării și comunicării actelor de procedură prin una dintre modalitățile enumerate de alin. (3) nu poate fi făcută dacă instanța nu deține datele necesare comunicării (nr. fax, adresa email, număr de telefon etc), date care să fie comunicate de parte sau reprezentantul său, pentru a-i fi opozabile și, în al doilea rând, chiar textul alin. (3) prevede „când este posibil", iar această condiție privește, astfel cum este redactat textul, nu doar desfășurarea ședinței de judecată prin videoconferință ci și comunicarea actelor de procedură, respectiv este posibil dacă partea a transmis datele necesare.

Spre finalul art. 42 din Decret, dedicat judecării litigiilor civile în perioada stării de urgență, în alin. (6) se prevede că judecarea proceselor civile, altele decât cele de urgență deosebită, se suspendă de plin drept pe durata stării de urgență, fără a fi necesară efectuarea vreunui act de procedură în acest scop. In mod corect s-a susținut că suntem în prezența unui caz de suspendare obligatorie, de drept, a judecățiiși îmbrățișăm și noi ideea că se impunea totuși, chiar și în prezența acestui text , deficitar, întocmirea unei încheieri de suspendare.[5]

În cazul acestorprocese suspendate conform art. 42 alin (6), judecarea s-a reluat din oficiu după încetarea stării de urgență, în termen de 10 zile de la încetarea acesteia, instanțele de judecată luând măsuri pentru fixarea termenelor de judecată și citarea părților, în temeiul prevederilor din alin. (8).

În alin. (7) al art. 42 se reglementează situația căilor de atac, mai precis situația termenelor în care se pot exercita căile de atac în cauzele care nu sunt de urgență deosebită, respectiv cele prevăzute la alin. (6), în sensul că termenele de exercitare a căilor de atac în aceste cauze, aflate în curs la data instituirii stării de urgență, se întrerup urmând a curge noi termene, de aceeași durata, de la data încetării stării de urgență.

Se reglementează, de asemenea, și situația căilor de atac declarate până la data emiterii Decretului, în sensul că dosarele în care au fost declarate acestei căi de atac se vor înainta instanței competente cu judecarea căii de atac abia după încetarea stării de urgență.

Prin Decretul nr. 240/2020[6] al Președintelui României s-a prelungit cu 30 de zile starea de urgență pe întreg teritoriul României instituită prin Decretul nr. 195/2020, prevăzându-se (ca și în cazul Decretului nr. 195/2020), în Anexa nr. 1 la Decret, măsuri de primă urgență cu aplicabilitate directă, printre care se cuprind și măsuri în domeniul juridic, inclusiv cele referitoare la procesele civile. Unele

[5] *Idem* p. 23.

[6] Publicat în Monitorul Oficial al României I nr. 311 din 14 aprilie 2020.

dintre aceste măsuri sunt reluate din Decretul nr. 195/2020 iar altele sunt noi, impuse de experiența anterioară din starea de urgență.

O primă măsură, cea din art. 60, privea organizarea și funcționarea instanțelor, inclusiv constituirea completurilor de judecată în materie civilă (dar nu numai) în sensul în care, atunci când, din motive generate de pandemia de COVID-19, numărul de judecători necesar formării completului de judecată în cadrul unei secții nu se poate asigura, președintele instanței sau înlocuitorul acestuia, prin derogare de la prevederile art. 41 alin. (3) din Legea nr. 304/2004 privind organizarea judiciară, dispune participarea unor judecători de la alte secții ale instanței, desemnați prin tragerea la sorți, această prevedere, dovedindu-și utilitatea și pentru condiții normale de desfășurare a activității de judecată a fost preluată ca propunere în proiectul de modificare a Legii privind organizarea judiciară, aflat în procedură parlamentară.

În ideea de a se asigura respectarea cât mai deplină (cu limitări impuse de starea de pandemie) a dreptului fundamental de acces la justiție , în art. 61 s-a prevăzut obligativitatea pentru instanțe și judecători de a continua activitatea de redactare și comunicare a hotărârilor judecătorești și de înregistrare a cererilor de judecată introduse pe durata stării de urgență precum și „efectuarea oricăror alte activități" bineînțeles sub rezerva respectării regulilor de disciplină sanitară și cu observarea dispozițiilor din Decret.

Toate prevederile art. 42 din Decretul nr. 195/2020 au fost preluate în art. 63 al Anexei 1 la Decretul nr. 240/2020, măsurile acolo stabilite fiind prelungite cu 30 de zile, respectiv pentru toata durata stării de urgență.

În alin. (3) al art. 63 s-au reluat identic dispozițiile din alin. (3) al art. 42 din Decretul 195/2020 privitoare la posibilitatea desfășurării ședinței de judecată prin videoconferință și la modalitatea de comunicare a actelor de procedură prin mijloace electronice, dar în alineatele următoare aceste prevederi au fost detaliate, în încercarea de a se asigura efectivitatea măsurilor preconizate.

Astfel, în alin. (4) s-a prevăzut ca, la solicitarea instanței investite cu soluționarea unei cauze de urgență deosebită, instanța în a cărei circumscripție este situată localitatea în care se află părțile, reprezentanții părților sau alți participanți va asigura echipamentele audiovideo necesare participării acestora la ședințele de judecată prin videoconferință. Deși obligația instanței pare imperativă, verbul „asigura" este urmat de sintagma „dacă este posibil" care a relativizat această obligație și care a făcut ca, în realitate, această modalitate de desfășurare a ședinței de judecată sa fie foarte rar utilizata. În alin. (5) se precizează că, în aplicarea dispozițiilor din alin. (4) privind măsurile de organizare a videoconferinței și identificarea persoanelor care participă, nu se întocmesc încheierile de ședință specifice procedurii comisiei rogatorii.

Tot în alin. (4) și în completarea dispoziției anterioare, s-a prevăzut că instanța care asigură, dacă este posibil, echipamentul necesar pentru videoconferință să asigure, printr-un judecător desemnat de președintele instanței, identificarea părților, a reprezentanților acestora sau a altor participanți la proces,

măsura este corectă și firească, utilă de preluat și permanentizat, dar apreciem ca excesivă necesitatea identificării părților de către un judecător, această activitate putând fi efectuată de către un grefier desemnat de președintele instanței.

Cu aceeași rezervă, respectiv „când este posibil", alin. (6) prevede ca cererile de chemare în judecată, căile de atac, precum și orice alte acte de procedură adresate instanței, pentru care legea prevede condiția formei scrise se vor putea transmite prin mijloace electronice dacă nu se depun direct în ședință.

Ca o noutate față de Decretul nr. 195/2020, în alin. (8) al art. 63, se face trimitere la prevederile art. 147 din Codul de procedură civilă, „Delegarea instanței", potrivit cărora când, din cauza unor împrejurări excepționale, instanța competentă este împiedicată un timp mai îndelungat să funcționeze, Înalta Curte de Casație și justiție, la cererea părții interesate, va desemna o altă instanță de același grad care să judece procesul. În alin. (8) se face precizarea că dispozițiile art 147 rămân aplicabile pe durata stării de urgență și că, atunci când este posibil, dosarul cauzei se trimite instanței delegate în format electronic. Apreciem că trimiterea la aplicabilitatea art. 147 Cod proc. civ. este superfluă pentru ca, în mod evident, acest articol își are aplicabilitate în starea de urgență instituită ca urmare a pandemiei de COVID-19, aceasta constituind, fără putință de tăgadă, o „împrejurare excepțională". Dar, din coroborarea textului alin (6) cu cel al alin. (1), ambele ale art. 63 din Decretul nr. 240/2020, rezultă că prevederile art. 147 Cod procedură civilă nu se puteau aplica pe perioada stării de urgență oricăror cauze (deși textul ar fi permis aceasta) ci doar cauzelor de urgență deosebită, pentru că numai pentru acestea se continuă judecata pe perioada stării de urgență, judecarea cauzelor ce nu intrau în această categorie fiind suspendată de drept în temeiul alin. (11) al art. 63 din Decretul nr. 240/2020 (art. 42 alin. (6) din Decretul nr. 195/2020).

Textul alin. (12) al art. 63 vine să dezvolte și să lărgească sfera termenelor vizate de art. 42 alin. (7) din Decretul nr. 195/2020 și nu se mai limitează doar la termenele de exercitare a căilor de atac ci prevede întreruperea, pe perioada stării de urgență, a tuturor „termenelor prevăzute de lege pentru efectuarea actelor de procedură sau pentru exercitarea plângerilor, contestațiilor și căilor de atac de orice fel" în cauzele altele decât cele de urgență deosebită și a căror judecată a fost suspendată de drept.

3. Modificări privind procesul civil în starea de alertă

În contextul încetării stării de urgență și al instituirii stării de alertă datorită prelungirii pandemiei de COVID-19, a fost adoptată Legea nr. 114/2021 privind unele măsuri în domeniul justiției în contextul pandemiei de COVID-19[7]. Legea reglementează posibilitatea luării sau dispunerii unor măsuri necesare funcționării justiției ca serviciu public „în vederea prevenirii și combaterii efectelor pandemiei de COVID-19" iar măsurile reglementate de ea „se pot dispune numai din motive generate de pandemia de COVID-19" (art.1). Așa cum legiuitorul a ținut să

[7] Publicată în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 457 din 29 aprilie 2021.

sublinieze expres, atât în titlu cât și în art. 1 și alte articole, legea are o aplicabilitate limitată atât în timp, respectiv atât cât durează pandemia (și nu oricare ci cea de COVID-19!) cât și la anumite situații, respectiv doar cele generate de această pandemie. Limitele criticabile ale legii (și ale legiuitorului) au fost relevate de iminențele unei alte și noi pandemii (variola maimuței) care se suprapune peste cea de COVID-19, dar cu privire la care măsurile din această lege nu pot fi aplicate pur și simplu, dacă situația medicală ar impune aceasta.

Legiuitorul în loc să emită o reglementare care să aducă o schimbare profundă, novatoare, care să eficientizeze în mod real activitatea de judecată în situații excepționale și care să fie aplicabilă în orice astfel de situație (iar măcar unele prevederi chiar cu caracter permanent) s-a limitat la situația creată de pandemia de COVID-19 și la preluarea și dezvoltarea – insuficientă și prea puțin eficientă – a reglementărilor din Decretele nr. 195/2020 și 240/2020.

Astfel, în art. 2 al legii, sunt preluate și dezvoltate, prevederile art. 60 din Decretul nr. 240/2020 referitoare la organizarea activității la nivelul instanței sau a unei secții de la Curtea de Apel dacă, din motive generate de pandemie, activitatea unei astfel de instanțe sau secții este grav afectată. În astfel de situații se poate decide de către colegiul de conducere al Curții de Apel restrângerea activității de judecată, caz în care judecata în materie civilă se continuă în cauzele de urgență deosebită (stabiliteîn aceleași condiții și după aceleași criterii indicate în Decretele 195/2020 și 240/2020, de către colegiul de conducere al Curții de Apel) celelalte cauze fiind amânate,de drept, pe toată durata restrângerii activității de judecată, fără a fi necesară emiterea unei încheieri în acest scop. În aceste din urmă cauze, în termen de 10 zile de la încetarea restrângerii activității de judecată, judecătorul sau instanța de judecată va lua măsuri pentru fixarea termenelor de judecată și efectuarea actelor de procedură.

Capitolul II al legii este dedicat dispozițiilor privind cauzele civile, dar care sunt aplicabile doar pe perioada stării de alertă și încă 30 de zile de la încetarea acesteia și doar pentru prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19 (a se vedea art. 18).

Articolul 3 preia prevederile din Decretul 240/2020 (art. 63 alin. 3) privind posibilitatea desfășurării ședinței de judecată prin „mijloace de telecomunicație audiovizuală care permit verificarea identității părților și garantează securitatea, integritatea, confidențialitatea și calitatea transmisiunii”, desfășurarea ședinței de judecată în această manieră este dublu condiționată: pe de o parte, de posibilitatea („dacă este posibil”) instanței din circumscripția unde este situată localitatea în care se află părțile, reprezentanții părților sau alți participanți la proces de a asigura echipamentele audiovideo necesare, iar pe de alta, de acordul părților, reprezentanților sau celorlalți participanți. Apreciem această condiționare și de acordul părților, dacă se pot asigura condițiile materiale necesare, excesivă și deschizătoare de posibilități de abuz procesual din partea acelui participant care, din diferite motive, dorește (și reușește cu asemenea argumente legale) să tergiverseze soluționarea cauzei (care ar putea face parte chiar din categoria

desemnată de lege drept „cauza de urgență deosebită”) refuzând nejustificat sa ia parte la o ședință de judecată desfășurată în această manieră.

O prevedere nouă este cea din alin. (4) potrivit căreia cel care asistă sau reprezintă partea, traducătorul sau interpretul poate participa la ședința de judecată desfășurată prin mijloacele de telecomunicare audiovizuală.

Deși modul de redactare a textului art. 3 nu lasă să se întrevadă acest lucru, considerăm că este posibil ca ședința de judecată să se desfășoare și într-o formulă mixtă, respectiv cu completul de judecată și unele părți și/sau reprezentanți prezenți în sala de judecată a instanței și cu alte părți și/sau reprezentanți, prin videoconferință, în condițiile reglementate de alin. (3).

Articolul 4 reia posibilitatea fixării de termene scurte, inclusiv de la o zi la alta sau chiar în aceeași zi, însă reiterează un element important și util, respectiv dispoziția ca lista proceselor pentru fiecare ședință de judecată să cuprindă, de regulă, și intervalele orare orientative pentru strigarea fiecărei cauze în parte, citația cuprinzând mențiunea corespunzătoare, iar atunci când este posibil, judecătorul să fixeze și intervalul orar orientativ pentru primul termen de judecată. Dispoziția, nu la fel de detaliată, se regăsea deja anterior în art. 215 alin.1 Cod proc. civ. respectiv „Lista va cuprinde și intervalele orare orientative fixate pentru strigarea cauzelor”. Reluarea acestei dispoziții din Codul de procedură civilă și detalierea ei s-a considerat, pe bună dreptate utilă, în condițiile în care unul din mijloacele importante pentru combaterea epidemiei a fost considerat asigurarea distanțării fizice, respectiv evitarea aglomerării de persoane în spațiile publice.

Textul art. 4 din Legea nr. 114/2021 impune, cel puțin într-o interpretare literală, ca lista de ședință să cuprindă intervale orare „pentru strigarea fiecărei cauze în parte” ceea ce ar exclude posibilitatea fixării de intervale orare pentru grupe de cauze. În doctrină[8], prin raportare la prevederile art. 215 alin. 1 Cod proc. civ., s-a considerat admisibilă și fixarea unor intervale orare pe grupe de cauze, soluție pe care o consideram și noi pragmatică și rațională pentru o mai bună gestionare a timpului de desfășurare a ședințelor de judecată.

Articolul 5 privește comunicarea actelor de procedură, fără o referire expresă și distinctă la citarea părților, dar cuprinzând-o implicit, și dispune, din nou sub condiția „când este posibil”, ca instanțele să procedeze la comunicarea acestor acte prin telefax, poștă electronică sau prin alte mijloace ce asigură transmiterea textului actului și confirmarea primirii acestuia. Ca un element de noutate apare faptul că instanța nu se va limita la datele comunicate inițial de părți (prin acțiune sau întâmpinare) pentru astfel de comunicări ci va putea solicita părților aceste date pe tot parcursul procesului.

În alin. (2) se face un pas înainte și se deschide posibilitatea ca părțile să transmită instanței prin mijloace electronice cererile de chemare în judecată, căile de atac precum și orice alte acte de procedură adresate instanței pentru care legea prevede condiția formei scrise și care nu se depun direct în ședință, și aceasta , dinnou sub

[8] G.L. Zidaru, P.Pop, *Drept procesual civil – Procedura în fața primei instanțe și în căile de atac*, Ed. Solomon, București, 2020, p. 64.

rezerva „când este posibil”, care face trimitere, credem, în principal la posibilitățile tehnice, informatice, ale instanței și ale părților sau reprezentanților acestora.

În privința informării părților despre pronunțarea hotărârilor judecătorești alin. (3) prevede că părțile vor fi informate, „când este posibil”, telefonic, prin e-mail sau prin alte asemenea mijloacelor ce asigură transmiterea înștiințării și confirmarea primirii acesteia. În schimb, se precizează că rămân aplicabile dispozițiile privind comunicarea hotărârilor judecătorești potrivit legii, adică potrivit Codului de procedură civilă, respectiv potrivit art. 427 Cod proc. civ., respectiv din oficiu, „în copie, chiar dacă este definitivă”.

Articolul 6 al Legii nr. 114/2020 reia identic prevederile art. 63 alin. (7) din Decretul nr. 240/2020 cu privire la amânarea judecării cauzelor, la cerere, când partea interesată se află în izolare, în carantină sau este spitalizată și respectiv, când nu dă curs cererii de amânarea judecății dar trebuie să amâne pronunțarea pentru depunerea de concluzii scrise, prevederi care au fost analizate mai sus.

Articolul 7 reia prevederea alin. (8) al art. 63 din Decretul nr. 240/2020 privind dosarul electronic, respectiv trimiterea dosarului în format electronic, „când este posibil”, de către instanța a cărei funcționare este împiedicată din cauza pandemiei de COVID-19 către instanța desemnată de către Înalta Curte de Casație și Justiție conform art. 147 Cod proc. civ., să judece procesul.

În preocuparea firească, a legiuitorului de a asigura, chiar în condițiile speciale de pandemie, respectarea principiilor procedurii civile, articolul 8 prevede că atunci „când este posibil”, prin grija instanței, ședințele de judecată publice se transmit în direct, prin mijloace audiovideo care garantează securitatea, integritatea și calitatea transmisiunii, pe portalul instanțelor de judecată, rămânând însă, firesc, aplicabile prevederile art. 213 Cod proc. civ., privitoare la desfășurarea procesului fără prezența publicului. Prin această prevedere s-a urmărit asigurarea respectării principiului publicității ședințelor de judecată instituit prin art. 17 al Codului de procedură civilă, dar implementarea sa este, în realitate foarte dificilă, depinzând, în foarte mare măsură, de o dotare tehnică/informatică superioară și de un acces la Internet greu de realizat. Poate tocmai de aceea nu au fost sau, cel puțin nu avem noi cunoștință să fi existat, asemenea transmisiuni ale ședințelor de judecată, astfel cum reglementează art. 8 al Legii nr. 114/2020.

Legea nr. 114/2020 aduce unele modificări și în privința unei proceduri speciale, mai exact procedurii cu privire la cererile cu valoare redusă reglementată de art. 1026–1033 Cod procedură civilă, procedură eminamente scrisă.

Astfel, dacă în reglementarea Codului de procedură civilă această procedură se aplică în cazul cererilor a căror valoare nu depășește 10.000 lei (fără a se lua în considerare dobânzile, cheltuielile de judecată și alte venituri accesorii), prin art. 9 al legii s-a majorat acest prag la 50.000 lei, măsură pe care, alături de alți autori și noi o considerăm pozitivă[9] și considerăm că ar trebui generalizată și menținută și pentru perioada postpandemică.

[9] A.Speriuși-Vlad, C. Roșu, *Încercarea de adaptare a procesului civil la starea de alertă*, Dreptul nr. 9/2021, p.47.

4. Experiența arbitrală

Arbitrajul, atât cel internațional cât și cel intern, a fost afectat, într-o măsură mai mare sau mai mică, de pandemia de COVID-19, în principal de impunerea, legală sau voluntară, a distanțării fizice și de restricțiile de deplasare a persoanelor.

Putem spune că procesul arbitral a fost mai puțin afectat de restricții datorită unor reglementări și practici proprii, interne, cu privire la desfășurarea procesului și prin mijloace de comunicare la distanță, respectiv prin videoconferință, care au fost introduse, treptat, anterior și independent de declanșarea pandemiei, și aceasta s-a datorat nu unei premoniții ieșite din comun privind o viitoare pandemie ci dorinței de flexibilizare a procedurii și de adaptare a acesteia la mijloacele moderne de comunicare, pentru a putea răspunde mai bine nevoii comercianților și, în general, a tuturor participanților la proceduri arbitrale, de soluționare a cauzelor într-un termen cât mai scurt, cu economie de timp și de mijloace.

În acest scop, multe Curți de arbitraj instituționalizat au achiziționat tehnica necesară și s-au organizat corespunzător pentru a asigura arbitrilor și părților mijloacele necesare desfășurării procesului arbitral și altfel decât cu prezența fizică a tuturor participanților la proces. Dar, în primul rând, au asigurat cadrul normativ corespunzător care să permită desfășurarea, în condiții de legalitate deplină, a procesului arbitral prin astfel de mijloace de comunicație audiovizională precum și de citare și comunicare a actelor de procedură prin e-mail, telefax și telefon.

Astfel, la multe Curți de arbitraj, chiar cu mai mult timp înainte de izbucnirea pandemiei, procesele arbitrale, chiar dacă nu toate dar multe dintre ele, se desfășurau prin videoconferință, având loc chiar și audieri de martori și experți la distanță și chiar dezbateri pe fondul cauzelor. De exemplu, Centrul internațional pentru soluționarea litigiilor privind investițiile (ICșiD) a comunicat că majoritatea audierilor sale din anul 2019 au avut loc prin videoconferință[10].

Curtea de Arbitraj Comercial Internațional de pe lângă Camera de Comerț și Industrie a României a adoptat în 2017 noi Reguli de procedură arbitrală care au intrat în vigoare și au început să fie aplicate din 1 ianuarie 2018, cecuprind o serie de dispoziții care au deschis calea desfășurării procesului arbitral și prin utilizarea videoconferinței și a altor mijloace moderne de comunicare. În plus, a achiziționat tehnica și a asigurat platformele necesare pentru derularea proceselor în această modalitate. Drept urmare, imediat după intrarea în vigoare a noilor Reguli de procedură arbitrală, multe dintre litigiile arbitrale s-au desfășurat, integral sau parțial, prin videoconferință, iar apariția pandemiei de COVID-19 și instituirea stării de urgență nu au făcut decât să generalizeze desfășurarea proceselor arbitrale de această manieră. Drept urmare activitatea de judecată desfășurată de tribunalele arbitraleîn cadrul CACI-CCIR nu a avut de suferit și nu doar că nu s-a blocat dar nici măcar nu a încetinit. În plus, această manieră de desfășurare a arbitrajelor s-a dovedit a fi mai eficientă și mai ieftină, atât pentru Curte cât și pentru părți.

[10] ICșiD, A Brief Guide to Outline Hearing at IC și D (24 Mar.2020).

Dar să examinăm câteva dintre prevederile Regulilor de procedură arbitrală care au facilitat și încurajat utilizarea mijloacelor moderne în desfășurarea procesului arbitral.

Potrivit art. 10 din Reguli, cererea de arbitrare prin care este sesizată Curtea de Arbitraj trebuie să cuprindă, alături de alte elemente esențiale, adresa electronică, numărul de telefon, numărul de fax ori alte asemenea date ale reclamantului și ale reprezentantului său dar și ale pârâtului, în măsura în care le cunoaște. La fel și pentru terțele persoane, în cazul în care acestea solicită sau se solicită introducerea acestora în cauză. La rândul său pârâtul este obligat (art. 14) ca prin răspunsul său la cererea de arbitrare să indice și aceste date.

Articolul 31 referitor la „Conferința privind administrarea cauzei" prevede în alin. (3) că această conferință poate fi desfășurată fie în prezența părților, fie prin utilizarea unor mijloace audio sau video de comunicare la distantă, această prevedere, deși face referire doar la conferința privind administrarea cauzei se aplică în fapt tuturor etapelor procesului arbitral, iar în art.35 alin.(2) se precizează că tribunalul arbitral, în urma consultării părților, va stabili data, ora și după caz, locul audierilor și va transmite părților o notificare sau altă comunicare cu privire la acestea, într-un interval de timp rezonabil.

Spre deosebire de procedura judiciară, supusă principiului publicității ședințelor de judecată, procedura arbitrală este supusă principiului confidențialității (art. 4 din Reguli) și de aici, inexistența obligației de asigurare a accesului terților, publicului în general, la ședințele tribunalului arbitral, indiferent că desfășurarea lor are loc cu prezența fizică a participanților sau prin videoconferință.

În sensul celor care interesează analiza noastră, prezintă importanță și prevederile art. 14 alin. (2) potrivit cărora, atât cererea de arbitrare și anexele sale cât și răspunsul pârâtului la cererea de arbitrare a reclamantului și eventual, cererea reconvențională, se transmit tribunalului arbitral atât pe suport de hârtie cât și în format electronic. În practică, toate documentele de care părțile înțeleg să se folosească în dosarul arbitral, inclusiv memorii și concluzii scrise, se transmit și în format electronic. Mai mult chiar, pentru economie de timp și mijloace, tribunalul arbitral cere părților ca să își comunice reciproc și direct toate documentele transmise tribunalului.

Considerăm că este utilă o precizare cu privire la desfășurarea ședinței de judecată arbitrală prin videoconferință în sensul că aceasta se poate desfășura prin mijloace video cu toți participanții (arbitru/arbitrii, asistent arbitral, părți, martori, experți ș.a.) sau hibrid, cu prezența fizică a unora dintre aceștia la sediul Curții de Arbitraj și cu alți participanți prin videoconferință[11].

[11] Cu privire la audierile de martori și experți prin videoconferință în procesul arbitral a se vedea, pe larg, C.I. Florescu, *Arbitrajul Internațional – audierile virtuale la un an după provocările pandemiei de Coronavirus*, în Studii și Cercetări Juridice nr. 3/2021, pp. 361–376.

Concluzii

Așa cum, credem, că rezultă suficient de bine din cele expuse mai sus, odată cu instituirea stării de urgență, urmată apoi de starea de alertă, măsurile luate cu privire la desfășurarea procesului civil au fost limitate, dar cu toate acestea – și în multe privințe – excesive, blocând în mare măsură activitatea instanțelor de judecată în soluționarea litigiilor civile. Astfel, în locul unor măsuri care să flexibilizeze procesul civil și să asigure desfășurarea lui în condiții cât mai apropriate de normal, cu respectarea dreptului de acces la justiție, s-au preferat măsuri care au limitat grav acest drept prin posibilitatea continuării doar a acelora care priveau „cauze de urgență deosebită", stabilite foarte limitat și fără criterii precise, și prin suspendarea judecății tuturor celorlalte cauze, fără considerarea importanței lor pentru părți, dar și pentru societate.

Acest fapt s-a datorat, în opinia noastră, atât incapacității autorităților – legislative, administrative și nu în ultimul rând judiciare – de a gestiona situația prin măsuri (anterioare și la izbucnirea pandemiei) dar și inexistenței în Codul de procedură civilă (dar și în Codul de procedură penală) și în Legea de organizare judecătorească a unor prevederi care să permită și să organizeze funcționarea optimă a instanțelor de judecată în condiții deosebite, chiar excepționale (pandemii, dezastre naturale, război, crize energetice etc.).

De asemenea, s-a întârziat modernizarea unor prevederi de organizare și procedurale care să fie mai flexibile și să permită utilizarea mijloacelor tehnice contemporane pentru a se asigura desfășurarea proceselor civile în condiții care garantează respectarea, în orice situație, a drepturilor părților, în principal a dreptului de acces la justiție și dreptului la un proces echitabil, în termen optim și previzibil.

Prevederile Codului de procedură civilă chiar dacă făceau (timid) posibilă folosirea mijloacelor moderne de comunicare – și ne referim aici mai ales la citare și comunicarea actelor de procedură – nu aveau un cadru procesual suficient pentru utilizarea acestor mijloace pe scară largă, lăsând folosirea lor la latitudinea părților. De asemenea, prevederile art. 148 Cod proc. civ. privind delegarea instanței în „împrejurări excepționale" și-au dovedit limitele în situația creată de instituirea stării de urgență.

Nici după încetarea stării de urgență legiuitorul nu a fost preocupat de remedierea neajunsurilor legislative relevate de activitatea (mai precis de lipsa importantă de activitate) din perioada respectivă, iar prin Legea nr. 114/2021 a stabilit, așa cum am arătat, unele prevederi (insuficiente) cu aplicabilitate limitată la perioada stării de urgență și pentru situația în care aceasta se instituie doar din cauza pandemiei de COVID-19.

Singura măsură cu eficiență mai mare și cu aplicare generală a constituit-o introducerea în Codul de procedură civilă a art. 154^1 (prin Legea nr. 192 din 28 iunie 2022[12]) prin care s-a instituit regula comunicării hotărârilor judecătorești prin mijloace electronice. Astfel, potrivit acestui nou articol :

[12] Publicată în Monitorul Oficial, Partea I nr. 643 din 29 iunie 2022.

(1) *Comunicarea hotărârilor judecătorești se va face, din oficiu, prin poștă electronică dacă partea a indicat instanței datele corespunzătoare în acest scop direct sau la solicitarea expresă a instanței în timpul procesului. Comunicarea va fi însoțită de semnătura electronică extinsă a instanței, care va înlocui ștampila instanței și semnătura grefierului de ședință.*

(2) *Hotărârile judecătorești se consideră comunicate la momentul la care au primit mesaj din partea sistemului folosit că au ajuns la destinatar potrivit datelor furnizate de acesta.*

(3) *Dacă comunicarea prin poștă electronică nu este posibilă din pricina lipsei datelor în acest sens sau sistemul folosit indică eroare în transmiterea prin poștă electronică, comunicarea hotărârilor judecătorești se va face potrivit art. 154."*

Pandemia de COVID-19, prin impactul său negativ major asupra derulării proceselor civile, a relevat neajunsurile și lipsurile din reglementarea acestui domeniu important pentru societate și poate constitui o ocazie, deși nedorită, potrivită pentru mai rapida reformare a sistemului judiciar, atât în ce privește organizarea cât și utilizarea mijloacelor tehnice moderne.

Credem, alături de un important autor[13](că se impune să trecem de la „un drept de excepție sanitară" la „un drept al stării excepționale", cu prevederi normative mai flexibile, care să permită o reacție rapidă, intensă și adecvată în cazul unor situații excepționale, oricare ar fi natura acestora. Dar considerăm că învățămintele trase ar trebui sa fie duse și mai departe și concretizate în prevederi legale aplicabile și în situații de normalitate (deși situațiile de excepție devin, dacă nu permanente, cel puțin tot mai dese la nivel mondial, dar mai ales la nivel european și național), prevederi care să modernizeze și să flexibilizeze desfășurarea procesului civil, în interesul părților și al societății în general.

Lipsa unor cunoștințe suficiente cu privire la posibilitățile tehnice actuale, mai ales în domeniul informaticii și adaptării acesteia la imperativele sistemului judiciar, precum și la cerințele materiale, logistice și financiare pe care le presupune utilizarea acestora de către instanțe și părți, ne pun în imposibilitatea de a face propuneri concrete de reglementări care ar trebui introduse în legislația procesual civilă în perioada următoare dar credem că ar fi util ca doctrina juridică, dar și practicienii dreptului și, în final, legiuitorul să aibă în vedere o serie de aspecte care, în opinia noastră, ne-ar putea apropia de scopul propus.

Un prim aspect ar fi extinderea posibilității de desfășurare a procesului civil prin videoconferință (în principal) fapt care, dincolo de efortul logistic al instanțelor, ar putea asigura nu doar reducerea duratei proceselor dar și a cheltuielilor părților și, mai important, posibilitatea continuării activității în multe și diferite situații excepționale. Chiar și efortul logistic al instanțelor credem că ar putea fi ușurat dacă cel puțin o parte dintre participanți ar fi stimulați, și nu neapărat obligați, să folosească această modalitate de participare la proces, și avem

[13] M. Duțu, *Criza sanitară: bilanț și perspective juridice*, Pandectele Române, nr. 4/2021, pp. 11–21.

aici în vedere, în primul rând, instituțiile publice, avocații, consilierii juridici, executorii judecătorești și, nu în ultimul rând, alte persoane juridice (societăți comerciale, organizații non profit) care, de regulă, au sau pot avea, fără un efort prea mare, dotarea necesară.

În strânsă legătură cu aspectul de mai sus se află modalitatea de citare și de comunicare a actelor de procedură. Așa cum au arătat, considerăm că reglementarea adusă prin art. 154[1] C. proc. civ. este doar un început și că, modalitatea de citare și de comunicare a tuturor actelor de procedură (nu doar a hotărârilor judecătorești cum, limitativ, prevede textul menționat) prin mijloace electronice (e-mail, telefax, telefon) să devină, dacă nu prevalența (în prima etapă) cel puțin echivalența și nu subsidiara modalității, să spunem, clasice, prin poștă sau agent procedural. În acest sens ar trebui instituită obligația cel puțin pentru toți cei enumerați mai sus, participanți la procesul civil, să indice, de la momentul la care devin parte în proces, mijlocul electronic prin care să se asigure citarea și comunicarea actelor de procedură către ei. Nu ar fi lipsit de interes, credem, să se prevadă și posibilitatea de citare și de comunicare a actelor de procedură pe un site anume destinat (eventual pe Portalul instanțelor de judecată) în cazul în care părțile, sau unele dintre ele, solicită sau sunt de acord cu această modalitate, reglementată deja în Franța[14].

Așa cum am arătat, s-a făcut un pas, timid, spre instituirea dosarului electronic, iar foarte recent un pas mai ferm, prevăzându-se ca termen 1 ianuarie 2024 pentru implementarea Dosarului Electronic Național la nivelul instanțelor de judecată, în condițiile stabilite prin Regulament adoptat prin ordin comun de către ministrul justiției și președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție, cu avizul Consiliului Superior al Magistraturii. Considerăm că acest proces trebuie accelerat, continuând și dezvoltând, în primul rând, transmiterea electronică la instanța de judecată a documentelor (art. 148 alin. 2 Cod proc. civ.), care ar trebui să devină obligatorie pentru părțile sau reprezentanții lor din categoria celor deja enumerați. În legătură cu aceasta și pentru reducerea substanțială a termenelor, credem că ar fi util să se reglementeze și comunicarea documentelor între părțile din proces direct, odată cu transmiterea lor către instanța de judecată.

Considerăm obligatoriu ca pandemia de COVID-19, prin experiența și învățămintele acumulate (chiar din insuficiența reglementărilor existente sau adoptate *ad hoc*) să fie convertită într-o oportunitate pentru o modernizare și simplificare profundă a procedurii civile, care să intre cu curaj în epoca informatizării sale, odată sau chiar mai repede decât informatizarea la nivelul întregii societăți.

În acest sens ni se pare necesară regândirea chiar și a unor principii fundamentale ale procesului civil, cum ar fi, în primul rând, publicitatea ședințelor

[14] Ordonanța nr. 2020-304 din 25 martie 2020 (art. 4). Pentru aspecte mai detaliate privind măsurile luate în Franța pentru derularea litigiilor civile în perioada pandemiei de COVID-19, a se vedea S. Guinchard, *Droit de la pratique de la procedure civile*, Ed. Dalloz, 10 edition, 2020, p. XXVI–LVII.

de judecată. Nu avem în vedere, nicicum, renunțarea la acest principiu ci doar la o aplicare a acestuia în limite rezonabile și adaptate desfășurării procesului civil prin mijloace electronice. In aceste condiții chiar și principiul oralității ar putea fi regândit în ceea ce privește limitele aplicării lui, dându-se o tot mai mare pondere procedurii scrise, și acesta mai ales prin mijloace de comunicare electronice.

Nu în ultimul rând considerăm că ar trebui regândită condiția formei scrise a documentelor depuse la dosarul instanței, mai ales în contextul în care se instituie dosarul electronic și se extinde folosirea semnăturii electronice. Că ne convine sau nu, că acceptăm sau nu, civilizația noastră se îndreaptă inevitabil în acest sens, al abandonării treptate a hârtiei pentru suportul electronic al documentelor, cu posibilități uriașe de înmagazinare, arhivare, căutare și consultare.

Așa cum se deduce cu ușurință din cele de mai sus, prezentate la modul general (și care sunt doar o parte din multiplele aspecte care ar trebui avute în vedere) încercăm prin prezentele Concluzii să facem o pledoarie pentru o reformare substanțială a modului de desfășurare a procesului civil, în sensul simplificării, reducerii formalismului și modernizării profunde a procedurii civile, pentru a se adapta societății actuale și provocărilor tot mai dese și mai grave cu care se confruntă lumea în ansamblul său și societatea românească, în particular. Bineînțeles, tot acest proces de simplificare și modernizare trebuie să aibă în vedere permanent, respectarea și garantarea drepturilor părților și terților, în principal liberul acces la justiție și dreptul la apărare, cu limitarea maximă a posibilității de manifestare,într-un cadru mai flexibil și simplificat, a abuzurilor procesuale.

RESTRÂNGEREA DREPTULUI LA UN PROCES ECHITABIL ÎN PROCEDURILE JUDICIARE PENALE PE DURATA STĂRILOR EXCEPȚIONALE DE URGENȚĂ ȘI ALERTĂ

Dr. Versavia Brutaru[*], *Conf. univ. dr. Camelia Morăreanu*[**]

Abstract: *The citizen, in a democratic state, has duties assumed and freedoms guaranteed by the state, equal for all citizens. The two notions are not in the same plane, nor do they have the same content. Human rights represent a minimum of prerogatives necessary for human self-determination, while public rights and freedoms are prerogatives that ensure the concrete individual's security and protection, being his true claims on society. The Law, in the sense of individual law or collective law, is the possibility, the faculty recognized by society or the behavio rimposed by it, through the state, to satisfy the social needs of the active and passive subject, in the spirit of equity, to do, not to do, to give or not togive, or to claim or receive something, ensured if necessary through the coercive force of the state.The obligati on is the bond recognized or imposed by society, through the state, of a subject to another subject, by which the first is held to, in the spirit of good and equity, to do, not to do, to give or not to give something, according to the rights and freedoms of the second, under the sanction of state coercion. So, the obligation is a legal bond, the execution of which is guaranteed, if necessary, by the coercive force of the state. Therefore, by law, the society recognizes, protects and guarantees the goods, legitimate interests and other values of the individual, the collective and the society, in order to satisfy the needs, ensuring, if necessary by force, the observance of the obligations necessary to fulfill them.*

Key words: *fundamental rights; exceptional states of emergency and alert; the suspect; defendant; convict;*

Introducere

I. Cetățeanul, într-un stat democratic, are îndatoriri asumate și libertăți garantate de stat, egale pentru toți cetățenii. Cele două noţiuni nu se află în acelaşi plan şi nici nu au acelaşi conţinut. Drepturile omului reprezintă un minim de prerogative necesare autodeterminării omului, în timp ce drepturile şi libertăţile publice sunt prerogative care asigură securitatea individului concret şi protecţia sa, ele fiind adevărate creanţe ale sale asupra societăţii.

Preocuparea pentru protecţiaşi promovarea libertăţii individuale, *a drepturilor fundamentale în general*, deşi are o istorie îndelungată, începând cu

[*] CS III, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu", Academia Română; bversavia@gmail.com

[**] Universitatea din Pitești, Facultatea de Științe Economice și Drept; cameliamorareanu@yahoo.com

actele constituţionale engleze *Magna Carta Libertatum* (1215)[1] şi *Habeas Corpus Act* (1679), îşi regăseşte totuşi cele mai importante puncte de reper în Declaraţia Franceză a Drepturilor Omului şi Cetăţeanului (1789), în Declaraţia Universală a Drepturilor Omului (1948) şi în Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale (1950), constituind în permanenţă o temă de actualitate, drept dovadă fiind Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene – instrument cu forţă juridică asemănătoare Tratatelor Uniunii Europene, după intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona pe întreg teritoriul Uniunii Europene, la 1 decembrie 2009.

Dreptul, într-o accepţiune de *drept individual* sau de *drept colectiv,* constituie posibilitatea, facultatea recunoscută de societate sau comportamentul impus de aceasta, prin intermediul statului, în a satisface necesităţile sociale ale subiectului activ şi pasiv, în spiritul echităţii, de a face, a nu face, de a da sau a nu da, ori de a pretinde sau primi ceva, asigurate la nevoie prin forţa de constrângere a statului[2].

Obligaţia este legătura recunoscută sau impusă de societate, prin intermediul statului, unui subiect faţă de alt subiect, prin care primul este ţinut ca, în spiritul binelui şi al echităţii, să facă, să nu facă, să dea sau să nu dea ceva, potrivit drepturilor şi libertăţilor celui de al doilea, sub sancţiunea constrângerii statale. Deci, obligaţia este o legătură juridică, a cărei executare este garantată, la nevoie, prin forţa de constrângere a statului[3].

Așadar, prin drept, societatea recunoaşte, ocroteşte şi garantează bunurile, interesele legitime şi alte valori ale individului, colectivităţii şi societăţii, în scopul satisfacerii trebuinţelor, asigurând, la nevoie prin forţă, respectarea obligaţiilor necesare înfăptuirii acestora.

J.S. Mill aprecia[4] că: „*statul este întru totul îndreptățit să guverneze pe de-a întregul raporturile bazate pe constrângere și control, dintre societate și individ, indiferent dacă mijlocul folosit va fi forța fizică, sub forma pedepsei legale sau va fi constrângerea morală a opiniei publice*”. Singurul aspect al conduitei unui om pentru care el poate fi tras la răspundere de către societate este cel privitor la ceilalți[5].

---

[1] Constituţie proclamată la Runnymede în Anglia la 15 iunie 1215, în virtutea înţelegerii intervenite între regele Ioan Fără De Ţară şi baronii săi rebeli. Documentul care a inspirat evoluţia teoriilor drepturilor omului, a avut o dublă semnificaţie: mai întâi, el avea forma unui contract între partida regelui şi cea a baronilor, contribuind astfel la teoria contractului social, apoi conţine anumite norme, care câteva secole mai târziu, au inspirat documente ca „*The Petitions of Rights*”, adresată regelui de către Parlament şi „*Habeas Corpus Act*”, lege impusă de Parlamentul englez la 26 mai 1679, considerată ca a doua constituţie a Angliei după „*Magna Carta*”; Stelian Scăunaş, *Dreptul internaţional al drepturilor omului*, Ed. All Beck, Bucureşti, 2003, p. 5.

[2] Valerică Dabu, Ana-Maria Guşanu, *Drept şi libertate. Inconsecvenţe legislative. Importanţadiferenţierii între drept şi libertate, Acta Universitatis* George Bacovia. Juridica - Volume 2. Issue 2/2013 – http://juridica.ugb.ro/, p. 3

[3] *Idem.*

[4] John Stuart Mill, *Despre libertate*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 17, Introducere.

[5] *Idem.*

II. Echitatea este principiul cu care toate celelalte principii ale dreptului trebuie să rezoneze. Art. 6 din Convenţia europeană a drepturilor omului[6] prevede ca principiu fundamental *dreptul la un proces echitabil*. Potrivit acestui text[7], *orice persoană are dreptul de a-i fi examinată cauza în mod echitabil, public şi într-un termen rezonabil, de către un tribunal independent şi imparţial, stabilit prin lege, care va hotărî fie asupra încălcării drepturilor şi obligaţiilor cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzaţii în materie penală îndreptate împotriva sa. Hotărârea trebuie să fie pronunţată în mod public, dar accesul în sala de şedinţă poate fi interzis presei şi publicului, pe întreaga durată a procesului sau a unei părţi a acestuia, în interesul moralităţii, al ordinii publice ori al securităţii naţionale într-o societate democratică, atunci când interesele minorilor sau protecţia vieţii private a părţilor la proces o impun, sau în măsura considerată strict necesară de către tribunal, atunci când, datorită unor împrejurări speciale, publicitatea ar fi de natură să aducă atingere intereselor justiţiei. Orice persoană acuzată de o infracţiune este prezumată nevinovată până ce vinovăţia sa va fi legal stabilită.* Așadar, accesul la justiție, prin prisma articolului 6 este un drept fundamental, garantat în orice societate democratică.

Paragraful 3 al aceluiași articol din Convenție afirmă: *Orice acuzat are, în special, dreptul: a) să fie informat, în termenul cel mai scurt, într-o limbă pe care o înţelege şi în mod amănunţit, asupra naturii şi cauzei acuzaţiei aduse împotriva sa; b) să dispună de timpul şi de înlesnirile necesare pregătirii apărării sale; c) să se apere el însuşi sau să fie asistat de un apărător ales de el şi, dacă nu dispune de mijloace necesare pentru a plăti un apărător, să poată fi asistat în mod gratuit de un avocat din oficiu, atunci când interesele justiţiei o cer; d) să întrebe sau să solicite audierea martorilor acuzării şi să obţină citarea şi audierea martorilor apărării în aceleaşicondiţii ca şi martorii acuzării; e) să fie asistat în mod gratuit de un interpret, dacă nu înţelege sau nu vorbeşte limba folosită la audiere.*

Art. 6 din Convenţie garantează, aşadar, dreptul la un proces echitabil. El proclamă principiul supremaţiei legii, pe care este construită o societate democratică, precum şi rolul primordial al sistemului judiciar în administrarea justiţiei, care reflectă moştenirea comună a statelor contractante. Textul garantează drepturile părţilor la proceduri civile (art. 6 parag. 1) şi drepturile suspectului acuzat în cadrul procedurilor penale (art. 6 parag. 1, 2 şi 3). Art. 6 din Convenţie se

---

[6] Convenţia constituie baza acţiunii permanente desfăşurate de Consiliul Europei ca deţinător al patrimoniului european în domeniul drepturilor omului. În textul său se prevede că statele care o ratifică acceptă în mod automat dubla obligaţie ce decurge din art. 1, adică ele trebuie să se asigure că dreptul lor intern este compatibil cu Convenţiaşi să înlăture orice necunoaştere a drepturilor şilibertăţilor protejate de aceasta.

[7] Prin Protocolul nr. 11 adiţional la Convenţie, intrat în vigoare la data de 1 noiembrie 1998, a intervenit o reformă a sistemului de control în faţa Curţii, urmărindu-se menţinereaşi întărirea eficacităţii apărării drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale prevăzute de Convenţie; dublul grad de jurisdicţie este consacrat de art. 2 parag. 1 din Protocolul nr. 7 adiţional la Convenţie.

bucură de autonomie semnificativă în configuraţia dreptului intern al statelor contractante, inclusiv în cadrul prevederilor sale de bază, precum şi în cele procedurale[8]. Această stare implică faptul că un defect de procedură în cadrul dreptului naţional nu va atrage după sine o încălcare a art. 6. În acelaşi timp, unele elemente ale sale sunt mai puţin autonome în dreptul intern decât altele. Art. 6 fixează prezumţia de adevăr stabilită de către instanţele judecătoreşti naţionale, cu excepţia cazului în care procedurile naţionale au diminuat esenţa prevederilor sale, cum ar fi cazurile de *entrapment*[9].

Din punct de vedere istoric[10], art. 6 din Convenţie îşi are originile în textele cuprinse în art. 10 şi art. 11 parag. 1 din Declaraţia Universală a Drepturilor Omului. Mai mult decât atât, dată fiind importanţa garanţiilor prevăzute, din punct de vedere cantitativ, contenciosul legat de aplicarea tuturor dispoziţiilor art. 6, mai ales cele ale primului paragraf, reprezintă unul dintre cele mai importante aspecte ale activităţii jurisdicţionale a organelor Convenţiei. Rezultă că, în accepţiunea Convenţiei, dreptul la un proces echitabil are mai multe componente, şi anume: accesul liber la justiţie; examinarea cauzei în mod echitabil, public şi într-un termen rezonabil; examinarea cauzei de către un tribunal independent, imparţial, stabilit prin lege; publicitatea pronunţării hotărârilor judecătoreşti. Dreptul de a fi judecat de un tribunal independent şi imparţial este atât de elementar, încât Comitetul Drepturilor Omului a statuat că este „un drept absolut, care nu suportă nicio excepţie”[11].

---

[8] C.E.D.O., cauza Khan c. Regatului Unit, Hotărârea din 12 mai 2000, §§34–40.

[9] D. Vitkauskas, G. Dikov, *Respectarea dreptului la un proces echitabil în temeiul Convenţiei europene a drepturilor omului. Ghid informativ despre protecţia drepturilor omului realizat de Consiliul Europei*, Strasbourg, 2012, p. 58 (apărarea împotriva „entrapment”). Jurisprudenţa Curţii foloseşte termenul *entrapment* (cauza Khudobin c. Rusiei, Hotărârea din 26 octombrie 2006, §§128–137) alternativ cu sintagma „instigarea de către poliţie” (cauza Ramanauskas c. Lituaniei, Hotărârea din 5 februarie 2008, §§48–74), cea din urmă fiind derivată dintr-un termen francez – *provocation policière* (cauza Teixeira de Castro c. Portugaliei, Hotărârea din 9 iunie 1998, §§34–39), dar aceşti termeni par a fi interpretaţi într-un mod echivalent în sensul Convenţiei. În timp ce jurisprudenţa Curţii nu precizează în mod expres că o condamnare prin *entrapment*este una ilicită, aceasta poate fi considerată ca una dintre rarele încălcări ale cerinţei de „echitate”, care a justificat acordarea de recompense pentru prejudiciul material (pierderea de venituri) împreună cu prejudiciul moral în temeiul art. 41 (cauza Ramanauskas, §§87–88). Protecţia împotriva *entrapment* este de natură absolută, deoarece nici chiar interesul public în combaterea criminalităţii organizate, a traficului de droguri sau a corupţiei nu poate justifica o condamnare în baza probelor obţinute prin instigarea de către poliţie (cauza Teixeira de Castro, §36; cauza Ramanauskas, §§49–54). Abordarea iniţială a Curţii în examinarea *entrapment* se caracterizează printr-o evaluare mixtă, care încorporează elemente subiective, interogând dacă reclamantul a fost predispus să comită o infracţiune înainte de intervenţiaagenţilor sub acoperire, direcţionând răspunderea pe evoluţia predispoziţiei subiective a individului sub presiunea influenţei anchetei secrete, precum şi elemente obiective, cum ar fi lipsa de supraveghere judiciară a anchetei şi nerespectarea de către poliţie a investigării pasive (cauza Teixeira de Castro, §§36–39).

[10] C. Bîrsan, *Convenţia europeană a drepturilor omului. Comentarii pe articole*, ed. a 2-a, Ed. C.H. Beck, Bucureşti, 2010, p. 395-397.

[11] Comitetul Drepturilor Omului, 28 octombrie 1992, cauza Gonzáles del Río v. Peru, 263/1987, în I. Buruiană, *Problematica respectării dreptului la un proces echitabil la nivel european şiinternaţional*, în Studii Europene, 2013, p. 2, 16-26, https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-419025.

Principala diferenţă între cerinţa de „echitate” şi toate celelalte elemente ale art. 6 din Convenţie o constituie faptul că acoperă acţiunea ca un tot întreg, iar problema dacă o persoană a avut parte de un proces „echitabil” este privită în ansamblu, prin analiza cumulativă a tuturor etapelor, nu doar prin prisma unui incident particular sau a unei greşeli de procedură; ca urmare, neajunsurile la un nivel pot fi depistate la o etapă ulterioară[12]. Noţiunea de *„echitate”* este, de asemenea, autonomă faţă de modalitatea prin care procedurile interne interpretează o încălcare a normelor şi codurilor relevante[13], rezultând că o greşeală de procedură care provoacă o încălcare a procedurii interne – chiar şi una flagrantă – nu poate, în sine, cauza un proces *„inechitabil”*[14]; şi, viceversa, o încălcare în temeiul art. 6 poate fi depistată chiar şi în cazul în care legislaţia naţională respectă aceste prevederi.

„*Echitatea”* conform art. 6, depinde, în esenţă, de faptul dacă reclamanţii beneficiază de suficiente posibilităţi de a-şi apăra cauza şi de a contesta dovezile pe care ei le consideră false, nu dacă instanţele naţionale au ajuns la o decizie corectă sau greşită[15]. Ea include, de asemenea, cerinţe implicite suplimentare în materie penală: a) apărarea împotriva *entrapment*[16]; b) dreptul la tăcere şi de a nu se autoincrimina[17]; c) dreptul de a nu fi expulzat sau extrădat într-o ţară în care se poate confrunta cu un refuz evident la un proces echitabil[18].

În jurisprudenţa sa, Curtea a arătat care sunt exigenţele respectării dreptului la un proces echitabil în ipoteza particulară a pronunţării condamnării succesiv achitării, faţă de acelaşi inculpat, direct în calea de atac. Astfel, în acest caz, modalitatea de reapreciere a probelor administrate în faze anterioare ale procesului penal, cu consecinţa condamnării direct în calea de atac, conduce la încălcarea dreptului la un proces echitabil prevăzut de art. 6 din Convenţie[19]. În cauza Dănilă c. României[20], Curtea Europeană a reţinut că, deşi Curtea Supremă de Justiţie s-a pronunţat în cadrul unei proceduri de recurs împotriva unei sentinţe care făcuse obiectul unui apel, trebuia să procedeze la propria apreciere asupra faptelor, pentru a cerceta dacă erau suficiente spre a permite condamnarea reclamantului. Ca urmare, în calea de atac, când se statuează asupra unor aspecte de fapt şi de drept, trebuie să se evalueze în ansamblu chestiunea vinovăţiei sau nevinovăţiei, prin administrare directă, nemijlocită de probe. Instanţa de la Strasbourg a conchis, şi în această cauză, în sensul că soluţia de condamnare a reclamantului, pronunţată fără

[12] C.E.D.O., *cauza Monnellşi Morris c. Regatului Unit*, Hotărârea din 2 martie 1987, §§55-70.
[13] *Cauza Khan c. Regatului Unit*, Hotărârea din 12 mai 2000, §§34–40.
[14] *Cauza Gäfgen c. Germaniei*, Hotărârea din 1 iunie 2010, §§162–188
[15] *Cauza Karalevičius c. Lituaniei*, Decizia din 6 iunie 2002.
[16] *Cauza Ramanauskas c. Lituaniei*, precitată. A se vedea D. Vitkauskas, G. Dikov, *op. cit.*, p. 58.
[17] *Cauza Saunders c. Regatului Unit*, Hotărârea din 17 decembrie 1996, §§67–81.
[18] *Cauza Mamatkulov şi Askarov c. Turciei*, Hotărârea din 4 februarie 2005, §§82–91.
[19] I.C.C.J., s. pen., dec. nr. 59/RC/2020, www.scj.ro.
[20] Hotărârea din 8 martie 2007.

ca acesta din urmă să fie audiat în persoană şi mai ales după achitarea de către cele două jurisdicţii inferioare, este contrară cerinţelor unui proces echitabil în sensul art. 6 parag. 1 din Convenţie.

În legătură cu *echitatea* trebuie analizat şi *principiul proporţionalităţii*[21], relevant în domeniul protecţiei drepturilor fundamentale ale omului şi specific acestei protecţii. Într-o accepţiune generală, principiul proporţionalităţii apare ca o normă imperativă aplicabilă în vederea constatării unui echilibru just şi adecvat corelativ între multipli factori (de cele mai multe ori de natură concurentă), care interacţionează ca părţi componente ale unui sistem întreg şi complex. În general, principiul proporţionalităţii, deşi neconsacrat de la origini în legislaţia comunitară, actualmente îşigăseşte o oarecare definire în art. 5 din Tratatul privind Uniunea Europeană. Astfel, la nivelul Uniunii Europene, principiul proporţionalităţii are o accepţiune particulară, găsindu-şi reflectare, spre exemplu, în procesul de adoptare a politicilor comune sau în materia nedivulgării informaţiilor comunitare confidenţiale, când interesul general prevalează asupra celui individual. Deşi principiul proporţionalităţii este unul dintre standardele definitorii ce contribuie la protecţia drepturilor fundamentale, garantând justul echilibru între drepturile individuale şi interesul public, în textul Convenţiei europene a drepturilor omului se regăsesc puţine menţiuni referitoare la noţiunea de *„proporţionalitate”*, nefiind folosiţi termeni precum *„proporţional”, „just echilibru”, „disproporţionat”*. Însă o asemenea „deficienţă” a Convenţiei nu duce la concluzia că proporţionalitatea nu ar fi fost avută în vedere atunci când Convenţia a fost redactată, ci, din contră, putem observa că unele articole au fost redactate de asemenea manieră încât ideea de proporţionalitate este evidentă. În fapt, principiul proporţionalităţii este o chestiune esenţială a jurisdicţiei europene, în special cu referire la un ansamblu de drepturi şi libertăţi consacrate pe cale convenţională, care implică necesitatea găsirii unui just echilibru între diverse interese concurente. În speţa de referinţă, Marckx c. Belgiei din 1979[22], Curtea a recunoscut că proporţionalitatea constituie un principiu de bază inerent sistemului Convenţiei. Doctrina proporţionalităţii se poziţionează chiar în miezul cercetării dezvoltate de Curte în vederea stabilirii rezonabilităţii restricţiilor aplicate cu privire la aşa-numitele drepturi şi libertăţi garantate calificate sau condiţionate. În concluzie, în accepţiunea clasică, principiul

[21] Doctrina privitoare la principiul proporţionalităţii îşi are originea în Europa continentală, născându-se, în Prusia, la finele secolului al XVIII-lea, în cadrul procesului de codificare legislativă circumscris principiului statului de drept, fiind aplicată de instanţele de contencios administrativ din Germania secolului al XIX-lea, pentru ca răspândirea şi îmbrăţişarea sa de legislaţiile altor state, precum şi ale unor organisme internaţionale, de instanţe naţionaleşi internaţionale, prin jurisprudenţa lor, să se producă, cu precădere, după al Doilea Război Mondial. A se vedea, în acest sens, G.B. Spîrchez, O. Şaramet, *Despre utilitatea folosirii principiului proporţionalităţii în analiza depăşirii limitelor puterii discreţionare a administraţiei*, https://law.ubbcluj.ro/ ojs/index.php/ iurisprudentia/ article/download/7/26?inline=1#_edn65; T. Poole, *Proportionality in Perspective*, https://ssrn.com/ abstract=1712449 sau http://dx.doi.org/ 10.2139/ssrn.1712449.

[22] Hotărârea din 13 iunie 1979, www.jurisprudentacedo.com.

proporţionalităţii, inclusiv cu referire la sistemul Convenţiei europene, poate fi definit ca o normă obligatorie aplicată pentru a găsi un echilibru just, rezonabil şi adecvat între diferite interese concurente aflate în joc.

Implicaţiile constituţionale ale ideii de proporţionalitate se regăsesc mai ales în sistemul garantării drepturilor şi libertăţilor fundamentale. Dincolo de acestea, au existat şi există dispoziţii exprese care o consacră. Astfel, în Constituţia României din 1991 se prevedea că restrângerea exerciţiului unor drepturi sau al unor libertăţi trebuie să fie proporţională cu situaţia care a determinat-o şi nu poate atinge existenţa dreptului sau a libertăţii, iar Constituţia revizuită în 2003 prevede în art. 53 că: „*(1) Exerciţiul unor drepturi sau al unor libertăţi poate fi restrâns numai prin lege şi numai dacă se impune, după caz, pentru: apărarea securităţii naţionale, a ordinii, a sănătăţii ori a moralei publice, a drepturilor şi a libertăţilor cetăţenilor; desfăşurarea instrucţiei penale; prevenirea consecinţelor unei calamităţi naturale, ale unui dezastru ori ale unui sinistru deosebit de grav. (2) Restrângerea poate fi dispusă numai dacă este necesară într-o societate democratică. Măsura trebuie să fie proporţională cu situaţia care a determinat-o, să fie aplicată în mod nediscriminatoriu şi fără a aduce atingere existenţei dreptului sau a libertăţii*”.

Valoarea constituţională a principiului constă nu numai în enunţarea sa expresă în cuprinsul Constituţiei, ci şi în faptul că din normele legii fundamentale se poate trage concluzia că orice restrângere a drepturilor fundamentale trebuie să fie necesară, să aibă un scop legitim şi să producă o cât mai mică îngrădire unui drept. Este, practic, esenţa proporţionalităţii.

III. *Principiul legalității*. Apariţia primelor codificări ale principiului legalităţii au fost determinate de doctrina separării puterilor în stat şi de scopul declarat al limitării puterii judecătoreşti. În opinia lui Cesare Beccaria, „*dacă puterea de a interpreta legile este considerată malefică, obscuritatea acestora trebuie să fie privită ca fiind la fel de malefică, prima fiind consecinţa acesteia din urmă. Răul produs va fi şi mai mare dacă legile vor fi scrise într-un limbaj inaccesibil poporului şi dacă (...) interpretarea legii, în loc de a fi publică şi generală, devine privată şi particulară*”[23]. *Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* nu constituie astfel doar un simplu adagiu latin, folosit ulterior pentru a exprima esenţa principiului legalităţii incriminărilor şi pedepselor, ci, dintr-o anumită perspectivă, el constituie o cerinţă absolută a proporţionalităţii. Orice măsură, indiferent cât de puţin aduce atingere unor drepturi fundamentale, nu ar putea fi justificată decât în situaţia în care este permisă de o normă constituţională sau legală în vigoare. Prin urmare, elaborarea normelor penale, precum şi a condiţiilor în care intervine tragerea la răspundere în virtutea lor este un proces extrem de important, care fără îndoială trebuie să se supună rigorilor proporţionalităţii.

[23] L. Stănilă, *Principiul legalității: de la lex scripta la lex certa*, în Analele Universităţii de Vest din Timişoara, Seria Drept, nr. 2/2018, p. 61–79.

Cerinţele calitative pe care le stabileşte principiul legalităţii pentru dreptul penal sunt: a) nu există infracţiune fără o normă penală scrisă *(nullum crimen sine lege scripta sau lex scripta*); b) nu există infracţiune fără o normă penală preexistentă (*nullum crimen sine lege praevia* sau *lex praevia*); c) nu există infracţiune fără o normă penală precisă (*nullum crimen sine lege certa sau lex certa*); d) nu există infracţiune fără o normă strict aplicată (*nullum crimen sine lege stricta* sau *lex stricta*). Toate aceste patru sub-principii sunt aspecte binecunoscute ale principiului legalităţii şi constituie, de obicei, modalitatea în care este descris în sistemele de drept, dreptul penal. Dreptul românesc, parte a familiei sistemului de drept romano-germanic, nu acceptă, ca regulă, alte izvoare formale (cutuma, precedentul). Numai legile scrise au aptitudinea de a respecta cerinţa accesibilităţii legii penale. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a statuat că, pentru a putea fi impusă prin forţa coercitivă a statului, legea trebuie să fie suficient de accesibilă, în sensul în care orice persoană trebuie să poată să dispună de informaţii privind normele juridice aplicabile într-o situaţie dată[24].

În art. 7 din Convenţia europeană a drepturilor omului se consacră două principii fundamentale: *principiul legalităţii incriminării* şi *principiul neretroactivităţii legii penale*, care decurge din primul principiu. De la aceste două principii, este prevăzută o singură excepţie, şi anume atunci când este vorba despre urmărirea şi pedepsirea unor crime care, la momentul când au fost comise, independent de dispoziţiile legale naţionale din acel moment, erau considerate „crime" potrivit principiilor generale de drept recunoscute de către naţiunile civilizate[25]. Aceste două principii, care stau la baza dreptului penal modern, sunt consacrate şi în alte documente internaţionale generale, cum ar fi Declaraţia Universală a Drepturilor Omului (art. 11 parag. 2) şi Pactul internaţional cu privire la drepturile civile şi politice (art. 15 parag. 1). În art. 7 parag. 1 din Convenţie este reglementat principiul legalităţii incriminării. Conform textului de lege, *„Nimeni nu poate fi condamnat pentru o acţiune sau o omisiune care, în momentul în care a fost săvârşită, nu constituia o infracţiune, potrivit dreptului naţional sau internaţional. De asemenea, nu se poate aplica o pedeapsă mai severă decât aceea care era aplicabilă în momentul săvârşirii infracţiunii"*. Conform instanţei europene[26], acest articol nu se limitează la interzicerea aplicării retroactive a dreptului penal în defavoarea acuzatului, ci consacră, la modul general, principiul legalităţii incriminării şi pedepselor[27].

---

[24] Legea penală trebuie să fie suficient de accesibilă (a se vedea *cauza Sunday Times c. Regatului Unit*, Hotărârea din 26 aprilie 1979).

[25] B. Vârjan, *Principiul legalităţii incriminării conform art. 7 din Convenţia europeană pentru apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale,* în Volumul Conferinţei Internaţionale de Drept, Studii Europene şi Relaţii Internaţionale 2013, p. 269–277, https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=821211.

[26] F. Sudre, *Drept european şi internaţional al drepturilor omului*, Ed. Polirom, Iaşi, 2006, p. 309.

[27] C.E.D.O., *cauza Kokkinakis c. Greciei*, Hotărârea din 25 mai 1993, §52.

IV. Epidemia SARS-CoV-2 cu care s-a confruntat omenirea de la începutul anului 2020 a fost declarată de Organizaţia Mondială a Sănătăţii ca fiind pandemie încă de la 11 martie 2020, având în vedere „nivelul alarmant de răspândire şi severitate". Totodată, directorul general al organizaţiei a solicitat statelor lumii să ia „măsuri urgente şi agresive" şi să adopte „strategii cuprinzătoare pentru prevenirea infecţiilor, salvarea de vieţi şi minimizarea impactului"[28].

Statele au responsabilitatea de a-și proteja cetățenii și uneori trebuie impuse măsuri coercitive pentru a izola sau a-i incapacita pe cei care poartă boli infecțioase și care amenință sănătatea altora. Articolul 5 din Convenția europeană a drepturilor omului (dreptul la libertate și siguranță) prevede o excepție: „reținerea legală a persoanelor pentru prevenirea răspândirii a bolilor infecțioase[29] (exprimarea din convenție: „detenţia legală a unei personae susceptibile să transmită o boală contagioasă"). Există multe metode pe care statele le pot implementa pentru descurajarea indivizilor de la răspândirea bolilor infecto-contagioase, inclusiv educația, oferirea de încurajări sau stimulente și impunerea reguli[30]. Deși ordinele de sănătate publică nu au expresia de cenzură și impunere a pedepsei care caracterizează o condamnare penală, acest lucru poate crea însă un disconfort major pentru cei care experimentează acest gen de măsuri restrictive (ei pot considera măsurile ca fiind represive, degradante, discriminatorii sau nedrepte). Puterile exercitate de autoritățile de sănătate publică, cum ar fi utilizarea carantinei sau tratamentul forțat aplicat, pot fi la fel sau chiar mai draconice decât pedepsele impuse de instanțele penale. Cu toate astea, scopul declarat al autorităților este de a reduce răspândirea bolilor, mai degrabă, decât să pedepsească sau să condamne persoana care răspândește boala.

În acord cu obligaţiile internaționale asumate, art. 34 alin. (2) din Constituția României prevede că „*Statul este obligat să dispună măsurile necesare pentru a garanta asigurarea igienei și a sănătății publice".*Drepturile și libertățile fundamentale nu sunt numai o realitate[31], ci și scopul firesc al umanității în societatea democratică. Exercitarea, respectarea și garantarea drepturilor omului sunt strâns legate de organizarea vieţii politice, economice și sociale, iar statul, prin autorităţile sale, este primul care poate garanta, prin intermediul legilor și prin politicile administrative, măsurile necesare exercitării și protecţiei acestor drepturi, măsuri care pot diferi de la ţară la ţară.Situația excepțională determinată de contextul pandemic generat de răspândirea COVID-19 poate justifica restrângerea temporară a exercițiului unor drepturi și libertăți fundamentale. O astfel de măsură

[28] https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactivetimeline#!

[29] Articolul 5(1)(e), Convenția Europeană pentru Drepturile Omului.

[30] Intervenția statului nu a fost întodeauna necesară, de ex. sătenii din Eyam Derbyshire, Anglia, s-au izolat în 1665–1666 pentru a opri răspândirea ciumei, W. Wood, *The History and Antiquities of Eyam*, Londra: Thomas Miller, 1842.

[31] I. Muraru, E.S. Tănăsescu, *Drept constituţional și instituţii politice*, ed. a 13-a, vol. I, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 135.

trebuie să privească doar acele drepturi și libertăți care nu mai pot fi exercitate în plenitudinea lor în contextul dat, să asigure atingerea finalității urmărite (asigurarea sănătății publice), iar criteriul proporționalității măsurii trebuie să fie respectat. Astfel, dacă este dispusă cu respectarea anumitor cerințe, strict reglementate, măsura restrângerii exercițiului unor drepturi poate constitui o ingerință permisă. Respectarea acestor cerințe garantează că ingerința astfel dispusă nu se constituie într-o încălcare a drepturilor fundamentale ale omului.

Dreptul la viață, la securitate socială, dreptul la sănătate sunt valori definitorii pentru orice persoană, iar statului îi revine o obligație pozitivă de a le proteja. Este esențial ca necesitatea unei măsuri să fie proporțională cu urgența, care a motivat-o. Caracterul constituțional al măsurilor de protecție, luate împotriva coronavirusului, nu poate fi probat atât timp cât imixtiunea statului în exercitarea liberă a drepturilor fundamentale nu a fost ghidată de cele două principii fundamentale: necesitate și proporționalitate. De esența caracterului constituțional al unei măsuri care restrânge exercițiul unui drept sau al unei libertăți fundamentale, este limitarea ei din punct de vedere temporal. Pentru a fi sustenabile, măsurile excepționale trebuie să dureze numai atâta vreme cât durează situația excepțională care le-a impus. În conformitate cu Principiile de la Siracusa[32], limitările trebuie să fie stabilite de drept, să răspundă la o necesitate publică sau socială presantă și să urmărească un scop legitim.

Decretul prezidențial nr. 195/2020[33], prin care a fost declarată starea de urgență, implică derogări de la obligațiile asumate prin CEDO. În art. 48 lit. b) din Anexa nr. 1 la decretul menționat se prevede: „*Pe perioada stării de urgență, Ministerul Afacerilor Externe îndeplinește următoarele atribuții: [...] b) va notifica Secretarului General al ONU și Secretarului General al Consiliului Europei măsurile adoptate prin decretul de instituire a stării de urgență care au ca efect limitarea exercițiului unor drepturi și libertăți fundamentale, în conformitate cu obligațiile internaționale ce revin României*”. În mod similar, art. 73 lit. b) din Anexa nr. 1 la *Decretul Președintelui României nr. 240/2020 privind prelungirea stării de urgență pe teritoriul României* dispune că: „*Pe durata stării de urgență, Ministerul Afacerilor Externe îndeplinește următoarele atribuții: [...] b) va notifica Secretarului General al ONU și Secretarului General al Consiliului Europei măsurile adoptate prin decretul de prelungire a stării de urgență care au ca efect limitarea exercițiului unor drepturi și libertăți fundamentale, în conformitate cu*

[32] Principiile de la Siracusa din anul 1984 privind limitarea și derogarea de la dispozițiile din Pactul internațional privind drepturile civile și politice (E/CN.4/1985/4).

[33] Decret nr. 195 din 16 martie 2020 privind instituirea stării de urgență pe teritoriul României, publicat în Monitorul Oficial nr. 212 din 16 martie 2020; prin Hotărârea nr.3 din 19 martie 2020, Parlamentul a încuviințat starea de urgență, ca măsură excepțională adoptată de Președintele României prin Decretul nr. 195/2020, Publicată în M. Of. nr. 224 din 19 martie 2020; Decretul nr. 240/2020 privind prelungirea stării de urgență pe teritoriul României, Monitorul Oficial nr. 311 din 14 aprilie 2020, prin Hotărârea nr. 4/2020, Publicată în M. Of. nr. 320 din 16 aprilie 2020 Parlamentul a încuviințat prelungirea stării de urgență, ca măsură excepțională adoptată de Președintele României.

obligațiile internaționale ce revin României". Recurgerea la măsuri derogatorii privind drepturile omului nu este arbitrară, ci este o stare de *legalitate excepțională*, care înlocuiește legalitatea ordinară. Legalitatea nu dispare însă, rămânem în cadrul statului de drept, al preeminenței dreptului[34].

În cazul în care există o situație excepțională care să reclame măsuri derogatorii privind drepturile omului, aplicarea articolului 4 din Pact[35] și a articolului 15 din Convenție este obligatorie. Neaplicarea acestor norme convenționale ar semnifica încălcarea obligațiilor internaționale convenționale ale statului parte și ar atrage răspunderea juridică internațională a acestuia.

Așadar, una dintre condițiile de validitate a derogării este *informarea internațională* a subiectelor de drept internațional public indicate în art. 4 din Pact, respectiv în art. 15 din Convenție. Informarea internațională are în vedere acele măsuri derogatorii care au fost luate de Statul Parte, cu indicarea drepturilor vizate de restrângere. În ipoteza în care Statul Partela Convenție și Pact (în cazul nostru România) nu ar fi făcut această informare internațională, ar fi putut atrage răspunderea juridică internațională și ar fi diminuat garantarea drepturilor omului.

Informarea înseamnă respectarea și executarea obligațiilor juridice internaționale, care rămân în vigoare. Totodată, în absența notificării internaționale, măsurile derogatorii nu sunt considerate valide iar în cazul unui litigiu statul pârât nu se va putea apăra în mod valid, deoarece drepturile presupuse a fi încălcate depășesc sfera unor simple ingerințe, ele fiind măsuri derogatorii, de limitare temporară a exercițiului unor drepturi fundamentale. Din punct de vedere istoric, primul proiect al Convenției Europene a Drepturilor Omului nu cuprindea nicio dispoziție referitoare la o derogare de la Convenție. Aceasta a fost introdusă în urma unei propuneri a guvernului Regatului Unit. Astfel cum a arătat Paul Tavernier: „*O astfel de dispoziție de înlocuire a unei lacune juridice s-a dovedit a fi foarte utilă, dar poate la fel de bine să fie foarte periculoasă*"[36].

Primul paragraf al articolului 15 din Convenție face referire la situațiile excepționale în care se poate deroga de la prevederile convenției, anume în cazul unui pericol public ce amenință viața națiunii[37], și condiționează luarea măsurilor derogatorii numai în măsura strictă în care sunt necesare și numai dacă nu încalcă alte obligații ale statului ce decurg din dreptul internațional (alte tratate și convenții

---

[34] Corneliu-Liviu Popescu, *Notificarea internațională a măsurilor derogatorii privind drepturile omului*, Materialul a fost publicat în revista online a Facultății de Drept, AUBD Forum Juridic nr. 2/2020. p. 5 și urm.

[35] Pact Internațional din 16 decembrie 1966 cu privire la drepturile civile şi politice, Publicat în Buletinul Oficial nr. 146 din 20 noiembrie 1974.

[36] Paul Tavernier, articolul 15 în „*La Convention Européenne des Droits de l'Homme, Commentaire Article par Article*", Economica 1999, https://inm-lex.ro/wp-content/uploads/2021/07/Covid-19-si-impactul-asupra-drepturilor-omului.pdf, p. 145.

[37] *Cauza Lawless c. Irlandei Nr. 3*, § 28. În jurisprudența Curții de la Strasbourg sintagma a fost interpretată ca făcând referire la „*o situație excepțională de criză sau o urgență care afectează întreaga populație și constituie o amenințare la viața organizată a comunității care compune Statul.*"

ratificate). Cel de-al doilea paragraf protejează unele drepturi fundamentale de la orice derogare sau rezervă. Ultimul paragraf conține prevederi procedurale care obligă statele semnatare să informeze Secretarul General al Consiliului Europei în legătură cu măsurile luate, cât și data limită până la care acestea vor fi aplicate. Deși majoritatea cauzelor, în materia aplicării articolului 15, a vizat stări de război sau amenințări teroriste, criteriile stabilite de către Curte ar putea justifica adoptarea unor derogări de la Convenție și în situația creată de epidemia COVID-19, dat fiind pericolul grav asupra sănătății tuturor cetățenilor, indiferent de zonă sau ocupație. Așadar, ingerințele în exercitarea drepturilor trebuie să se limiteze la drepturile expres prevăzute mai sus și să fie proporționale cu obiectivele urmărite prin adoptarea actelor normative derogatorii. Textul prin care sunt instituite ar trebui să cuprindă un termen limită clar până la care acestea se aplică, sau o „*clauză de caducitate*”[38].

Orice modificare a drepturilor vizate, a măsurilor indicate sau a perioadei inițiale de 30 de zile pentru care s-a stabilit starea de urgență, trebuie să facă obiectul unei noi notificări adresată Consiliului pentru a putea beneficia de aplicarea prevederilor Convenției. Măsurile derogatorii trebuie să aibă un singur scop, și anume rezolvarea situației de criză și revenirea la normalitate, deci ele trebuie să răspundă unei nevoi sociale imperioase. Articolul 15 paragraful 1 nu obligă statele să prevadă o derogare. Termenul „*poate*”, utilizat în acest paragraf, are sensul că statele trebuie să evalueze ele însele dacă este necesară o derogare în situațiile de urgență specifice cu care se confruntă.

În România, în literatura de specialitate[39] se afirmă:„*deși starea de urgență are un regim juridic constituțional și legal profund derogatoriu, excepțional, rămâne în continuare parte componentă a ordinii constituționale și legale a statului român*”.

Potrivit legilor în vigoare[40]: „*Pe durata stării de asediu sau a stării de urgență, exercițiul unor drepturi și libertăți fundamentale poate fi restrâns, cu excepția drepturilor omului și libertăților fundamentale prevăzute la art. 3*[2]*, numai în măsura în care situația o cere și cu respectarea art. 53 din Constituția României, republicată*”.

În ceea ce privește art. 53 din Constituție se arată: „sfera sa de aplicare vizează ipoteza în care a fost constatată o încălcare a dreptului/libertății fundamentale, încălcare datorată unor condiții excepționale apărute în viața statului (…) că, în acest caz, măsura legislativă a încălcat dreptul, fără însă ca acesta să îl fi anihilat/negat, întrucât, în acest caz, nici art. 53 din Constituție nu mai poate constitui o justificare

[38] O clauză „de caducitate” prevede durata unui act normativ, a unei dispoziții sau a unei competențe. După data stabilită în clauza de caducitate, reglementarea, dispoziția sau competența vor expira și vor înceta să își producă efectele, cu excepția cazului în care se iau noi măsuri pentru prelungirea duratei sale.

[39] Bogdan Dima, *Starea de urgență va fi constituțională sau nu va fi deloc*, în Revista Universul Juridic nr. 3/2020, p. 2 și urm.

[40] Art. 4 din O.U.G. nr. 1/1999, M. Of. nr. 22 din 21 ianuarie 1999.

constituțională pentru intervenția operată asupra dreptului/libertății fundamentale. Acest drept ar putea fi în continuare exercitat, însă nu în plenitudinea lui (…) legiuitorul fiind obligat ca, după încetarea situației care a determinat o atare măsură, să revină la exercițiul dreptului/libertății fundamentale respective, în plenitudinea conținutului său”[41]. Observăm că art. 53 din Constituție are în vedere exclusiv *drepturile și libertățile fundamentale*, adică drepturile și libertățile consacrate constituțional, *iar nu toate drepturile* de care se bucură un subiect de drept[42].

Dacă în art. 53 alin. (1) din Constituție cuvântul „lege” este folosit în sensul său restrâns – de act juridic al Parlamentului, totuși sintagma „numai prin lege” din acest text constituțional *nu împiedică,* în sine, intervenția ordonanțelor Guvernului. Norma constituțională nu împiedică restrângerea exercițiului drepturilor și libertăților fundamentale și prin ordonanță a Guvernului, în afară de lege, ca act juridic al Parlamentului[43]. În egală măsură, și Guvernul poate să legifereze, adică să adopte acte de reglementare primară, care sunt ordonanțele (simple sau de urgență), dar nu ca o putere proprie, ci doar ca o putere delegată, în conformitate cu art. 115 din Constituție, intitulat „Delegarea legislativă”. Ordonanțele Guvernului, fiind emise în baza delegării legislative, sunt acte cu putere de lege, au forță juridică egală cu a legii, fiind supuse controlului de constituționalitate potrivit art. 146 lit. d) din Constituție. Dar, art. 53 alin. (1) din Constituție nu poate fi interpretat izolat, ci corelat cu art. 115 alin. (4) din Constituție, normă care dispune că „*ordonanțele de urgență [...] nu pot afecta [...] drepturile, libertățile [...] prevăzute de Constituție [...]*”. Curtea Constituțională s-a pronunțat[44] în sensul că nu se interzice ordonanțelor de urgență să intervină în domeniul drepturilor și libertăților fundamentale, ci doar că *nu pot să afecteze* aceste drepturi și libertăți: „*ordonanțele de urgență nu pot fi adoptate dacă „afectează”, dacă au consecințe negative, dar, în schimb, pot fi adoptate dacă, prin reglementările pe care le conțin, au consecințe pozitive în domeniile în care intervin*”. Prin aceeași decizie, Curtea Constituțională a lămurit noțiunea de „*a afecta*”: „*Verbul „a afecta” este susceptibil de interpretări diferite, așa cum rezultă din unele dicționare. Din punctul de vedere al Curții, aceasta urmează să rețină numai sensul juridic al noțiunii, sub diferite nuanțe, cum ar fi: „a suprima”, „a aduce atingere”, „a prejudicia”, „a vătăma”, „a leza”, „a antrena consecințe negative”, cu privire la categoria drepturilor electorale [...]*”.Or, restrângerea exercițiului drepturilor și libertăților fundamentale, conform art. 53 alin. (3) din Constituție, semnifică afectarea lor, în sensul art. 115 alin. (6) .

---

[41] Mona-Maria Pivniceru, Karoly Benke, *Receptarea principiului proporționalității în jurisprudența Curții Constituționale a României. Influențe constituționale germane*, în Revista de Drept Constituțional nr. 1/2015, p. 64.

[42] CCR Decizia nr. 1189/06.11.2008, Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 787/25.11.2008.

[43] Decizia Curții Constituționale nr. 80/16.02.2014, Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 246/07.04.2014.

[44] Decizia nr. 1189/06.11.2008, M. Of. nr. 787 din 25 noiembrie 2008.

Într-o altă Decizie[45] Curtea Constituțională arată: „*interpretarea noțiunii de lege din cuprinsul art. 53 a avut menirea de a limita posibilitatea legiuitorului delegat – Guvernul – de a reglementa pe calea ordonanței de urgență în domeniul drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, în sensul restrângerii acestora, contrar prevederilor art. 115 alin. (6) din Constituție*". Tot Curtea Constituțională atrage atenția că nu trebuie să se confunde instituirea stării de urgență sau de asediu, adică măsuri excepționale, cu restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăţi (art. 53). Restrângerea de drepturi prevăzută în art. 53 are o sferă mai largă de aplicare și nu se circumscrie doar situației prevăzute în art. 93 Constituție (instituirea stării de urgență sau de asediu).

Un alt aspect se referă la restrângerea anumitor drepturi și libertăți fundamentale prin *ordonanțe militare*. Ordonanțele militare, emise în timpul stării de urgență sau a stării de asediu, de ministrul afacerilor interne, respectiv de ministrul apărării naționale, sau de funcționari publici civili sau militari subordonați acestora, nu sunt altceva decât acte subordonate legii, deci acte administrative. Așa cum arătam mai sus, în caz de situație de urgență (pandemie, în situația actuală) restrângerea drepturilor în mod *general, abstract* se face prin lege organică. Prin ordonanțe militare se pot restrânge drepturi și libertăți în *concret*, deci anumite drepturi sau libertăți determinate. Legea organică privind regimul stării de urgență și al stării de asediu conține *norme generale* (inclusiv sub aspectul restrângerii exercițiului drepturilor și libertăților constituționale). Instituirea stării de urgență poate avea mai multe motive, unul dintre acesta este pandemia. Restrângerea drepturilor și libertăților pe timp de pandemie va fi diferită de restrângerea drepturilor și libertăților într-o stare de urgență instituită pentru alte motive, cum ar fi, de exemplu, revolte sociale. Legea organică asigură cadrul general, iar ordonanțele militare asigură un cadru special, de la caz la caz, de restrângere a *unor* drepturi. Altfel spus, însuși decretul de instituire a stării de urgență sau de asediu poate conține, pe lângă norme direct și imediat aplicabile privind restrângerea exercițiului unor drepturi și libertăți fundamentale, și norme condiționale, care abilitează emitentul ordonanțelor militare să decidă el în concret restrângerea exercițiului unor drepturi și libertăți constituționale, dacă și în ce măsură este cazul[46]. Decretul Președintelui României de instituire a stării de urgență sau de asediu stabilește, în limitele legii organice privind regimul stării de urgență și al stării de asediu, *lista drepturilor și libertăților fundamentale* al căror exercițiu poate fi restrâns, precum și *formele și limitele* restrângerii. Ordonanțe militare trebuie să respecte atât legea organică privind regimul stării de urgență sau de asediu, cât și decretul de instituire a stării de urgență sau de asediu.

---

[45] CCR, Decizia nr. 80/16.02.2014, M. Of. nr. 246 din 7 aprilie 2014, pct. 339.

[46] Corneliu-Liviu Popescu, *Restrângerea exercițiului drepturilor și libertăților fundamentale prin decretele instituind sau prelungind starea de urgență sau de asediu și prin ordonanțele militare*, Materialul a fost publicat în revista online a Facultății de Drept, AUBD-Forum Juridic nr. 1/2020, p. 9 și urm.

Una dintre condițiile de validitate a ingerințelor în drepturile omului este ca ingerința să fie prevăzută de „lege”. Dar, nu este suficient ca „legea” să existe, ci ea trebuie să îndeplinească și exigențe calitative: să fie accesibilă (destinatarii să o poată cunoaște); să fie previzibilă (să fie suficient de clară, de precisă, pentru ca destinatarii, făcând la nevoie apel la un specialist, să îi poată înțelege conținutul); să prevadă garanții împotriva arbitrariului[47]. Obligația de previzibilitate a legii în elaborarea actului normativ este prevăzută în art. 23 din Legea nr. 24 din 2000, privind normele de tehnică legislativă pentru elaborarea actelor normative, în *scopul stabilității soluțiilor legislative*.

Analizând cele două decrete prezidențiale (cel de instituire a *stării de urgență* și cel de *prelungire*, menționate) observăm că în cel de prelungire se respectă sintagma constituțională referitoare la „drepturi și libertăți”, sintagmă care ***nu*** apare în primul Decret.

Însă, din interpretarea acestor decrete și a enumerării drepturilor restrânse, reiese că un număr important de drepturi sunt restrânse în realitate, drepturi care **nu** au fost enumerate **explicit** în art. 2 al Decretelor: ***dreptul de acces la justiție și la un proces echitabil***; dreptul la libertate; libertatea de religie (numai în decretul de prelungire a stării de urgență); libertatea de exprimare și dreptul la informație; dreptul la protecția sănătății; dreptul la muncă; dreptul de petiționare. Aceste drepturi restrânse sunt menționate în *Anexele* Decretelor care conțin măsurile derogatorii[48]. Având în vedere importanța lor nu știm de ce ele nu au fost menționate (enumerate) în prima parte a Decretelor. Din punct de vedere al tehnicii legislative, al clarității cerute unui text normativ, acest lucru s-ar fi impus[49].

V. În ceea ce privește ***liberul acces la justiție și la un proces echitabil în condițiile stărilor excepționale (de urgență și de alertă)*** putem spune că au intervenit schimbări majore. Pandemia de COVID-19 a avut un impact asupra exercitării drepturilor procedurale ale suspecților și ale inculpaților. Comunicarea directă cu avocații, cu interpreții sau cu persoane terțe (atunci când suspecții sau inculpații au fost privați de libertate) a devenit mai dificilă. S-a încurajat utilizarea conferințelor audio și video sau a altor instrumente de comunicare la distanță. În plus, s-au adoptat măsuri de siguranță, cum ar fi instalarea unor dispozitive de protecție din sticlă la secțiile de poliție sau în centrele de detenție, pentru a permite exercitarea dreptului de acces la un avocat sau la un interpret. De asemenea, pe

---

[47] Corneliu-Liviu Popescu, *Drepturile omului vizate de măsurile derogatorii stabilite prin decretele de instituire / prelungire a stării de urgență,* Materialul a fost publicat în revista online a Facultății de Drept, AUBD-Forum Juridic nr. 1/2020, p. 2 și urm.

[48] Corneliu-Liviu Popescu, *Drepturile omului vizate de măsurile derogatorii stabilite prin decretele de instituire / prelungire a stării de urgență,* Materialul a fost publicat în revista online a Facultății de Drept, AUBD-Forum Juridic nr. 1/2020, p. 2 și urm.

[49] Spre exemplu capitolul V, „Domeniul justiție”, din **Anexa nr. 1**: suspendarea activității instanțelor judecătorești, a parchetelor și a executorilor judecătorești.

durata pandemiei de COVID-19, drepturile procedurale ale suspecților și ale inculpaților a trebuit să fie respectate pentru a se asigura o procedură echitabilă. Recomandările au fost ca derogările limitate – care sunt prevăzute de directive – dacă există cerințe imperative, să fie interpretate în mod restrictiv de către autoritățile competente și nu ar trebui să fie utilizate pe scară largă[50].

În acest context pandemic dar și în lipsa unei reglementări concrete a noțiunii de „***stare de alertă***" cauzată de epidemia de coronavirus și a regulilor aplicabile pe durata acesteia, a fost necesară elaborarea unui act normativ în acest sens, respectiv *Legea nr. 55/2020 privind unele măsuri pentru prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19*[51]. Scopul reglementării constă în protejarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor printre care sunt precizate *expresis verbis* dreptul la viață, la integritate fizică, la sănătate. Art. 1, alin. 1, ultima teză din Legea nr. 55/2020 precizează ca mijloc de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale restrângerea exercițiului unora dintre acestea. Totodată, definiția legală a stării de alertă face trimitere la măsurile necesare pentru protecția drepturilor și libertăților fundamentale, în acest sens art. 2 din Legea nr. 55/2020 prevede: „Starea de alertă reprezintă răspunsul la o situație de urgență de amploare și intensitate deosebite, determinată de unul sau mai multe tipuri de risc, constând într-un ansamblu de măsuri cu caracter temporar, proporționale cu nivelul de gravitate manifestat sau prognozat al acesteia și necesare pentru prevenirea și înlăturarea amenințărilor iminente la adresa vieții, sănătății persoanelor, mediului înconjurător, valorilor materiale și culturale importante ori a proprietății". Prevederile art. 4, alin. 1 din Legea nr. 55/2020 stabilesc mijlocul juridic de instituire a stării de alertă, aducând, pe această cale, în discuție aplicarea principiului separației puterilor în stat și al securității juridice. Conform art. 4, alin. 1 din Legea nr. 55/2020, starea de alertă se instituie de Guvern prin hotărâre, la propunerea ministrului afacerilor interne, și nu poate depăși 30 de zile. Starea de alertă poate fi prelungită, pentru motive temeinice, pentru cel mult 30 de zile, prin hotărâre a Guvernului, la propunerea ministrului afacerilor interne.

Curtea Constituțională a fost sesizată cu o excepție de neconstituționalitate[52] referitoare la art. 4 alin. 3 și 4 al Legii 55/2020. În motivarea excepției de neconstituționalitate se susține, referitor la prevederile art.4 alin.(3) și (4) din Legea nr. 55/2020, că încalcă principiul separației puterilor în stat, regimul constituțional al hotărârilor Guvernului, normele constituționale care stabilesc raporturile Parlamentului cu Guvernul, pe cele referitoare la controlul judecătoresc al actelor administrative ale autorităților publice, pe calea contenciosului administrativ, și, prin aceasta, liberul acces la justiție al persoanelor vătămate în drepturile lor prin hotărâri ale Guvernului. Se mai arată că din analiza modului în care legiuitorul primar a înțeles să reglementeze instituirea stării de alertă, se observă că s-a încercat

[50] https://e-justice.europa.eu/37147/RO/impact_of_covid19_on_the_justice_field
[51] Publicată în Monitorul Oficial nr. 396 din data de 15 mai 2020.
[52] Decizia nr.457 din 25 iunie 2020, Publicată în M. Of. nr. 578 din 01.07.2020.

o analogie cu instituirea stării de urgență, fără a ține cont de faptul că aceasta din urmă are o reglementare constituțională, fapt care conduce și la o diferență de regim juridic între decretul Președintelui și hotărârea Guvernului. Curtea Constituțională, în urma analizei excepției de neconstituționalitate a concluzionat că în România, derogările specifice stării de urgență sunt reglementate la nivel constituțional, inclusiv sub aspectul puterilor sporite oferite executivului, adică Președintelui României, iar nu Guvernului. A „construi" prin lege o instituție nouă „starea de alertă", cu un regim evident mai puțin restrictiv decât starea de urgență reglementată de legiuitorul constituant – dar care să permită eludarea cadrului constituțional care guvernează legalitatea, separația puterilor în stat, condițiile restrângerii exercițiului unor drepturi și al unor libertăți, contravine exigențelor generale ale statului de drept, astfel cum sunt consacrate de Constituția României.

VI. ***Procedurile judiciare pe durata stărilor speciale (de urgență și de alertă) dar și respectarea drepturilor persoanelor deținute/inculpate/suspectate. Liberul acces la justiție în acest context***.

Pe plan european,pe toată durata pandemiei de COVID-19, statele au instituit o serie de măsuri prin care se urmărea restrângerea accesului la instanțe. Acest lucru a condus la dezbateri cu privire la aspectul dacă și în ce măsură activitatea sistemului judiciar poate fi suspendată și controlată prin acte ale executivului.În cadrul măsurilor introduse pentru a restrânge accesul la instanțele judecătorești, numeroase state au avut grijă să se asigure că ședințele urgente pot avea loc în continuare[53]. În caz contrar, ședințele au fost amânate, sau au avut loc la distanță, prin telefon sau în sistem de videoconferință, sau chiar au fost soluționate în scris fără să fi avut loc o audiere[54].

Pentru a asigura respectarea cerințelor prevăzute la articolul 6 din Convenție, statele trebuie să se asigure că se acordă o atenție deosebită circumstanțelor fiecărui caz pentru a decide cu privire la cea mai bună modalitate de a acționa, în timp ce accesul fizic la instanțe este limitat. Trebuie găsit un echilibru just între diferitele aspecte ale articolului 6 din Convenție[55], de exemplu, cerința de a organiza o ședință de judecată într-un termen rezonabil ar putea fi pusă în balanță cu oportunitatea organizării unei ședințe la distanță, mai devreme, dar care poate avea un impact diferit asupra caracterului echitabil al procedurilor, în funcție de natura cauzei și părțile implicate[56]. Este posibil ca unele dintre noile măsuri adoptate ca răspuns la

[53] A se vedea https://rm.coe.int/declaration-en/16809ea1e2 "CEPEJ Declaration: *Lessons learnt and challenges faced by the judiciary during after the COVID-19 pandemic*", Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției (CEPEJ), CEPEJ (2020) 8rev, 10 iunie 2020, 16809ea1e2 (coe.int).

[54] Pentru o listă de măsuri adoptate în întreaga Europă, a se vedea https://www.coe.int/en/web/cepej/compilation-comments „Management of the judiciary – compilation of comments and commentsby country", harta interactivă a Consiliului Europei.

[55] Hotărârea din 12 octombrie 1992, Boddaert împotriva Belgiei, nr. 12919/87, § 39.

[56] *https://inm-lex.ro/wp-content/uploads/2021/07/Covid-19-si-impactul-asupra-drepturilor-omului.pdf*

pandemia de COVID-19 să fie utilizate în continuare după ce reducerea distanțării sociale și a restricțiilor de limitare a circulației persoanelor se va încheia, pentru a contribui la reducerea numărului considerabil de cauze nesoluționate din cauza situației provocate de pandemie. În cazul în care ședințele se desfășoară la distanță, cerințele prevăzute la articolul 6 se aplică în continuare. Printre acestea se numără dreptul unui acuzat sau al unui justițiabil de a participa efectiv la o ședință[57] ceea ce implică nu numai dreptul de a fi prezent, ci și de a asculta și urmări procedurile. Acustica slabă și dificultățile de natură auditivă din sala de judecată pot ridica o problemă în sensul articolului 6[58], acest lucru aplicându-se și în cazul ședințelor la distanță. Deciziile cu privire la utilizarea tehnologiei pentru organizarea unei ședințe la distanță ar trebui luate de la caz la caz, luând în considerare toate posibilele implicații ale utilizării tehnologiei, inclusiv calitatea tehnică și limitările tehnologiilor care ar putea fi utilizate[59]. Printre alți factori care ar trebui luați în considerare se numără vulnerabilitatea martorilor, dacă aceștia au dificultăți de învățare sau handicapuri care ar face mai dificilă participarea lor prin intermediul tehnologiei, dacă au acces la un spațiu privat în care sunt relatate informații private și uneori traumatice, precum și dacă credibilitatea lor este pusă în discuție.

Caracterul public al procedurilor constituie un element important în garantarea echității. Administrarea justiției ar trebui să fie caracterizată prin vizibilitate, astfel încât să fie deschisă controlului public. Un proces îndeplinește cerința publicității dacă publicul poate obține informații cu privire la data și locul unde are loc și dacă acest loc este ușor accesibil[60].

În ceea ce privește soluționarea cauzei într-un timp rezonabil[61], se precizează: „Caracterul rezonabil al duratei unei proceduri trebuie determinat pe baza unei aprecieri globale a circumstanțelor cauzei[62], de exemplu, luând în considerare miza pe care o reprezintă pentru părți și eventuala stare de arest preventiv în care se află un inculpat”[63].

Dreptul la asistență juridică concretă și eficace. Potrivit articolului 6 paragraful 3 lit. b) și lit. c), avocatul trebuie să poată oferi asistență concretă și eficientă acuzatului [64] pe tot parcursul procedurii, permițând acuzatului să beneficieze de întreaga gamă de servicii asociate în mod specific asistenței juridice, inclusiv pregătirea interogatoriilor, sprijinul acordat acuzatului aflat în dificultate și verificarea condițiilor de detenție. Persoanele acuzate de săvârșirea unei infracțiuni

---

[57] Hotărârea Marii Camere din 18 decembrie 2018, *Murtazaliyeva împotriva Rusiei*, nr. 36658/05, § 91.

[58] Hotărârea din 23 februarie 1994, *Stanford împotriva Regatului Unit*, nr. 16757/90, § 29.

[59]Hotărârea din 16 februarie 2016, *Yevdokimov și alții împotriva Rusiei*, nr. 27236/05, 44223/05, 53304/07, 40232/11, 60052/11, 76438/11, 14919/12, 19929/12, 42389/12, 57043/12 și 67481/12.

[60] Hotărârea din 14 noiembrie 2000, *Riepan împotriva Austriei*, nr. 35115/97, §§ 27-29.

[61] *https://inm-lex.ro/wp-content/uploads/2021/07/Covid-19-si-impactul-asupra-drepturilor-omului.pdf*

[62] Hotărârea din 12 octombrie 1992, *Boddaert împotriva Belgiei*, nr. 12919/87, § 36.

[63] Hotărârea din 25 noiembrie 1992, *Abdoella împotriva Țărilor de Jos*, nr. 12728/87, § 24, Hotărârea din 13 Martie 2014, *Starokadomskiy împotriva Rusiei* (nr. 2), nr. 27455/06, § 70-71.

[64] Hotărârea din 9 aprilie 2015, *AT împotriva Luxemburgului*, nr. 30460/13.

au dreptul de a avea acces imediat la un avocat, din momentul în care sunt reținute pentru prima dată și interogate în arest de către poliție. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a recunoscut că o consultare juridică eficace înainte și în timpul interogatoriului efectuat de poliție constituie o cerință esențială în temeiul articolului 6, întrucât interogatoriul efectuat de poliție poate reprezenta o etapă critică în cadrul procedurilor penale, declarațiile obținute în cursul interogatoriului fiind utilizate ulterior în instanță. Dreptul de a fi asistat de un avocat include nu numai dreptul de a fi în prezența unui avocat în timpul interogatoriului, ci și dreptul ca avocatului să i se permită să asiste în mod activ un suspect în timpul interogatoriului efectuat de poliție și să intervină pentru a asigura respectarea drepturilor persoanei suspectate.

Un alt drept care trebuie respectat este dreptul la comunicarea privată cu un avocat, fără riscul de a fi ascultat de un terț[65]. Statul are obligația de a pune la dispoziție mijloace adecvate pentru a permite o comunicare confidențială, directă și semnificativă între avocat și client. Cerințele de limitare a circulației persoanelor și de distanțarea socială impuse ca răspuns la pandemie au făcut mai dificilă asigurarea dreptului la o comunicare concretă și eficace între client și avocat. Întrucât vizitele la centrele de detenție au fost restricționate, iar audierile au avut loc la distanță, numeroși avocați nu au putut intra în secțiile de poliție pentru a oferi asistență clienților aflați în detenție înainte și în timpul interogatoriilor efectuate de poliție și nu au fost în măsură să primească personal instrucțiuni de la clienți ori să asculte mărturii ale acestora. Condițiile de izolare au împiedicat, de asemenea, accesul la consiliere rapidă și/sau periodică, în cazul în care suspecții nu pot avea acces regulat la telefoane, iar durata apelurilor acestora poate fi restricționată în cazul în care un număr limitat de telefoane este utilizat în comun de un număr mare de deținuți și/sau în cazul în care aceștia sunt obligați să plătească contravaloarea apelurilor. Este posibil ca numeroase închisori să nu dispună de tehnologia necesară pentru a facilita comunicațiile video între client și avocat.

În România, autoritatea competentă cu gestionarea locurilor de detenție, Administrația Națională a Penitenciarelor (ANP) a adoptat o serie de măsuri de primă urgență pe teritoriul României în vederea prevenirii și combaterii pandemiei COVID-19 în acord cu măsurile instituite prin *Decretul prezidențial nr. 195/2020*. Astfel, începând cu data de 16 martie 2020, ANP a implementat dispozițiile art. 47 din decretul privind instituirea stării de urgență pe teritoriul României, în temeiul cărora este suspendat, pe durata stării de urgență, exercițiul următoarelor drepturi, aparținând persoanelor deținute: dreptul de a primi vizite, dreptul la vizită intimă, dreptul de a primi bunuri prin sectorul vizită, punerea în aplicare a recompenselor constând în permisiunea de a ieși din penitenciar[66].

---

[65] A se vedea Hotărârea din 13 martie 2007, *Castravet împotriva Moldovei*, nr. 23393/05, § 49.

[66] https://irdo.ro/pdf/IRDO_Studiu%20preliminar%20privind%20criza%20generata%20de%20pandemia%20COVID%2019.pdf, p. 24.

În acord cu prevederile *Ghidului*, suspendarea temporară a exercițiului unor drepturi și recompense are drept scop împiedicarea interacțiunii cu persoane din exteriorul locului de deținere, pentru a nu favoriza apariția și răspândirea infecțiilor cu virusul SARS-CoV-2 în interiorul sistemului penitenciar. Legalitatea suspendării temporare rezultă din prevederile art. 15 din *Legea nr. 254/2013 privind executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal* [67], deoarece administrația fiecărui loc de deținere are obligația de a aplica toate măsurile de natură a asigura protejarea vieții, integrității corporale și sănătății persoanelor private de libertate. Potrivit prevederilor art. 15, alin. 1 din Legea nr. 254/2013, siguranța deținerii se referă la totalitatea activităților desfășurate de administrația penitenciarului în scopul impunerii unor restricții în ceea ce privește libertatea de mișcare a deținuților, astfel încât să prevină săvârșirea de noi infracțiuni, să fie împiedicată sustragerea lor de la executarea pedepselor și a măsurilor privative de libertate, precum și pentru protejarea vieții, integrității corporale și sănătății acestora, a personalului locului de deținere și a oricăror altor persoane[68].

Activitatea instanțelor de judecată a fost semnificativ redusă începând cu 16 martie 2020, ca urmare a instituirii stării de urgență. Lista cauzelor de urgență deosebită nu a fost însă stabilită prin decrete, această sarcină revenind structurilor de conducere din cadrul fiecărei Curţi de Apel din România, în timp ce Consiliul Superior al Magistraturii (CSM) a avut competența doar de a da îndrumări neobligatorii. Hotărârea nr. 191/10 martie 2020 a CSM[69] stabilește, cu titlu general, îndrumări referitoare la evitarea aglomerărilor de persoane în incinta şi în zona în care sunt situate instanțele judecătorești, precum și evitarea deplasării persoanelor implicate în activități judiciare, sens în care desfășurarea activității în instanțele judecătorești a fost suspendată, până la data de 31 martie 2020 inclusiv. CSM a recomandat, învirtutea respectării termenului rezonabil de soluționare a cauzelor, fixarea primului termen de judecată începând cu luna aprilie 2020 sau, după caz, se va proceda la preschimbarea termenelor de judecată acordate în luna martie, pentru o dată ulterioară, cu înștiințarea în timp util a părților şi participanților. Dispozițiile mai sus precizate nu sunt aplicabile în cauzele urgente, inclusiv în cauzele penale în care există posibilitatea împlinirii termenului de prescripție a răspunderii penale. Prevederile cuprinse în hotărârea amintită au fost prelungite prin Hotărârea nr. 192/10 Martie 2020 a CSM[70] până la data de 04.05.2020.

Hotărârea nr. 417/24 martie 2020 a Secției pentru Judecători din cadrul CSM, stabilește, cu titlu general, îndrumări referitoare la cauzele repartizate instanțelor

[67] Publicată în M. Of. nr. 514 din 14 august 2013.

[68] Ministerul Justiției, STARE DE URGENȚĂ - Ghid practic de măsuri Justiție Serviciul de Probațiune Administrația Națională a Penitenciarelor Oficiul Național al Registrului Comerțului, 18 martie 2020, p. 13.

[69] *https://www.cma.ro/infopub/doc/Hot%20191%20CSM.pdf*

[70] *https://www.cma.ro/infopub/doc/Hotararea%20CSM%20nr.%20192%20din%2012.03.2020.pdf*

judecătorești în vederea judecării, pe fond sau în căile de atac, pe durata stării de urgență. Astfel, au fost individualizate, în funcție de obiectul lor, cauzele repartizate instanțelor de judecată (judecătorii, tribunale, curți de apel). Dispozițiile Hotărârii nr. 417/24 martie 2020 își găsesc aplicabilitatea inclusiv în perioada de prelungire a stării de urgență, hotărâtă prin Decretul nr. 240/2020. Prin aceeași hotărâre s-a stabilit ca, pe perioada stării de urgență să fie soluționate dosarele care se judecă fără citarea părților (potrivit art. 1, alin. 2 din documentul menționat anterior); cu toate acestea, prin Hotărârea Colegiului de Conducere a Tribunalului București nr. 8 din data de 30 martie 2020, s-a stabilit ca în pricinile ce se judecă fără citarea părților să nu se procedeze la judecată. În aceste condiții, instanțele de judecată au procedat diferit, existând abordări diferite referitoare la cauzele având ca obiect contestația la executare în materie penală, cererile de modificare a pedepsei, în general, cauzele având ca obiect procedurile jurisdicționale aferente fazei de punere în executare a hotărârilor judecătorești definitive pronunțate în materie penală, dar și abordări diferite în ceea ce privește tipurile de cauze apreciate ca fiind urgente de fiecare complet în parte, a căror judecată s-a desfășurat în continuare, pe durata stării de urgență.

Prin Legea nr. 120/2020 pentru completarea Legii nr. 304/2004 privind organizarea judiciară[71], s-a impus o suspendare *ope legis* a activității de judecată pe durata stării de urgență și de asediu: Potrivit art. 11^1 (modificat) din Legea nr. 304/2004, „*(1) Activitatea de judecată se suspendă pe perioada decretării stării de asediu sau a stării de urgenţă, în condiţiile art. 93 din Constituţia României. (2) Pe durata stării de asediu sau a stării de urgenţă, activitatea de judecată poate continua doar în situaţii excepţionale, de urgenţă deosebită, temeinic justificate, referitoare la protecţiarelaţiilor de familie şi la măsurile dispuse prin decret emis de Preşedintele României cu privind la instituirea stării excepţionale. (3) Cauzele care se vor judeca pentru fiecare categorie de instanţe vor fi stabilite, în mod exhaustiv, doar de Consiliul Superior al Magistraturii, după consultarea colegiilor de conducere ale curţilor de apel, pentru curţile de apel, tribunale şi judecătorii, respectiv a Colegiului de conducere al Înaltei Curţi de CasaţieşiJustiţie. (4) Pe durata stării de asediu sau a stării de urgenţă, în cauzele în care s-a dispus măsura arestării preventive sau în cauzele în care părţile execută pedeapsa înregim privativ de libertate, şedinţele de judecată se vor desfăşura prin videoconferinţă. (5) Pe durata stării de asediu sau a stării de urgenţă, termenele de prescripţie, cele procedurale şi cele de decădere nu încep să curgă, iar, dacă au început să curgă, se suspendă”*.

Tot în acest context pandemic a fost adoptată și *Legea nr. 114 din 28 aprilie 2021 privind unele măsuri în domeniul justiției în contextul pandemiei de COVID-19*[72]. În articolul 1 se prevede în mod expres că această lege reglementează posibilitatea luării/dispunerii unor măsuri necesare funcționării justiției ca serviciu

[71] Publicată în M.Of. nr. 608/10.07.2020.
[72] Publicată în M.Of. nr. 457 din 29 aprilie 2021.

public în vederea prevenirii și combaterii efectelor pandemiei de COVID-19. Măsurile reglementate de această lege se pot dispune numai din motive generate de pandemia de COVID-19. Totodată, această lege abrogă art. 62 al Legii nr. 55/2020[73], articol care prevedea: „*În cauzele penale, dacă organul judiciar apreciază că aceasta nu aduce atingere bunei desfășurări a procesului ori drepturilor și intereselor părților, persoanele private de libertate sunt audiate prin videoconferință la locul de deținere, fără a fi necesar acordul acestora*”.

În legătură cu aceste noi prevederi, în doctrină[74] s-au exprimat următoarele rezerve: în primul rând starea de urgență poate să nu fie impusă de o pandemie sau de alte împrejurări care privesc sănătatea publică, ci de o dezordine socială accentuată, revolte, proteste violente, eventual starea de război cu care România s-ar afla cu alt stat etc. În al doilea rând, impunerea rigidă a suspendării activității de judecată (cu excepții nesemnificative și neclare) este o soluție neoportună. Autorul citat apreciază că modificarea legii de organizare judecătorească s-a făcut prea repede și a avut în vedere ***doar*** situația pandemică nu și alte situații, la fel de grave, care ar impune o așa măsură extremă. O altă problemă remarcată de autor este și aceea că modificarea discutată ar încălca raporturile constituționale dintre puterea legislativă și cea judecătorească. În virtutea principiului separației puterilor în stat, Parlamentul ***nu are*** dreptul să intervină în procesul de realizare a justiției. Dreptul de control al Parlamentului se exercită asupra modului cum funcționează organele puterii judecătorești, el stabilind, în acest scop, regulile după care se desfășoară activitatea de judecată[75].

Prin reglementarea cuprinsă în art. 64, alin. 9 din Anexa nr. 1 la Decretul nr. 240/2020[76] este suprimat principiul egalității dat fiind faptul că ascultarea persoanelor private de libertate prin videoconferință la locul de deținere *se face fără să fie necesar acordul persoanei în cauză*. Din interpretarea teleologică a dispozițiilor art. 6 din Convenția europeană a drepturilor omului, reiese că în conținutul dreptului la un proces echitabil este inclusă egalitatea părților[77]. Din acest punct de vedere, dispozițiile citate anterior **nu** se corelează cu dispozițiile art. 64, alin. 10 care aplică distinct regula ascultării prin videoconferință în cursul urmării penale a altor persoane care nu sunt private de libertate, fiind necesar în acest sens acordul acestora. De remarcat că și Legea 114/2021 anterior menționată – ulterioară Decretelor Prezidențiale privind instituirea stării de urgentă dar și Legii nr. 55/2020 – a fost menținută audierea prin videoconferință a persoanelor deținute la locul de deținere, *fără a fi necesar acordul acestora*.

---

[73] Publicată în Monitorul Oficial nr. 396 din 15 mai 2020.

[74] Liviu Gheorghe Zidaru, *Adaptarea activității de judecată în materie civilă în contextul pandemiei și ulterior acesteia*, p. 6, *https://drept.unibuc.ro/documente/dyn_img/aubd/Justitia%20si%20pandemia_pt%20forum.pdf*

[75] *Idem*.

[76] Publicat în M. Of. nr. 311 din 14 aprilie 2020.

[77] DovydasVitkauskas, Grigoriy Dikov, *Respectarea dreptului la un proces echitabil în temeiul Convenției Europene a Drepturilor Omului*, Ghid informativ despre protecția drepturilor omului realizat de Consiliul Europei, 2010, p. 50.

Această necorelare a dispozițiilor a rezultat atât din graba de a reglementa o situație specială, cu multiple implicații dar și din situația specială pandemică în care s-au aflat toate statele lumii nu doar România.

Tot pe perioada stării excepționale (de urgență) determinată de pandemie unele Colegii de conducere ale Curților de Apel au propus ca neprezentarea în instanță a persoanelor față de care s-a dispus măsura arestului la domiciliu ori măsura controlului judiciar sa nu fie considerată rea-credință în neîndeplinirea obligațiilor care-i revin inculpatului pe durata măsurii preventive.

Sistemul participării la ședințele de judecată prin videoconferințe, deși posibil de implementat, aduce puternice limitări asupra modului corect de reprezentare și apărare a inculpatului în instanță. Videoconferința limitează dreptul la asistență confidențială din partea avocatului dar și posibilitatea inculpatului, care este lipsit de asistență de specialitate, de a participa în mod deplin și efectiv la propria procedură de judecată. Utilizarea sistemului de videoconferință pentru desfășurarea judecății este circumstanțiat de următoarele aspecte: (1) procedura de judecată desfășurată prin video-conferință se impune a fi întreprinsă astfel încât să asigure aceleași condiții și particularități cu cele presupuse de judecata desfășurată în sala de ședințe, cu participarea fizică a tuturor subiecților procesuali implicați; (2) nivelul financiar în funcție de care se acordă asistența juridică se impune a fi reconsiderat pentru ca mijlocul tehnic al videoconferinței să fie accesibil unui număr cât mai amplu de deținuți; (3) accesul la datele de la dosar trebuie asigurat în mod efectiv în favoarea inculpatului (fie că accesarea se face în mod fizic, fie că este asigurată în mod electronic), liber de orice taxă[78]. În România, cele două Decrete prezidențiale având ca obiect reglementarea stării de urgență, încurajează organizarea de mijloace de comunicare la distanță (inclusiv prin intermediul videoconferințelor) pentru asigurarea continuității activității de judecată în perioada pandemiei COVID-19. În cazul persoanelor aflate în detenție, în executarea unei hotărâri de condamnare, care nu au cunoștințe despre sistemul de tehnologii și comunicații, soluția videoconferințelor poate genera dificultăți suplimentare, în ceea ce privește dreptul de acces la justiție, în mod special în situația în care condamnatul dorește exercitarea căilor de atac împotriva hotărârii de condamnare.

Concluzii

Odată cu recunoașterea oficială, de către OMS, a pandemiei COVID-19 statele au adoptat măsuri specifice pentru prevenirea infectărilor și combaterea pandemiei. La nivel național, prin Decretele prezidențiale nr. 195/2020 și nr. 240/2020 a fost instituită, respectiv prelungită starea de urgență. Ambele documente stabileau restricționarea exercițiului următoarelor drepturi și libertăți fundamentale: a) libera

[78] *Safeguardingtherightto a fair trial duringthe coronavirus pandemic: remote criminal justiceproceedings*, p. 4. Materialul este accesibil on-line pe site-ul: https://www.fairtrials.org/sites/default/files/Safeguarding%20the%20right%20to%20a%20fair%20trial%20during%20the%20coronavirus%20pandemic%20remote%20criminal%20justice%20proceedings.pdf

circulație; b) dreptul la viață intimă, familială și privată; c) inviolabilitatea domiciliului; d) dreptul la învățătură; e) libertatea întrunirilor; f) dreptul de proprietate privată; g) dreptul la grevă; h) libertatea economică.

În temeiul prevederilor art. 53 Constituție, restrângerea drepturilor și libertăților are caracter condiționat și excepțional și se aplică doar în ipoteza îndeplinirii cumulative a următoarelor cerințe: (1) restrângerea să se înfăptuiască doar prin lege; (2) restricționarea va opera doar dacă se impune, având în vedere anumite situații specifice precum apărarea securității naționale, a ordinii, a sănătății ori a moralei publice, a drepturilor și a libertăților cetățenilor; desfășurarea instrucției penale; prevenirea consecințelor unei calamități naturale, ale unui dezastru ori ale unui sinistru deosebit de grav; (3) restrângerea trebuie să fie proporțională cu situația determinantă și să opereze în mod nediscriminatoriu; (4) restrângerea privește doar exercitarea drepturilor și libertăților, nu și existența sau conținutul dreptului în sine; (5) restrângerea prevăzută de art. 53 din Constituție poartă doar asupra drepturilor și libertăților fundamentale, fără a se extinde, *de plano*, asupra tuturor drepturilor subiective.

Restricțiile adoptate în perioada stării de urgență care au avut ca domeniu de aplicabilitate serviciile publice (în mod special domeniul justiției)[79] se impun a fi reevaluate în scopul asigurării principiilor deschiderii, transparenței și continuității.În starea de alertă (în mod similar cu starea de urgență), este necesară păstrarea unei juste proporții în asumarea și exercitarea de responsabilități de către puterea executivă. Depășirea limitelor legale și constituționale ale acesteia din urmă poate genera abuzuri producând efecte vizibile asupra protecției drepturilor și libertăților fundamentale. Cu titlu de exemplu, deși puterea legislativă a adoptat Legea nr. 55/2020 în scopul reglementării mijloacelor de acțiune specifice stării de alertă, acest act normativ subliniază în mod expres prerogativele de acțiune directă în favoarea executivului (art. 4, alin. 1 din Lege prevede că starea de alertă se instituie de Guvern prin hotărâre), Curtea Constituțională pronunțându-se însă în această materie, printr-o excepție de neconstituționalitate admisă.

[79] https://irdo.ro/pdf/IRDO_Studiu%20preliminar%20privind%20criza%20generata%20de%20pandemia%20COVID%2019.pdf

CONVENȚIA-CADRU PRIVIND SCHIMBĂRILE CLIMATICE, DOCUMENT MAJOR AL DREPTULUI INTERNAȚIONAL AL MEDIULUI

drd. Mircea M. Duțu-Buzura[*]

Abstract: *Three decades after its conclusion (Rio, 1992) and 28 years after its entry into force (1994), the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) has managed to make a decisive contribution to the establishment of the global climate regime. In application of its provisions, the international process of cooperation and negotiation aimed at the global mitigation of anthropogenic climate warming and adaptation to the effects of climate change, with a dynamizing role in an international, regional, and national context, was launched and is ongoing. The framework convention, through the conference of the parties and in the achievement of the established final objective, was followed by a significant normative evolution with the major steps being the adoption of the Kyoto Protocol (1997) and the Paris Agreement (2015), which is now in the phase of implementation, thus reaching the affirmation of international climate law, with a consistent component of EU law. The principles it proclaims (starting with the dominant one of common but differentiated responsibilities of the states in the matter), related obligations (common, specific to industrialized countries, and specific to developing countries), the financing mechanism and the permanence of updating and adaptation actions of global action on climate change gives it its role as a permanent and dynamic international framework for debate and response to the current climate crisis. In close connection with two other major framework conventions – the one on biodiversity (1992) and, respectively, that of desertification (1994) – it represents a major landmark in the development of contemporary international environmental law.*

Key words: *Paris Agreement; Framework Convention on Climate; Kyoto Protocol; Rio Conference; conference of parties; climate law; international environmental law; climate regime; common but differentiated responsibilities; principle of precaution; final objective.*

Prin documentele adoptate – trei instrumente neobligatorii: *Declarația* (de principii) *de la Rio,* programul de acțiune *Agenda 21* și *Declarația privind pădurile* – ori cele deschise spre semnare în cadrul său – două convenții cu vocație universală: *Convenția-cadru privind schimbările climatice*[1] (CCSC) și, respectiv, *Convenția privind biodiversitatea – Conferința (ONU) de la Rio de Janeiro privind mediul și dezvoltarea durabilă* (iunie 1992) a reprezentat un punct culminant în amplificarea cooperării internaționale și evoluția dreptului internațional public în general și a celui

[*] Doctorand, Școala Doctorală a Facultății de Drept a Universității din Craiova; mirceadb@yahoo.com

[1] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law,* Editura Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 102.

al mediului în special[2]. Printre acestea se detașează ca amploare a problematicii abordate și mai ales a dinamicii de reglementări pe care le-a generat CCSC, concepută ca un tratat-cadru, urmat de și completat prin protocoale adiționale și alte acte subsecvente de aplicare a principiilor și promovare a obiectivelor esențiale (în frunte cu cel final) aferente domeniului dat astfel stabilite. Grație evoluțiilor reglementare ulterioare – în special prin Protocolul de la Kyoto (1997) și Acordul de la Paris (2015) – Convenția a favorizat, în cele trei decenii scurse de la adoptarea sa, constituirea unui sector nou, în plină ascensiune, al dreptului internațional al mediului, *dreptul internațional al climei* cu o consistentă componentă la nivelul dreptului UE. Puternic marcat, în ultima perioadă, de particularitățile problematicii ecoclimatice, provocările crizei energetice și cele ale tranziției ecologice în curs, precum și prin implicațiile geostrategice aferente, acesta are, la rându-i, un impact important asupra progresului dreptului internațional public în special și, într-o anumită măsură, chiar a fenomenului juridic în general. Într-adevăr, Acordul de la Paris din 2015 privind clima și urmările sale politico-juridice au deschis, prin implicațiile sale *multi-level* și intersectoriale, calea afirmării dreptului global, văzut de unii precum și un nou stadiu de evoluție și manifestare a normativității juridice.

1. Regimul climatic onusian. Problematica ecoclimatică a fost și este abordată la nivel internațional și cu caracter global cu precădere în cadrul structurilor ONU, constituind așa-numitul „regim climatic onusian”[3]. Este vorba de un sistem complex de reglementări și instituții care implică actori și parteneri din ce în ce mai numeroși, noi și complexe practici de negociere și elaborare de norme, proceduri de evaluare și validare, confruntări de interese și mize economice și politici variate și care a stabilit, în cele din urmă, relații particulare între știință, expertize, politici și reglementări juridice. Noțiunea implică, dintr-o altă perspectivă, și un complex de relații internaționale, aranjamente, normative și instituționale, precum și proceduri pertinente ce structurează eșichierul internațional în reacție la o problemă majoră precum cea a schimbărilor climatice. În cazul de față, crearea IPCC în 1988 și cele 6 rapoarte periodice întocmite și publicate până acum, elaborarea și adoptarea Convenției-cadru în 1992, declanșarea reuniunilor anuale ale conferințelor-părților din 1995, și rezultatele acestora (Protocolul de la Kyoto din 1997, Declarația de la Copenhaga din 2008 și Acordul de la Paris din 2015) prefigurează în termeni de repere juridico-reglementare regimul juridico-climatic internațional. Primul său element de bază, structurant normativo-instituțional îl reprezintă *Convenția-cadru*

[2] Jean-Pierre Beurier, *Droit international de l'environnement,* 5e édition, Editions A. Pedone, Paris, 2017, p. 50 și urm.; Jean-Marc Lavieille, Hubert Delzangle, Catherine Le Bris, *Droit international de l'environnement,* 4e édition, Editions Ellipses, Paris, 2018, p. 43 și urm. ; Mircea Duțu, *Dreptul internațional al mediului,* Editura Economica, București, 2004, p. 65 și urm.; Mircea Duțu, *Dreptul climei. Regimul juridic al combaterii și atenuării încălzirii globale și adaptării la efectele schimbărilor climatice,* Editura Universul Juridic, București, 2021, p. 53 și urm.

[3] Stefan C. Aykut, Amy Dahan, *Gouverner le climat? 20 ans de négociations internationale,* Les Presses SciencePo, Paris, 2014, p. 63 și urm.

privind schimbările climatice (1992)[4]. Aceasta reprezintă tratatul internațional de pornire a unui amplu proces de reglementare și instituționalizare a acțiunii globale de atenuare a încălziri climei și adaptare și reziliență la efectele schimbării climatice, pe baza căruia s-a instituit un întreg edificiu de reglementări și elemente de guvernanță specifică.

2. Preliminarii politico-diplomatice. Deși din punct de vedere științific problema încălzirii globale ca urmare a accentuării efectului de seră prin emisiile de gaze produse de activitățile umane datează încă de la finele veacului al 19-lea, ea nu a făcut obiectul cooperării internaționale și al reglementării juridice interstatale decât relativ târziu spre sfârșitul secolului următor. La nivel internațional un prim pas instituțional l-a constituit crearea, în 1928, a Comisiei climatologice a Organizației Meteorologice Mondiale (OMM). Conștientizarea fenomenului *global warming* și a originii sale umane a apărut și s-a manifestat în special în urma cercetărilor științifice și primelor măsurători sistematice, comparabile și relevante ale concentrațiilor de CO_2 realizate în Hawai (Mauna Loa, 1957) și a perspectivelor preocupante avansate în 1967 de Academia americană de științe (Raportul Charney) de unii oameni de știință. Prima conferință mondială a ONU privind mediul uman de la Stockholm (iunie 1972) a făcut apel să se acorde atenție posibilității producerii schimbărilor climatice. În februarie 1969, prima Conferință internațională de la Geneva privind poluarea atmosferică cerea statelor, într-o declarație oficială, „a prevedea și a preveni consecințele posibile ale acestor schimbări” și lansa un program de cercetări științifice pentru fizica atmosferei, în colaborare cu OMM, UNEP și Consiliul Internațional al Uniunilor Științifice (CIUS). Chimia și biologia s-au adăugat ca dimensiuni în 1986. În noiembrie 1988, la Toronto, UNEP și OMM au decis crearea IPCC. Primele două conferințe internaționale consacrate subiectului climă au avut loc la Geneva, una în februarie 1979 și cealaltă în noiembrie 1990. În cadrul primeia a fost lansat Programul mondial de cercetări privind clima, în special vizând fizica și chimia atmosferei. În timpul secundei, cei 12 membri de atunci ai Comunității Europene se angajau să aducă emisiile lor de CO_2 la nivelul din 1990 înainte de anul 2000. Respectivul angajament se va dovedi semnificativ ulterior în procesul general de atenuare, devenind unul dintre obiectivele Convenției-cadru de mai târziu (1992). *Declarația finală* a Conferinței din noiembrie 1990 afirma că „trebuie să ne așteptăm la o încălzire semnificativă a planetei”, dar rămâneau incertitudini asupra amplorii, cauzelor și consecințelor procesului și se propunea adoptarea unei convenții privind clima; ea se sprijinea pe concluziile primului raport al IPCC publicat în iunie același an, care arăta că e necesară o reducere imediată de 60–80% a emisiilor de GES dacă se dorește „stabilizarea la nivelul actual al concentrațiilor acestor gaze în atmosferă”. Totodată, reprezentanții celor 137 de state participante la conferință au adoptat, la 7

[4] Patrick Thieffry, *Handbook of European Environmental and Climate Law*, 2nd edition, Editions Bruyland, Bruxelles, 2021, p. 13.

noiembrie 1990, o *Declarație* privind principiul precauției. Referitor la preocupările onusiene în materie, în 1988, la propunerea Maltei, Adunarea generală a ONU a adoptat rezoluția 43/53 din 6 decembrie 1988, prima dintr-o serie privind prezervarea climei planetei pentru protecția generațiilor prezente și viitoare. În mai 1989, în Declarația de la Haga, 24 de șefi de stat și de guverne se angajau să lupte împotriva intensificării efectului de seră. În continuarea unor atari evoluții și sub impactul favorabil al ofensivei globalizării, în decembrie 1990 Adunarea generală a ONU, luând notă de primul raport al IPCC[5] a creat Comitetul interguvernamental pentru negocierea unei Convenții-cadru privind schimbările climatice[6]; lucrările acestuia au avansat rapid și au ajuns la un proiect de convenție, în urma a 4 reuniuni din 1991 și 2 din 1992. *Convenția-cadru a Națiunilor Unite privind schimbările climatice* a fost adoptată prin consens la New York la 9 mai 1992; a fost deschisă spre semnare la Rio, la 5 iunie același an și a intrat în vigoare la 21 martie 1994. În prezent sunt părți la Convenție 196 de state și UE[7].

3. Conținutul convenției. Convenția-cadru privind schimbările climatice este formată dintr-un *preambul* structurat în 23 de puncte, un *dispozitiv* constituit din 26 articole și două anexe conținând listele țărilor cărora le revin obligații specifice.[8]

3.1. Preambulul Convenției. Potrivit rolului său în economia unui tratat internațional, „preambulul" Convenției-cadru[9] prezintă considerentele care au condus statele-părți să convină dispozițiile concrete, de conținut normativ ale documentului internațional. Primul dintre acestea justifică reglementarea problemei și exprimă conștientizarea țărilor semnatare prin aceea că schimbările climei planetei și efectele lor nefaste sunt un motiv de îngrijorare pentru întreaga omenire, iar următoarele surprind preocuparea față de faptul că activitatea umană a făcut să crească în mod sensibil concentrațiile de gaze cu efect de seră în atmosferă, că această creștere intensifică efectul de seră natural și că va rezulta, în medie, o încălzire suplimentară a suprafeței terestre, pe care riscă să o suporte ecosistemele naturale și omenirea. Deosebit de relevantă e constatarea reflectată în punctul patru potrivit căreia „cea mai mare parte a gazelor cu efect de seră emise în lume, în trecut

[5] *Groupe de travail 1 – Evaluation scientifique de l'évolution du climat; Group de travail 2 – Incidents potentielles de l'évolution du climat; Group de travail 3 – Formulation de stratégies de parade.*

[6] Rés. 45/212 du 21 decembre 1990, *Protection du climat pour les générations présentes et futures.*

[7] Ratificată de România prin Legea nr. 24 din 12 mai 1994.

[8] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.*, p. 118.

[9] Ansamblul prevederilor liminare care precedă dispozitivul convenției și enunță principiile și considerentele care au orientat redactarea acesteia, degajă contextul încheierii sale și relevă scopurile urmărite de statele părți. Face parte integrantă din corpul tratatului și oferă indicii importante pentru cunoașterea mai exactă a semnificațiilor textului propriu-zis și a spiritului documentului internațional, prezentând o utilitate deosebită în opera de interpretare (prin relevarea și desprinderea intenției părților) și de aplicare concretă a dispozițiilor pertinente (prin deslușirea înțelesului acordat acestora). Adeseori în jurisprudență prevederile preambulului sunt invocate spre a motiva o decizie și a justifica o opțiune a judecătorului în favoarea unei ipoteze date, din mai multe posibile în virtutea textului.

și în momentul de față, își au originea în țările dezvoltate"; emisiile pe locuitor în țările în curs de dezvoltare sunt încă relativ slabe, iar partea emisiilor totale imputabilă țărilor în curs de dezvoltare ar fi în creștere pentru a le putea permite satisfacerea nevoilor lor de dezvoltare economico-socială. În consonanță cu o atare realitate se afirmă principiul „responsabilităților comune dar diferențiate a țărilor" în asumarea obligațiilor de atenuare, adaptare și reziliență: caracterul global al schimbărilor climatice care cere ca toate țările să coopereze și să participe o acțiune internațională, eficace și corespunzătoare, potrivit responsabilităților lor comune, dar diferențiate în funcție de capacitatea și situația lor socială și economică (punctul 6).

Sunt reamintite și invocate principii de drept internațional general (cuprinse în Carta ONU) și de drept internațional al mediului („dispozițiile pertinente ale Declarației de la Stockholm din 16 iunie 1972") operabile în domeniu: dreptul suveran al statelor de a exploata propriile resurse, potrivit propriei lor politici de mediu și de dezvoltare, îndatorirea de a face astfel ca activitățile exercitate, în limitele jurisdicției sau sub controlul lor, să nu cauzeze daune mediului în alte state sau regiuni care nu depind de nici o jurisdicție națională, lansarea principiului suveranității statelor la baza cooperării internaționale destinate să facă față schimbărilor climatice, dreptul statelor de a adopta o legislație eficientă în materie de mediu, ca normele, obiectivele de gospodărire și prioritățile ecologice să reflecte condițiile de mediu și de dezvoltare în care ele se înscriu și se atrage atenția asupra faptului că normele aplicate în unele țări riscă să fie nepotrivite și prea costisitoare pe plan economic și social pentru alte țări, și în special pentru țările în curs de dezvoltare.

Sunt percepute și exprimate și interdependențe economice și de justiție socială cu exigențele protecției climei; măsurile luate pentru a evita schimbările climatice trebuie să fie strâns coordonate cu dezvoltarea socială și economică, pentru a se evita orice incidență nefastă asupra acesteia din urmă, ținând cont de nevoile prioritare legitime ale țărilor în curs de dezvoltare, și anume o creștere economică durabilă și eradicarea sărăciei. În fine, considerentul (punctul) 23 se referă la hotărârea statelor-părți de „a prezerva sistemul climatic pentru generațiile prezente și viitoare". Din punctul de vedere al „filiației juridice" directe, considerentele preambulului plasează Convenția-cadru[10] în continuarea „dispozițiilor pertinente" ale Declarației de la Stockholm (1972) și ca o împlinire a demersurilor onusiene în materie exprimate prin prevederile Rezoluției nr. 44/228 a Adunării generale din 22 decembrie 1989 referitoare la convocarea Conferinței Națiunilor Unite asupra mediului și dezvoltării, și a rezoluțiilor sale nr. 43/53 din 6 decembrie 1988, 44/207 din 22 decembrie 1989, 45/212 din 21 decembrie 1990 și 46/169 din 19 decembrie 1991 asupra protecției climei mondiale pentru generațiile prezente și viitoare. Sunt invocate, deopotrivă, prevederile Rezoluției nr. 44/206 a Adunării generale din 22 decembrie 1989 asupra eventualelor efecte ale unei creșteri a nivelului mărilor față de insule și zonele de

[10] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.*, p. 123.

coastă, mai ales față de zonele de coastă puțin înalte, precum și dispozițiile pertinente ale Rezoluției sale nr. 44/132 din 19 decembrie 1989 privind aplicarea planului de acțiune pentru combaterea deșertificării. De asemenea, prin referirile cuprinse la punctul 12 problematica schimbărilor climatice e conexată la cea vizând protecția stratului de ozon (respectiv Convenția de la Viena din 1985 privind protecția stratului de ozon și Protocolul de la Montreal din 1987 privind substanțele care epuizează stratul de ozon (cu modificările și completările ulterioare), cel mai probabil ca părți componente ale atmosferei.

3.2. Definiții convenționale. Precum și în cazul altor convenții în materie de mediu, având în vedere accepțiunile particulare cuvenite anumitor termeni utilizați și spre a depăși dificultățile și diferențele de semnificații purtate de aceștia, Convenția-cadru precizează în articolul 1 o serie de definiții contextuale.[11] Sunt astfel menționate înțelesurile conferite la: efecte nefaste ale schimbărilor climatice, schimbări climatice, sistem climatic emisii, gaze cu efect de seră, organizația regională de integrare economică, rezervor, absorbant și sursă. După cum se poate observa, este vorba cu precădere de stabilire a conținutului „juridic" a unor noțiuni tehnice, de fizică sau chimie a atmosferei care necesită concretizări și elemente comune de exprimare și operare, așa încât să se ofere repere comune demersului de reglementare și acțiunii de implementare a prevederilor convenționale respective. Cele mai relevante astfel definite sunt noțiunile de *schimbări climatice* („schimbări de climat ce sunt atribuite, direct sau indirect, unei activități omenești, care alterează compoziția atmosferei la nivel global și care se adaugă variabilității naturale a climatului observat în cursul unor perioade comparabile"), *sistem climatic* („un ansamblu care înglobează atmosfera, hidrosfera, biosfera și geosfera, precum și interacțiunile lor) și *gaze cu efect de seră* („constituenți gazoși ai atmosferei, atât naturali cât și antropici, care absorb și remit radiația infraroșie").

3.3. Obiectivul convenției. Potrivit articolului 2, „Obiectivul final al prezentei convenții și al tuturor instrumentelor juridice conexe pe care conferința părților le-ar putea adopta este de a stabiliza, conform dispozițiilor pertinente ale convenției, concentrațiile de gaze cu efect de seră în atmosferă la un nivel care să împiedice perturbarea antropică periculoasă a sistemului climatic".[12] Totodată, conform aceluiași text convențional, „Se va conveni să se atingă acest obiectiv într-un interval de timp suficient pentru ca ecosistemele să se poată adapta natural la schimbările climatice, pentru ca producția alimentară să nu fie amenințată, iar dezvoltarea economică să se poată desfășura în mod durabil". Așa cum s-a apreciat în literatura pertinentă, se poate observa la o simplă analiză de text, că dacă prima parte a articolului a surprins și exprimă adecvat obiectivul asumat, cea de-a doua e mai degrabă vagă pentru ca, pe final, să lase poarta deschisă productivismului și să se atenueze astfel rezonanțele protector-ecologice.

---

[11] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.*, p. 125.

[12] *Ibidem*, p. 126.

3.4. Principiile prevăzute de convenție. În măsurile pe care le vor lua pentru atingerea acestui obiectiv și spre aplicarea dispozițiilor convenției conform articolului 3, părțile se vor ghida după o serie de 5 principii. Convenția se bazează pe ideea centrală că nu se plasează ansamblul statelor pe aceeași poziție în raport cu obligațiile ce le incumbă și se ține cont de realitățile dezvoltării și subdezvoltării economico-sociale, făcându-se apel la conceptul de echitate pentru a promova o dualitate a regimurilor juridice, după cum se adresează țărilor industrializate ori celor în curs de dezvoltare.[13] Echitatea cere, în consecință, ca statele care au contribuit la acumularea CO_2 în atmosferă după 1750 să dea exemplu reducându-și emisiile lor de gaze cu efect de seră. El presupune, de asemenea, ca țările care dispun mai mult de capacități de resurse să depună eforturile necesare pentru a preveni efectele nefaste ale schimbărilor climatice și să ajute țările mai lipsite de mijloace să facă față provocărilor pe care le ridică efectul de seră. Tot așa, echitatea implică faptul de a se ține seama că unele țări vor fi afectate mai dur decât altele de o creștere a temperaturilor, creându-se astfel categoria statelor cele mai vulnerabile la schimbările climatice, în frunte cu țările mici, insulare. În fine, tot ea înseamnă că nu se pot împiedica țările din sud să avanseze pe calea industrializării întrucât e singura lor șansă de a scăpa din capcana sărăciei, iar lupta împotriva acesteia din urmă devine prioritate de stat. Potrivit primului principiu (art. 3.1) „Revine în sarcina părților să prezerve sistemul climatic în interesul generațiilor prezente și viitoare pe baza echității și în funcție de interesele lor comune, dar diferențiate și de capacitatea lor". În consecință, „revine în sarcina țărilor dezvoltate părți să fie în avangarda luptei împotriva schimbărilor climatice și a efectelor lor nefaste". Așadar, asistăm la o proclamare generală a principiului prezervării sistemului climatic dintr-o dublă perspectivă a echității: cea intergenerațională, ceea ce implică în „interesul generațiilor viitoare" și intra, ceea ce presupune responsabilități diferențiate între state, în funcție de contribuția istorică la producerea fenomenului încălzirii globale și perturbării (dereglării) climei.

Conform principiului 2 „Se cuvine să se țină cont de nevoile specifice și de situație specială a țărilor în curs de dezvoltare părți, mai ales a celor care sunt deosebit de vulnerabile la efectele nefaste ale schimbărilor climatice, precum și părților, ai ales ale țărilor în curs de dezvoltare părți, cărora convenția le-ar impune o sarcină disproporționată sau anormală". Deosebit de relevante sunt apoi dispozițiile care enunță principiul precauției în următoarea formulare și ipostază de aplicare: mai întâi se stabilește că „Revine în sarcina părților să ia măsuri de precauție pentru a prevedea, a preveni sau a atenua cauzele schimbărilor climatice și a limita efectele nefaste ale acestora", apoi se relevă substanța generală a principiului „Când există riscul unor perturbări grave sau ireversibile, absența certitudinii științifice absolute nu trebuie să servească drept pretext pentru a amâna adoptarea unor asemenea

[13] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.,* p. 127-130.

măsuri, fiind stabilit că politicile și măsurile pe care le atrag schimbările climatice reclamă un bun raport cost-eficiență, încât să garanteze avantaje globale la costul cel mai scăzut cu putință" (3.3). Se recunoaște, în același timp, dreptul părților „să acționeze pentru o dezvoltare durabilă și trebuie să se ocupe efectiv de aceasta"; în același sens, e necesar ca politicile și măsurile destinate protejării sistemului climatic împotriva schimbărilor provocate de om să fie adaptate la situația proprie a fiecărei părți și să fie integrate în programele naționale de dezvoltare, dezvoltarea economică fiind indispensabilă pentru adoptarea unor măsuri destinate să facă față schimbărilor climatice (art. 3.4). În fine, paragraful ultim se referă la nevoia de conlucrare a statelor părți spre a promova un sistem economic internațional deschis care să conducă la o creștere economică și o dezvoltare durabilă, în special a țărilor în curs de dezvoltare, pentru a le permite să analizeze mai bine problemele ridicate de schimbarea climatică. În plus, se cuvine a se evita ca „măsurile luate pentru a lupta împotriva schimbărilor climatice, inclusiv cele unilaterale, să constituie un mijloc de impunere a unor discriminări arbitrare sau nejustificate pe planul comerțului internațional sau a unor obstacole deghizate în calea acestui comerț" (3.5).

3.4.1. Principiul responsabilităților comune, dar diferențiate. La nivel de *soft law* acesta își găsește rădăcinile în *Declarația de la Rio privind mediul și dezvoltarea* (1992) care promovează exigența de a ține seama de situația particulară a țărilor în curs de dezvoltare și de nevoile lor speciale (principiul 6); se recunoaște diversitatea rolurilor jucate în degradarea mediului și, plecând de aici, rezultă responsabilitățile comune, dar diferențiate ale țărilor din sud și din nord, acestea din urmă trebuind să preia leadership-ul în materie, ținând cont de resursele financiare de care dispun și de presiunile pe care societățile lor le exercită asupra mediului mondial (principiul 7); se admite, în consecință, că normele aplicabile de unele țări pot să nu convină altora, în special la țări în curs de dezvoltare, și nu trebuie să le fie impus un cost economic și social nejustificat (art. 11). În fine, principiul 2 al Declarației proclamă dreptul suveran al fiecărui stat de a exploata propriile-i resurse potrivit propriilor politici de mediu și de dezvoltare, singura limită a acestei puteri fiind obligația de a nu cauza daune mediului în alte state sau în spații comune; dreptul răspunderii internaționale în materie de mediu fiind puțin dezvoltat, marja de manevră a fiecărui stat este destul de mare în această privinţă și din punct de vedere istoric dosarul climatic demonstrează inadecvarea unui drept dominat de răspunderea pentru vinovăție ori neglijență. În privința CCSC, după ce *Preambulul* recunoaște și relevă o serie de aspecte, o veritabilă analiză a impactului dezvoltării industriale asupra climei prin emisiile de GES și configurează o responsabilitate în principal a Occidentului în amplificarea antropică a efectului de seră cu consecința dereglării climatice în curs și a interdependențelor economic-sociale actuale, se degajează consecința, inclusiv juridică, ineluctabilă a acestor constatări: cerința unei modulări a obligațiilor în funcție de împărțirea țărilor în bogate și sărace. Dintre toate statele părți, numai cele industrializate – cele enumerate în anexa I a Convenției – își asumă dublul angajament de a-și reduce emisiile poluante și de a ajuta financiar țările în

curs de dezvoltare spre a-și satisface nevoile lor în materie de atenuare și de adaptare. Convenția a divizat astfel statele părți în două mari categorii: cele industrializate (35 la origine, ajunse 42 în 2015, plus UE) enumerate în anexa I. Toate celelalte sunt considerate ca țări nevizate de această anexă și sunt denumit state în curs de dezvoltare ori din sud, chiar dacă se vorbește și de alte distincții între ele, precum între țări insulare, tributare consumului de combustibil fosil, mai puțin avansate, țări emergente (BRICS) și exploatare de petrol ș.a.[14]

3.4.2. Dreptul la dezvoltare economică în favoarea țărilor în curs de dezvoltare. Potrivit art. 4 din Convenție „dezvoltarea economică și socială și eradicarea sărăciei sunt prioritățile prime și esențiale ale țărilor în curs de dezvoltare" și o acțiune susținută „este indispensabilă pentru a asigura o dezvoltare mai rapidă" a lor, iar pentru aceasta e nevoie și de „o asistență internațională eficientă care să le ofere mijloacele de a susține o dezvoltare globală". Pentru această categorie de țări problema principală este aceea de „a concilia dezvoltarea lor economică cu lupta împotriva schimbării climatice", ceea ce implică în mod implacabil costuri importante legate de tranziția tehnologică spre o economie necarbonizată. Prevederile convenției-cadru sunt clare în această privință: acțiunea climatică nu trebuie să compromită satisfacerea nevoilor sociale și a celor de dezvoltare economică; se precizează că e posibil să se ajungă la un randament energetic mai bun și de a controla emisiile de GES în special prin aplicarea de noi tehnologii. Contradicția între necesitățile dezvoltării economice și lupta împotriva GES pare a fi soluționată făcându-se apel la ajutorul financiar internațional din partea țărilor industrializate.

3.4.3. O recunoaștere limitată a principiului precauției. Convenția evocă și acest principiu, dar are în vedere faptul că atâta timp cât riscul nu e absolut sigur, cât există incertitudini e greu de adoptat și acceptat măsuri care afectează creșterea economică. Discursul astfel promovat este cel al celui mai restrâns sacrificiu pentru un maxim de beneficii anticipate, așa încât în aplicarea sa marea problemă a constat ulterior în definirea mecanismelor care să permită statelor să-și îndeplinească obligațiile pertinente în atari condiții.

3.5. Angajamentele asumate de statele părți. Conținutul principal al convenției-cadru este exprimat în dispozițiile art. 4 care prevăd angajamentele pertinente asumate de statele părți în atingerea obiectivului final convenit. Este vorba în primul rând de angajamentele ce revin tuturor părților, ținând însă cont de „responsabilitățile lor comune, dar diferențiate, și de specificitatea priorităților lor naționale și regionale, de dezvoltare, de obiectivele și de situația lor" de: a stabili, aduce la zi periodic, publica și pune la dispoziția conferinței părților inventarele naționale ale emisiilor antropice, recurgându-se la metode comparabile aprobate de comun acord; a stabili, realiza, publica și aduce la zi, în mod regulat, programe

[14] Pentru o tratate amplă a problemei, a se vedea: Maïa-Oumeïma Hamrouni, *Responsabilités communes mais différenciées*, Editions A. Pedone, Paris, 2018.

naționale și, dacă e cazul, regionale, care conțin măsuri vizând atenuarea schimbărilor climatice, ținând cont de emisiile antropice și de către absorbanți ai gazelor cu efect de seră; a încuraja și susține, prin cooperarea lor, punerea la punct, aplicarea și difuzarea – în special pe calea transferului de tehnologii-practici și procedee ce permit să controleze, să reducă sau să prevină emisiile antropice de gaze cu efect de seră; a încuraja gospodărirea durabilă, a încuraja și susține, prin cooperarea lor, conservarea și, dacă e cazul, consolidarea absorbanților și rezervoarelor tuturor GES nereglementate; a pregăti, în cooperare, adaptarea la impactul schimbărilor climatice, a concepe și pune la punct planuri corespunzătoare și integrale pentru gospodărirea zonelor de coastă; integrarea considerentelor referitoare la schimbările climatice în politicile și acțiunile sociale, economice și de mediu; a încuraja și susține, prin cooperare, lucrările de cercetare științifică, tehnologică, socio-economică etc.; a încuraja și susține, prin cooperarea lor, schimbul de date științifice, tehnologice, socio-economice, juridice și de altă natură asupra sistemului climatic, precum și educația, formarea și sensibilizarea publicului asupra schimbării climatice și a participării celei mai largi la acest proces, mai ales a organizațiilor neguvernamentale (art. 4, pct. 1, lit. a-j)[15].

În al doilea rând, țărilor dezvoltate părți și altor părți ce figurează în anexa I (adică țărilor membre ale OCDE și celor în tranziție, respectiv 38 de state în total, precum și UE) le revin angajamentele specifice stipulate în art. 4 paragraful 2 (lit. a-g), respectiv: adoptarea de politici naționale și, în consecință, de măsuri necesare pentru atenuarea schimbărilor climatice, limitând emisiile antropice de GES, protejând și consolidând absorbanții și rezervoarele pertinente; comunicarea, în scopul favorizării progresului într-o atare direcție, în mod periodic, de informații detaliate privind politicile și măsurile adoptate în domeniu, precum și previziunile ce rezultă din acestea în ceea ce privește emisiile antropice, pe surse, și absorbția, prin absorbante, a GES; calcularea cantităților acestora din urmă pe baza celor mai bune cunoștințe științifice disponibile; coordonarea, după caz, cu celelalte părți vizate, a instrumentelor economice și administrative corespunzătoare, identificarea și revizuirea periodică a politicilor și practicilor care încurajează activitatea ce conduc la creșterea nivelului emisiilor antropice de GES; țărilor în tranziție către o economie de piață (din Europa centrală și de est) și se acordă „o anumită latitudine în executarea angajamentelor lor” în special în ceea ce priveşte nivelul istoric al emisiilor ales ca referință.

În al treilea rând, de remarcat că angajamentele financiare privesc numai țările ce figurează în anexa II, respectiv cele dezvoltate (24) și UE care „furnizează resurse financiare noi și adiționale pentru a acoperi totalitatea costurilor convenite, suportate de țările în curs de dezvoltare părți, ca urmare a îndeplinirii obligațiilor ce le revin în virtutea convenției. Ele sunt ținute, de asemenea, să furnizeze asistență tehnică și transfer de tehnologii pertinente (art. 4.3).

[15] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.,* p. 131.

În fine, potrivit paragrafelor 8–10 ale aceluiași articol, 24 țări dezvoltate părți și celelalte părți dezvoltate ce figurează în anexa II se angajează să ajute, de asemenea, țările în curs de dezvoltare părți, deosebit de vulnerabile la efectele nefaste ale schimbărilor climatice, să facă față costului adaptării lor la consecințele negative. Se înscriu în această categorie de state defavorizate, ce se impun ajutate în efortul de adaptare la dereglările climei pentru satisfacerea nevoilor preocupărilor specifice, micile țări insulare, cele care au zone de coastă de nivel slab ridicat, țările puternic tributare combustibililor fosili, cele cu zone afectate de secetă și de deșertificare, statele fără litoral și cele de tranzit[16].

Din această perspectivă Convenția-cadru încerca să devină aplicabilă unor situații cât mai diverse, așa încât să se răspundă multiplelor fațete ale problematicii ecoclimatice[17].

3.6. Cercetarea și observarea sistematică; educarea, formarea și sensibilizarea publicului. În vederea îndeplinirii angajamentelor pertinente de mai sus, Convenția-cadru prevede că statele părți susțin și, supă caz, dezvoltă mai mult organizațiile sau programele și rețelele internaționale și interguvernamentale al căror scop este de a defini, realiza, evalua și finanța lucrările de cercetare, colectare a datelor și de observare sistematică, eforturile depuse în același context de a întări observarea sistematică și capacitățile și mijloacele naționale de cercetarea științifică și tehnică, mai ales în țările în curs de dezvoltare părți și iau în considerare preocupările și nevoile acestora și cooperează în vederea îmbunătățirii mijloacelor și capacităților lor endogene (art. 5, lit. a și b). Totodată, în același scop, părțile se angajează să încurajeze și să faciliteze la nivel național, dacă este cazul, subregional și regional, conform legislației și capacităților naționale pentru elaborarea și aplicarea de programe de educație și de sensibilizare a publicului asupra schimbărilor climatice și efectelor acestora, precum și a accesului său la informațiile în domeniu, participarea publicului la examinarea schimbărilor climatice și a efectelor lor și punerea la punct de măsuri corespunzătoare pentru a le face față și formarea de personal științific, tehnic și administrativ. De asemenea, se prevede susținerea prin cooperare și încurajare la nivel internațional, recurgându-se la nevoie la organismele existente a punerii la punct și schimbului de material educativ și a celui destinat sensibilizării publicului, precum și la realizarea de programe de educație și formare, inclusiv prin consolidarea organismelor naționale și prin schimbul sau detașarea de personal însărcinat să formeze experți în materie, mai ales pentru țările în curs de dezvoltare (art. 6 lit. a și b).

4. Dispoziții instituționale. Instituțiile convențiilor dreptului internațional al mediului joacă un rol tot mai important în implementarea și dezvoltarea creatoare a reglementărilor aferente, Primul tratat în materie dotat cu un atare mecanism a fost

[16] Mircea Duțu, *Dreptul mediului și al climei,* vol. I, *Partea generală,* Editura Universul Juridic, București, 2022, p. 269 și urm.

[17] Patrick Thieffry, *Handbook of European Environmental and Climate Law, op. cit.,* p. 77.

cel care reglementa vânătoarea în 1946. După conferința de la Stockholm din iunie 1972 și mai ales post celei de la Rio (1972) convențiile în materie de mediu, inclusiv climatic, au cuprins și dispoziții de ordin instituțional. Este vorba, mai întâi, de *conferința părților,* ca „organism suprem" ce se reunește de regulă anual sau la 2 ani; ea își adoptă regulamentul intern de organizare și funcționare și îndeplinește, de regulă, următoarele funcții: de examinare a aplicării convenției, de adoptare a amendamentelor și protocoalelor adiționale ale acesteia, formularea de recomandări, adoptarea bugetului, crearea de organe subsidiare și luare a oricăror altor măsuri necesare urmăririi obiectivului (lor) stabilite. Unele convenții prevăd obligația de a prezenta rapoarte naționale al căror examen poate conduce la formularea de recomandări. Marjele de manevră și competențele conferite sunt relativ largi: promovarea de orientări, programe de lucru, recomandări, interpretări ale dispozițiilor și posibilități de a acoperi lacunele.. Din punctul de vedere al naturii juridice, conferința părților nu e un organ supranațional, ci unul de cooperare interstatală. Prin dispozițiile articolelor 7-10 ale convenției-cadru privind schimbările climatice se instituie un sistem instituțional de aplicare, coordonare a măsurilor adoptate și dezvoltare a reglementărilor pertinente în domeniu, format din: conferința părților, secretariat și două organe subsidiare – unul de asistență științifică și tehnologică și un altul de implementare –, cu funcții bine stabilite.

4.1. Conferința părților (CP) urmează, în linii generale, o figură juridico-instituțională specifică convențiilor-cadru, inclusiv celor adoptate în materie de mediu și cu atribuții corespunzătoare. Conform art. 7.2 din CCSC aceasta, în calitate de „organ suprem" al conferinței, face cu regularitate bilanțul aplicării documentului internațional și a celorlalte instrumente juridice conexe pe care ea le poate adopta și, în limitele mandatului său, hotărârile necesare pentru aplicarea efectivă a convenției. Pentru îndeplinirea acestei funcții ea: a) examinează periodic obligațiile părților și dispozițiile instituționale care decurg din convenție, în raport cu obiectivul, cu experiența dobândită la momentul aplicării sale și cu evoluția cunoștințelor științifice și tehnice; b) încurajează și facilitează schimbul de informații asupra măsurilor adoptate de părți pentru a face față schimbărilor climatice și efectelor acestora (ținând cont de diversitatea situațiilor, de responsabilitățile și mijloacele părților, precum și de angajamentele asumate); c) facilitează, la cererea a două sau mai multe părți, coordonarea măsurilor adoptate de acestea în domeniu, având în vedere diversitatea condițiilor, răspunderilor și mijloacelor de care dispun părțile în cauză; d) încurajează și îndrumă, conform obiectivului și dispozițiilor convenției, elaborarea și perfecționarea periodică a metodelor comparabile asupra cărora se va conveni, vizând, mai ales, inventarierea emisiilor de GES (în funcție de surse) și reducerea lor cu ajutorul absorbanților, precum și evaluarea eficienței măsurilor luate pentru a limita aceste emisii și a accentua absorbția acestor gaze; e) evaluează, pe baza informațiilor comunicate, aplicarea convenției de către părți, efectele de ansamblu ale măsurilor luate în aplicarea acesteia, mai ales efectele de mediu, economice și sociale și incidentele lor cumulate și progresele obținute în realizarea obiectivului convenției; f) elaborează și adoptă rapoarte periodice asupra aplicării

convenției și asigură publicarea lor; g) face recomandări privind ansamblul problemelor necesare aplicării convenției; h) mobilizează resursele financiare necesare; i) creează, la nevoie, organele subsidiare de aplicare, examinează rapoartele lor și le dă directive; j) stabilește și adoptă, prin consens, reglementările interioare și regulile de management financiar pentru sine și organele subsidiare; k) după caz, solicită și folosește serviciile și concursul organizațiilor internaționale și al organismelor interguvernamentale și neguvernamentale competente, ca și informațiile pe care acestea le furnizează; l) exercită și alte funcții necesare pentru atingerea obiectivului convenției.[18]

4.2. Secretariatul convenției prezintă o autonomie variabilă după documentul constitutiv și conform structurii de apartenență, care poate să evolueze.[19] Astfel, unul dintre primele de acest gen, secretariatul Convenției UNESCO privind patrimoniul cultural și natural din 1972 și-a sporit acest atribut mai ales după 1992 odată cu crearea Comitetului patrimoniului mondial, iar secretariatul Convenției de la Ramsar privind zonele umede de importanță internațională (1969), care era asigurat inițial de UICN, a devenit independent după 1990. De asemenea, toate secretariatele afiliate UNEP sunt autonome; este cazul celui al Convenției CITES, de la Geneva, al Convenției privind biodiversitatea (cu sediul la Montreal), al Convenției privind protecția păsărilor migratoare (de la Bonn) ori secretariatul Convenției de luptă împotriva deșertificării (cu sediul tot în capitala Germaniei).

Alte secretariate nu se bucură de autonomie; este cazul celui al Convenției de la Berna (1979) care e asigurat de către Direcția de mediu și a puterilor locale a Consiliului Europei. Se află în aceeași situație și mai multe convenții la care statele părți sunt puțin numeroase, așa încât funcția respectivă e îndeplinită de unul sau mai mulți naționali ai unei țări, precum în privința protecției anumitor lacuri sau fluvii.

Secretariatul îndeplinește cu precădere funcții administrative, dar, potrivit convențiilor, și unele de execuție, de asistență și de cooperare. S-a mers până la a le atribui și posibilități de a solicita completări de informații și a formula propriile sale recomandări. Chiar dacă competența de a determina ordinea de zi a reuniunilor aparține conferinței părților, secretariatul contribuie la pregătirea acestora. Atuurile sale constau în permanenta cunoaștere a prevederilor și legăturile stabilite cu reprezentanții părților, organizațiilor neguvernamentale cât și cu experții. Nedispunând de veritabile mijloace de sancțiune – și nu acesta e rolul său – secretariatul contribuie la promovarea intereselor generale ale reglementărilor aferente.

Potrivit art. 8 din Convenția-cadru privind schimbările climatice, Secretariatului acesteia îi revin următoarele funcții: a) să organizeze sesiunile conferinței părților și organelor subsidiare ale acestora, crete în virtutea convenției și să le furnizeze serviciile necesare; b) să sintetizeze și să difuzeze rapoartele pe care le primește; c) să ajute părțile la cerere și, în special, printre acestea, țările în curs de dezvoltare, să

[18] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.,* p. 142.

[19] *Ibidem,* p. 143.

sintetizeze și să difuzeze informațiile cerute de convenție; d) să stabilească rapoartele asupra activităților și să le supună conferinței părților; e) să asigure coordonarea necesară cu secretariatele altor organe internaționale competente; f) să ia, sub supervizarea conferinței părților, dispozițiile administrative și contractuale care necesită îndeplinirea eficientă a funcțiilor sale; g) să exercite celelalte funcții de secretariat ce îi revin în baza convenției și/sau a instrumentelor conexe acesteia[20].

4.3. Comitetele de experți/ organe subsidiare. Din ce în ce mai multe convenții în materie de mediu prevăd crearea de atari comitete și conferințele părților pot ele însele să înființeze asemenea organe subsidiare. Respectivele structuri de experți sunt compuse adesea din persoane desemnate cu titlu individual, având în vedere competențele de care dispun. Aceste grupări de evaluare științifică și tehnică elaborează și oferă avizele ce le sunt solicitate; uneori pot lua singure o atare inițiativă și pot face, tot așa, recomandări conferinței părților. Deosebit de importantă rămâne în acest context independența experților, precum și publicitatea lucrărilor desfășurate. Misiunea lor este aceea de a clarifica politicile publice, a partaja cunoștințele, fără a afecta desigur, până la a se substitui statelor părți care își păstrează competența de decizie.[21] Din această perspectivă, prin convenția-cadru privind schimbările climatice s-au creat două organe subsidiare.

4.3.1. Organul subsidiar de asistență științifică și tehnologică instituit conform art. 9 e „însărcinat să furnizeze în timp util conferinței părților și, dacă este cazul, celorlalte organe subsidiare, informații și recomandări privind aspectele științifice și tehnologice ale Convenției”.[22] Deschisă participării tuturor părților, structura e compusă din reprezentați ai guvernelor care se bucură de autoritate în domeniul lor de competență, fiind multidisciplinar. Ea raportează cu regularitate conferinței părților asupra tuturor aspectelor privind activitatea sa. Organul subsidiar acționează sub autoritatea conferinței părților și se sprijină pe dezbaterile organismelor internaționale competente având ca funcții: a) să determine cunoștințele științifice privind schimbările climatice și efectele lor; b) să determine, pe plan științific, efectele măsurilor luate în aplicarea convenției; c) să recreeze tehnologiile și experiențe de vârf novatoare și performanțe și a indica mijloacele de încurajare a dezvoltării lor și asigurare a transferului pertinent; d) să furnizeze avize asupra programelor științifice, cooperării internaționale și a cercetării și dezvoltării în materie de schimbări climatice și asupra mijloacelor de a ajuta țările în curs de dezvoltare să se doteze cu o capacitate proprie; e) să răspundă la întrebările științifice, tehnologice și metodologice pe care conferința părților și organele sale i le vor putea pune.

4.3.2. Organul subsidiar de implementare e menit, potrivit art. 10 pct. 1, să ajute conferințele părților la asigurarea aplicării și urmăririi implementării

---

[20] Géraud de Lassus St-Geniès, *Droit international du climat et aspect économique du défi climatique*, Editions A. Pedone, Paris, 2017, p. 119 și urm.

[21] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.*, p. 144.

[22] *Ibidem*, p. 145.

convenției. Acesta, deschis participării tuturor părților este compus din reprezentați ai guvernelor, experți în domeniul schimbărilor climatice; el raportează cu regularitate conferinței părților toate aspectele privind activitățile sale. Drept funcții, convenția-cadru reține: a) a examina informațiile comunicate de statele părți (conform art. 12 paragraful 1) pentru a evalua efectul global conjugat al măsurilor luate de acestea în lumina evaluărilor științifice cele mai recente în materie; b) a examina informațiile comunicate conform art. 12 paragraful 2, pentru a ajuta conferința părților să efectueze examinările pertinente; c) să ajute conferința părților, potrivit necesităților, să pregătească și să execute hotărârile sale (art. 10 pct. 2).[23]

5. Mecanismul financiar. Pentru a furniza resurse financiare sub formă de donații sau în condiții favorabile, mai ales pentru transferul de tehnologii, convenția-cadru (art. 11) instituie un mecanism financiar, gestionat de conferința părților, în sensul că aceasta îi definește politicile, prioritățile propriului program și criteriile de eligibilitate aferente. Funcționarea sa este încredințată unuia sau mai multor entități internaționale existente. Mecanismul financiar este constituit pe baza unei reprezentări echitabile și echilibrate a tuturor părților în cadrul unui sistem de management transparent. Prin acorduri încheiate între conferința părților și entitatea sau entitățile însărcinate să asigure funcționarea mecanismului prin care să se reglementeze: a) modalități destinate să asigure că proiectele finanțate în domeniul schimbărilor climatice sunt conforme cu politicile, prioritățile de program și criteriile de aprobare stabilite; b) modalitățile potrivit cărora o decizie de finanțare va putea fi revăzută în lumina acestor politici, priorități de program și criterii; c) prezentarea regulată de către entitate sau entități conferinței părților de rapoarte privind operațiunile sale de finanțare, conform principiului responsabilității acesteia; d) determinarea, sub o formă previzibilă și identificabilă, a sumei totale de mijloace financiare necesare și disponibile pentru aplicarea convenției și modul în care această sumă totală va fi revăzută periodic.[24]

6. Comunicarea de informații privind aplicarea convenției. Fiecare parte e ținută să comunice conferinței părților, prin intermediul secretariatului, cu titlu de elemente de informare: a) un inventar național al emisiilor antropice, pe surse, și al absorbției, prin absorbanți, pentru toate GES; b) o descriere generală a măsurilor pe care aceasta le ia sau intenționează a o lua pentru aplicarea convenției-cadru; c) orice altă informație pe care partea o consideră utilă pentru atingerea obiectivului convenției. Fiecare țară dezvoltată parte și fiecare altă parte înscrisă în anexa nr. 1 vor include în comunicarea lor următoarele elemente de informare: a) descrierea detaliată a politicilor și măsurilor pe care le-au adoptat pentru a se conforma angajamentului subscris; b) estimarea precisă a efectelor pe care politicile și măsurile

[23] Daniel Bodansky, Jutta Brunnée, Lavanya Rajamani, *International Climate Change Law, op. cit.,* p. 145.

[24] *Ibidem,* p. 146-148.

respective le vor avea asupra emisiilor antropice de GES de la surse și asupra absorbției prin absorbanți. Țările în curs de dezvoltare părți vor putea să propună, pe o bază voluntară, proiecte de finanțare precizând tehnologiile, materialele, echipamentul, tehnicile sau practicile specifice necesare pentru a le executa și dând, dacă e posibil, o estimare a tuturor costurilor suplimentare ale acestor proiecte, a progreselor scontate în reducerea emisiilor și a absorbției, precum și una a avantajelor pe care se poate conta (art. 12).

7. Reglementarea diferendelor. Diferendele privind interpretarea sau aplicare convenției vor fi reglate pe calea negocierii sau prin orice alt mijloc pașnic la alegerea părților implicate (art. 14.1.). O reglementare specială e prevăzută în situația în care ratifică, acceptă sau aprobă convenția ori aderă la aceasta o parte care nu este o organizație regională de integrare economică și care poate declara, printr-un instrument scris depus depozitarului (Secretarul general al ONU), că, față de orice diferend legat de interpretarea sau aplicarea documentului, ea recunoaște ca obligatoriu, de drept și în afara unei înțelegeri speciale referitoare la orice parte care acceptă aceeași obligație: a) supunerea diferendului Curții Internaționale de Justiție; b) arbitrajul, conform procedurii pe care o va adopta, imediat ce va fi posibil, conferința părților printr-o anexă consacrată arbitrajului. O parte care este o organizație regională de integrare economică poate face, în materie de arbitraj, o declarație în acest sens.

O comisie de conciliere va fi creată la cererea oricăreia dintre părți la diferend; procedura e stabilită printr-o hotărâre a conferinței părților (art. 14 paragr. 2).

8. Amendamente la convenție. Protocoale adiționale. Potrivit art. 15.1, orice parte poate propune amendamente la convenție. Conform procedurii stipulate în același articol, acestea sunt adoptate la o sesiune ordinară a conferinței parților. Textul oricărei propuneri de amendament la convenție este comunicat parților de către secretariat, cu cel puțin 6 luni înainte de reuniunea la care acesta este propus spre adoptare. Secretariatul comunică, de asemenea, propunerile de amendament semnatarilor convenției și, pentru informare, depozitarului. În acest context, părțile nu precupețesc nici un efort pentru a ajunge la un acord prin consens asupra oricărei propuneri de amendament la convenție. Dacă orice efort în acest sens se dovedește inutil și nu intervine nici un acord, amendamentul este adoptat printr-un vot care să întrunească trei sferturi din majoritatea părților prezente și votante. Amendamentul adoptat este comunicat de către secretariat depozitarului, care îl transmite tuturor părților, pentru acceptare.

Instrumentele de acceptare a amendamentelor sunt depuse la depozitar. Orice amendament adoptat astfel, intră în vigoare, pentru părțile care l-au acceptat, la 90 de zile de la data primirii de către depozitar a instrumentelor de acceptare a cel puțin trei sferturi din părțile la convenție.

Amendamentul intră în vigoare pentru oricare dintre celelalte părți la 90 de zile de la data depunerii, de către această parte, la depozitar, a instrumentului său de acceptare a respectivului amendament.

În spiritul prezentului articol, prin expresia părții prezente și votante se înțelege părțile care sunt prezente și care votează „pentru” sau „împotrivă”.

Referitor la adoptarea și amendarea anexelor convenției se pornește de la constatarea că anexele convenției fac parte integrantă din aceasta și, cu excepția dispoziției contrar exprimate, orice referință la convenție constituie o referință la anexele sale. Acestea se limitează la liste, formule și alte documente descriptive cu caracter științific, tehnic, procedural și administrativ.

Ele sunt propuse și adoptate potrivit aceleiași proceduri a adoptării amendamentelor.

Orice anexă adoptată în aplicarea paragrafului 2 intră în vigoare, pentru toate părțile la convenție, la 6 luni după data la care depozitarul le-a notificat adoptarea, excepție făcând părțile care, în același interval, notifică în scris depozitarului că ele nu acceptă această anexă. Față de părțile care retrag aceasta notificare de neacceptare, anexa intra în vigoare după 90 de zile de la primirea de către depozitar a notificării acestei retrageri.

Pentru propunerea, adoptarea și intrarea în vigoare de amendamente la anexele convenției, procedura este aceeași ca pentru propunerea, adoptarea și intrarea în vigoare a anexelor.

Dacă adoptarea unei anexe sau a unui amendament la o anexă necesită un amendament la convenție, această anexă sau acest amendament nu intră în vigoare decât atunci când amendamentul la convenție intră el însuşi în vigoare.

Referitor la protocoale, în condițiile art. 17 din Convenție, conferința părților poate, la oricare dintre sesiunile sale ordinare, să le adopte; textul proiectului propus e comunicat părților, de către secretariat, cu cel puțin 6 luni înainte de sesiune. Regulile ce determină intrarea sa în vigoare sunt definite de protocolul însuși. Numai părțile la convenție pot fi părți la un protocol și numai părțile la un protocol iau decizii în virtutea sa.

9. Caracteristici ale Convenției-cadru privind schimbările climatice. Înscrisă în rândul marilor convenții care au marcat istoria dreptului internațional al mediului la finele veacului al XX-lea, cu înrâuriri evidente și asupra evoluției dreptului internațional public în general Convenția climei prezintă o serie de caracteristici reprezentative. Mai întâi este o convenție-cadru, caracter ce i-a permis să joace rolul hotărâtor în inițierea și dezvoltarea rapidă a dreptului internațional al climei. Apoi, grație împrejurărilor în care a fost încheiată, ea se constituie într-o aplicare majoră a principiului precauției și ca expresie a rolului său stimulativ în progresul normativității juridice de mediu.

9.1. O convenție-cadru cu funcție fondatoare. Convenția privind schimbările climatice face parte, alături de Convenția privind biodiversitatea și Convenția asupra luptei împotriva deșertificării (1994) din cele trei mari convenții-cadru referitoare la mediu, încheiate în cadrul sau sub puternica influență a Conferinței de la Rio privind mediul și dezvoltarea, din iunie 1992. Tratatele-cadru reprezintă una din tehnicile utilizate pe scară tot mai largă pentru evoluția dreptului internațional al mediului în

general, și în vederea structurării progresive într-un domeniu dat în special. Așa cum s-a arătat în literatura de specialitate, statele doritoare să aducă o ameliorare a stării mediului într-o materie determinată elaborează o convenție prin care se angajează să coopereze și să prevadă marile principii de acțiune[25]. Modalitățile precizatoare ale obligațiilor lor sunt apoi determinate prin protocoale adiționale, adică tratate cu o existenţă juridică independentă în ceea ce privește condițiile intrării în vigoare și aplicării lor. Dacă drept regulă generală aceste instrumente (conexe) sunt destinate părților la convenția-cadru (principală) în unele cazuri state nepărți la aceasta din urmă pot însă să adere la protocoalele adiționale. De-a lungul timpului, o atare tehnică a fost adesea utilizată pentru a stabili regulile privind părți determinate la mare, denumite „mări regionale": Mediterana, Golful Persic, Marea Neagră etc. Ea a permis, de asemenea, stabilirea și dezvoltarea de reguli în ceea ce privește poluarea atmosferică transfrontieră pe distanțe lungi, respectiv prin Convenția de la Geneva din 13 noiembrie 1979 care a fost completată printr-o serie de protocoale; la rândul său, în domeniul protecției stratului de ozon, Convenția de la Viena din 1985 a fost dezvoltată prin o serie de protocoale, în frunte cu cel de la Montreal din 1987. Din această perspectivă, în privința CCSC, în decembrie 1997, conferința părților a ajuns la adoptarea unui protocol care a fixat obiective cifrate de reducere a GES, angajând pentru prima dată părțile într-un proces juridic constrângător. În același cadru reglementar, prin Decizie a Conferinței, la 12 decembrie 2015, la Paris, a fost adoptat Acordul de la Paris privind clima.

9.2. Rolul important al principiului precauției. În hotărârea elaborării și adoptării unei convenții internaționale în materia schimbărilor climatice principiul precauției a jucat un rol considerabil. Consacrarea ca unul dintre principiile directoare ale dreptului internațional al mediului a reprezentat una din cele mai importante inovații (juridice) din ultimul deceniu al secolului al XX-lea, care a înrâurit major evoluția reglementărilor aferente și a permis avântul celor referitoare la combaterea schimbării climatice. Apărut pentru prima dată în doctrina germană de la finele anilor 1970, el a început a fi utilizat în dreptul internațional public spre sfârșitul anilor 1980 și inserat în mai multe convenții internaționale înainte de Conferința de la Rio. În Declarația de la Rio (principiul 15) a cunoscut o redactare cuprinzătoare, ajungându-se ca astăzi să fie prevăzut aproape în totalitatea tratatelor relative la mediu. În privința Convenției-cadru privind schimbările climatice, semnificația sa e dublă. Mai întâi este prevăzut, așa cum am arătat anterior, în textul propriu-zis la tratatului, în art. 3 alin. 3. Dar poate și mai important rămâne rolul jucat de precauție în cristalizarea și impunerea necesității reglementării acțiunii de atenuare, adaptare și reziliență în privința încălzirii globale de origine antropică și a efectelor sale nefaste. Într-adevăr, așa cum s-a arătat și demonstrat în doctrina de specialitate, însăși nașterea ideii unei reglementări interstatale și cu atât mai mult a unui drept în materie stă sub semnul abordării precaute și acțiunii responsabile în privința unei provocări ecologice planetare, cruciale sesizată de știință și care

[25] Jean-Pierre Beurier, *Droit international de l'environnement, op. cit.,* p. 68.

devenea public preocupantă[26]. Totuși, numai încrederea acordată, acceptarea și promovarea principiului precauției au fost determinante în inițierea și desfășurarea rapidă a procesului de elaborare, negociere și deschidere spre semnare al Convenției. Trecerea rapidă în revistă a genezei sale e edificatoare: mai întâi, la inițiativa Maltei, în 1988 prin rezoluția 43/53 din 6 decembrie, protecția climei „pentru generațiile prezente și viitoare s-a înscris pe agenda ONU; în mai 1989 Declarația de la Haga a 24 de șefi de stat și de guvern se angajau în lupta împotriva intensificării efectului de seră; la conferința națională de la Geneva din noiembrie 1990 se firma că „trebuie să ne așteptăm la o încălzire semnificativă a planetei" și, în același context, la 7 noiembrie 1990 Declarația privind principiul precauției conchidea că „evoluția climei fiind o preocupare comună a umanității, trebuia încheiată o convenție". Și aceasta se justifica invocându-se expres principiul de acțiune al precauției într-o sintagmă care va face istorie: „Nu putem aștepta certitudinile științifice pentru a lua de îndată măsurile de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră", și chiar dacă ea avea să vină, „fără echivoc", abia prin cel de-al VI-lea Raport al IPCC în august 2021, procesul normativ s-a deschis, s-a derulat rapid și la 30 mai 1992 era adoptată Convenția-cadru privind schimbările climatice.

10. Scurte concluzii. La 30 de ani de la încheierea sa în cadrul Conferinței de la Rio, în urma desfășurării (între 1995 și 2022) a 27 de sesiuni anuale ale conferinței părților și adoptării a diferite acte internaționale urmărind atingerea obiectivului final stabilit reglementar în 1992, regimul climatic global pare constituit într-o formulă specială, operațională. Experiențele generate au ajuns la rezultat amestecate, dificil de evaluat, iar prin Acordul de la Paris din 2015 s-au relansat și restructurat preocupările în materie. În orice caz un regim juridic internațional privind cooperarea globală asupra schimbării climatice s-a cristalizat, generând ramificații importante în planul UE și în numeroase țări.

Dacă progresele înregistrate în aplicarea Convenției în planul evoluției reglementărilor sunt evidente, având ca repere-cheie *Protocolul de la Kyoto* (1997 și, respectiv, *Acordul de la Paris* (2015), îndeplinirea scopului general de a „prezerva sistemul climatic pentru generațiile prezente și viitoare" este departe de orice așteptări. La trei decenii de la încheierea (1992) și tot aproape de atâtea de la intrarea sa în vigoare (1994) rezultatele în planul realităților ecoclimatice concrete sunt descurajatoare. Mai mult decât atât, evaluările realizate în acest sens merg până la a conchide în sensul unui „eșec răsunător" în aplicarea sa și a instrumentelor juridice conexe adoptate și implementate ulterior. Principalul criteriu de apreciere în acest sens, evoluția emisiilor de gaze cu efect de seră ne arată că volumul acestora la nivel mondial a crescut cu circa 45% după 1990 pentru a atinge circa 60 miliarde de tone

[26] Mircea Duțu, *Dreptul climei. Regimul juridic al combaterii și atenuării încălzirii globale și adaptării la efectele schimbărilor climatice, op. cit.,* p. 50-52; Sarah Cassella, *Les dynamiques de la précaution dans la lutte contre les changements climatiques,* în „Archives de philosophie du droit", tome 62, „Le principe de précaution", Editions Dalloz, Paris, 2020, p. 131 și urm.

echivalent CO_2 în 2019. În consecință, încălzirea climatică s-a accelerat; temperatura medie de la baza atmosferei și de la suprafața oceanelor pentru anul 2020 e cu 1,2^{0}C mai ridicată decât media anilor 1880–1920. Extremele meteorologice și climatice s-au accentuat. Toate amenințările legate de încălzirea climatică deja percepute în 1992 sunt astăzi mai puternice, unele s-au produs deja și anumite schimbări sunt de acum ireversibile, precum ridicarea nivelului mărilor și oceanelor ori topirea criosferei planetare. Conform *Buletinului anual* (2021) publicat de Organizația Meteorologică Mondială (OMM), la 26 octombrie 2022 concentrațiile de gaze cu efect de seră în atmosferă au atins niveluri record în 2021; acest efect de seră adițional a antrenat o creștere a temperaturii globale (+1,2^{0}C în raport cu epoca preindustrială), multiplicarea evenimentelor extreme ori ridicarea nivelului mărilor și oceanelor. În 2021 concentrația de dioxid de carbon s-a ridicat la 416 părți pe milion (ppm), cea de metan la 1908 părți pe miliard (ppb) și cea de protoxid de azot la 335 ppb, respectiv progresii de 149%, 262% și 124% în comparație cu epoca preindustrială, atunci când activitățile umane nu perturbau încă echilibrul natural al acestora în atmosferă[27]. Cum se explică această situație, în aparență paradoxală, a unei omeniri capabile în urmă cu 30 de ani să identifice cu precizie o amenințare, să se înțeleagă asupra mijloacelor de a o contracara și care timp de trei decenii a dus politici și promovat reglementări relativ adecvate? Una dintre concluziile evidente, poate principala: lipsa, insuficiența acțiunii individuale și colective, în frunte cu cea a autorităților și comunităților internaționale în ansamblul său[28]. Fără îndoială, „corecturile” necesare și progresele dorite nu pot rămâne în afara dreptului.

[27] Raport NOAA din 25 august 2022, *Les concentrations de gaz à effet de serre montrent que le réchauffement de la planète „ne donne aucun signe de ralentissement” selon un rapport scientifique,* „Le Point”, 31 august 2022; Audrey Garric, *Les niveaux de gaz à effet de serre dans l’atmosphère ont atteint de nouveaux records en 2021,* „Le Monde”, 26 octombrie 2022.

[28] Sylvestre Huet, *Climat: 30 ans pour rien ?* „Le Monde”, 10 mai 2022.

Sesiunea anuală de comunicări științifice
„Dreptul și crizele Globale. Implicații juridice ale crizei sanitare”
(22–23 septembrie 2022, București, ediție on-line)

Devenită un reper în lumea academică și de cercetare, dar și în sfera tuturor practicienilor dreptului, sesiunea anuală de comunicări științifice organizată de Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române („ICJ”) a avut loc în zilele de 22 și 23 septembrie 2022.

Adaptată vremurilor pe care le traversăm, ediția on-line de anul acesta s-a conjugat în jurul temei extrem de actuale, respectiv „*criza*” sub diferitele ei aspecte.

Organizată în șase secțiuni, manifestarea academică a reunit, pe lângă cercetătorii științifici ai institutului, cadre universitare, magistrați și avocați, cu toții specializați în tematica generală abordată.

Cuvântul de deschidere a fost ținut, în mod tradițional, de către Directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”, dl. prof. univ. dr. Mircea Duțu.

În alocuțiunea sa, prof. univ. dr. M. Duțu a subliniat rolul Institutului de Cercetări Juridice în a „*creiona o viziune generală, globală, asupra impactului juridic al crizei sanitare*”, prin realizarea unei analize a consecințelor concrete a stării sanitare excepționale și a incidenței acestei asupra sistemelor naționale, regionale și internaționale.

Totodată, prin lucrările științifice elaborate și dezbaterile juridice din cadrul secțiunilor de specialitate, spunea Domnia sa, se va răspunde provocării de a găsi „*un echilibru între drepturile fundamentale și interesele statului*”.

În această cheie, prof. univ. dr. M. Duțu atrage atenția asupra riscurilor ce rezultă din păstrarea în cotidian a aplicării regulilor speciale relative stării de urgență, afirmând că:

„*Este de domeniul evidenței că o serie de măsuri vor încerca să se încrusteze în evoluția dreptului național. Unele dintre acestea au un caracter pozitiv, dar altele au avut un caracter excepțional și temporar. Consecințele juridice ale acestora din urmă trebuie să se schimbe odată cu încetarea stării de urgență indiferent de dorința unora de a continua sau al caracterului redundant a unei reguli de drept”.*

Din poziția centrală pe care Institutului de Cercetări Juridice o ocupă în viața cetății ca parte a Academiei Române, for de consacrare, pilon important al cercetării

din România și participant activ în viața societății, prof.univ.dr. M. Duțu încheie Cuvântul său de deschidere prin împărtășirea dorinței de a dezvolta alături de toți profesioniștii dreptului un mod ce ar permite eficientizarea cercetării științifice în domeniul juridic prin transcenderea dezbaterilor teoretice fundamentale în practica juridică.

I/22 septembrie 2022. După protocolul deschiderii oficiale, prima zi a sesiunii de comunicări debutează cu lucrările secțiunii „*Drept civil, Dreptul Muncii, Dreptul Familiei*".

Doamna cercetător științific gr. I, prof. univ. dr. Raluca Dimitriu, coordonator al Departamentului de Drept Privat „*Traian Ionașcu*" al ICJ, în calitate de moderator al secțiunii prezintă prima lucrare abordată intitulată „*Munca hibrid pe piața muncii post-pandemica*".

Printr-o analiză *pre-* și *pos*-pandemie COVID-19, cercetarea scoate în evidență atuurile păstrării ca mod de lucru de către angajatori și a *teleworking*-ului, concluzionând că „*munca hibrid, desfășurată parțial la sediul angajatorului și parțial la distanță, într-un loc de muncă organizat de către salariat, pare a reprezenta compromisul perfect pentru perioada actuală*".

Desigur că pe lângă prezentarea avantajelor practice ale acestui nou tip de muncă, autorul scoate în evidență dezavantajele sale și provocările pe care le întâmpină persoanele responsabile cu resursele umane din cauza vidului legislativ din domeniu.

În logica firească a construcției intelectuale a studiului, lucrarea se încheie cu propuneri de *lege ferenda* menite tocmai în a umple sincopele de drept firești oricărei noi stări de fapt.

Prof. univ. dr. Dan Top, cadru didactic al Universității „*Valahia*" din Târgoviște și cercetător științific asociat al ICJ, alături de doamna Ana-Maria Alexandra Iancu, doctorand al ICJ, Școala de Studii Avansate a Academiei Române („*SCOSSAR*"), au prezentat în continuare lucrarea ce a purtat numele „*Modificării ale legislației muncii determinate de criza sanitară din ultimii doi ani*".

Lucrarea a venit în continuarea cercetării prezentate de doamna prof. univ. dr. Raluca Dimitriu, arătând de o manieră concretă măsurile de protecție dispuse în Legea 55/2020 privind unele măsuri pentru prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19. În concret, analiza celor doi autori prezintă derogările prevăzute în lege cu caracter special de la dispozițiile generale ale Codului muncii (*specialia generalibus derogant*).

Se subtilizează în lucrare obiectivul urmărit de către legiuitor prin adoptarea noilor reglementări, și anume protecția sporită a salariatului prin implementarea unui *modus vivendi* la locul de muncă în centrul căruia să fie sănătatea sa.

Judecătorul drd. Corina-Mihaela Marcu-Șiman, Curtea de Apel Cluj, face o analiză a legii speciale relativă reglementării muncii de la distanță. Cu titlul „*Criza sanitară – un exercițiu impus de flexibilizare a raporturilor de muncă. Observații critice și propuneri de lege ferenda pe marginea Legii nr. 81/2018 privind*

reglementarea activității de telemuncă", studiul își propune, așa cum este menționat încă din titlu, să realizeze o critică obiectivă a legii speciale prin arătarea limitelor sale, dar și să vină cu propuneri de lege în oglindă.

Având ca titlu „*Unele considerații privind măsurile de ocrotire a persoanei fizice în contextul modificării și completării Codului civil a persoanei fizice*", dna dr. Cristiana-Mihaela Crăciunescu, cercetător științific asociat al ICJ, prezintă în studiul său inadvertențele Legii nr. 140/2022 privind noile măsuri de protecție a persoanelor cu dizabilități intelectuale și psihosociale. Particularitatea care se evidențiază în lucrare, printre altele, este necesitatea adoptării unei noi reglementări ca urmare a declarării textului primului alineat al art. 164 din actualul Cod civil ca fiind neconstituțional.

Doamna dr. Mihaela-Gabriela Berindei, cercetător științific gr. III în cadrul Departamentul de Drept Prival „*Traian Ionașcu*" al ICJ, particularizează în studiul domniei sale, „*Implicații juridice ale crizei sanitare asupra copiilor minori drept consecință a divorțului părinților*", efectele nefaste ale crizei sanitare asupra procedurii de divorț. Mai precis, cercetarea vizează scoaterea în evidență a obligațiilor de creștere și educarea copiilor minori ce incumbă părților în ciuda modificării statului civil.

Totodată, și pentru a atinge toate unghiurile subiectului, lucrarea dezvoltă excepțiile prevăzute la art. 396–399 din Codul civil privind acordarea autorității părintești doar unuia dintre părinți sau unei alte persoane prin aplicarea principiului *interesului superior al copilului*.

A doua secțiune a fost dedicată dreptului constituțional și celui administrativ. Având și rolul de moderator, doamna cercetător științific gr. I, prof. univ. dr. Dana Tofan, membru al Departamentului Drept Public „*Vintilă Dongoroz*" al ICJ și cadru didactic al Facultății de drept a Universității București, a prezentat lucrarea „*Implicațiile juridice ale crizei sanitare în domeniul educației*".

Putând fi caracterizată drept o cercetare punctuală, nișată, studiul surprinde consecințele pandemiei asupra legislației naționale privind sistemul de educație în vigoare în 2019. Astfel, prezentarea reliefează prin analiza juridică efectele măsurilor luate de autorități, începând cu Decretul prezidențial nr. 195/2020 prin care s-a instituit starea de urgență, asupra modului în care s-a putut desfășura activitatea de învățământ, în special cel superior.

Desigur că în prelegerea sa, doamna prof. univ. dr. Dana Tofan punctează *in genere* caracteristicile perioadei COVID-19, „*o perioadă de anormalitate ce a atras un cadru legislativ specific care a adus la restrângerea unor drepturi și libertăți fundamentale*".

Prof. univ. dr. Iulian Nedelcu, cadru didactic al Universității „*Constantin Brâncoveanu*" din Pitești, a prezentat în cadrul aceleiași secțiuni tema „*Criza statului de drept în perioada actuală. Perspectiva UE*".

Reafirmând rolul central pe care îl ocupă noțiunea de „*stat de drept*" în construcția europeană, dl. prof. univ. dr. I. Nedelcu justifică prin lucrarea sa măsurile luate de instituțiile europene în vederea consolidării statului de drept că urmare a

actelor politice adoptate de unele țări europene la nivel intern, manifestări ale voinței politice ce au putut fi calificate ca fiind „*la limita legii*”.

Cercetarea prezentată se înscrie în frontul creat la nivel de UE de către doctrina proeuropeană și Comisia de la Bruxelles împotriva potențialelor derapaje ale unor state, alunecări populiste ce ar periclita construcția europeană.

În cadrul aceleași secțiuni, dl. av. dr. Iosif Friedmann-Nicolescu își prezintă lucrarea „*Drepturile fundamentale ale cetățeanului și criza sanitară globală*”. Cu tușe groase, autorul face referire în prezentarea sa la o „*dictatură medicală*” ce rezulta din măsurile legislative adoptate. Astfel, drepturile fundamentale ale omului au trecut în plan secund, fiind „*subordonate rigorilor de ordin medico-sanitar*”.

Domnul conf. univ. dr. Marius Andreescu de la Facultatea de Științe Economice și Drept a Universitatea din Pitești, judecător la Curtea de Apel din Pitești, alături de doamna lect. univ. dr. Andra Puran, cadrul didactic al aceleași universități, au prezentat lucrarea „*Restrângerea exercițiului unor drepturi și libertăți în timpul crizei sanitare. Consecințe actuale*”.

Având același punct central de analiză, respectiv drepturile și libertățile omului în contexte de criza sanitară, cercetarea ne poziționează într-un unghi de vedere practic. În concret, cei doi autori pun în lumină dispozițiile art. 53 din Constituție posibilitate dată guvernanților de a restrânge în situații excepționale exercițiului unor drepturi și libertăți fundamentale.

Luând ca puncte de reper jurisprudența Curții Constituționale a României, a unor instanțe internaționale și naționale, analiza juridică se concentrează pe caracterizarea legitimității și a constituționalității măsurilor restrictive, cât și impactul acestora în societate.

Ultima secțiune din cadrul primei părții a sesiunii de comunicări științifice a fost dedicată temei „*Drept European, Drept Internațional Public*”.

Moderator al acestei secțiuni este domnul cercetător științific gr. I, prof. univ. dr. Daniel-Mihail Șandru, coordonator al Centrului de Studii de Drept European din cadrul ICJ.

Pe lângă acest rol, domnul prof. univ. dr. M. Șandru prezintă cercetarea sa „*Protecția drepturilor fundamentale în Uniunea Europeană în timpul crizei sanitare generate de COVID-19*”.

Studiul dorește să „*fundamenteze posibilitățile de interpretare și aplicare a normelor specifice drepturilor omului în cadrul Uniunii Europene prin referire la jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene*”, aceasta din urmă lărgind sfera de aplicare a normelor restrânse ca aplicare prevăzute în Carta drepturilor fundamentale.

În acest context sanitar excepțional, prof. univ. dr. M. Șandru analizează în lucrare modul în care cadrul legislativ european este respectat chiar de către instituțiile Uniunii Europene, cu precădere transparența deciziilor luate de Comisia de la Bruxelles. De asemenea, se accentuează importanța respectării actelor cu caracter de *soft law* luate de Comisia Europeană, în special a recomandărilor sale sau a măsurilor de restabilirea a dreptului la libera circulație a persoanelor.

Doamna conf. univ. dr. Laura-Maria Crăciunean-Tatu, Facultatea de Drept a Universitatea „*Lucian Blaga*” din Sibiu, își aduce contribuția la sesiunea științifică prin lucrarea ce poartă numele „*Criza generată de pandemia COVID-19: aspecte teoretice și practice din activitatea Comitetului ONU pentru drepturile economice, sociale și culturale*”.

Arătând efectele nefaste ale pandemiei COVID-19, cum ar fi deteriorarea serviciilor de asistență medicală adecvată și securitate socială, efectele negative ale politicilor de austeritate și a reducerilor bugetare, evaziunea fiscală, corupția și căutarea constantă a profitului, cât și o creștere foarte bruscă a unei veritabile panoplii de inegalități, inclusiv a celor de natură socială, studiul prezintă atitudinea manifestată în diferite documente adoptate de Comitetul Națiunilor Unite pentru Drepturile Economice, Sociale și Culturale („*CESCR*”).

Prin cercetarea sa, doamna conf. univ. dr. L-M Crăciunean-Tatu face o analiză juridică a activității reactive a CESCR la criza COVID-19, propunând mai apoi „*posibile căi de urmat privind protecția drepturilor ESC în situația post-pandemie*”.

Dând cercetării sale titlul „*Dinamica măsurilor provizorii ale Curții Europene a Drepturilor Omului în perioada crizei sanitare 2020–2022*”, doamna conf. univ. dr. Alina Gentimir, Universitatea „*Al. Ioan Cuza*” din Iași, pune pe masa discuțiilor științifice caracterul măsurilor provizorii solicitate de persoanele aflate sub incidența statelor membre ale Consiliului Europei de la Strasbourg.

Prin analiza jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, autorul grupează măsurile provizorii în trei categorii atrăgând atenția totodată asupra faptului că decizia luării unor măsurile provizorii trebuie să-și găsească echilibrul între „*restricțiile justificate pentru protejarea intereselor colective și neafectarea funcționării eficiente pe termen mediu și lung a sistemelor esențiale ale statelor*”. Acest fapt, trebuie să fie *dezideratul*, spune conf. univ. dr. A. Gentimir, principalelor mecanisme europene și naționale în domeniul protecției libertăților fundamentale și a drepturilor omului.

Doamna dr. Cristina Elena Popa-Tache, cercetător științific asociat la ICJ, nuanțează în cercetarea Domniei sale, „*Tratatele – porți deschise sau închise pentru reglementarea unor probleme generate de crizele globale? Exemple*”, dinamica relațiilor internaționale și aplicarea instrumentelor specifice dreptului internațional public relative la măsurile de prevenire și de pregătire împotriva pandemiei COVID-19.

În continuarea prezentărilor din secțiune s-a dat cuvântul doctoranzilor înscriși la sesiunea de comunicare. Așadar, a luat cuvântul dl. drd. Marius-Cătălin Mitrea, Școala de Studii Avansate a Academiei Române (*SCOSSAR*) a ICJ, prezentând tema „*Necesitatea optimizării confidențialității și protecției datelor cu caracter personal prelucrate de către asociațiile de proprietari în contextul efectelor pandemice*”, urmat de dna Daniela Ghițuleasa (Duță), doctorand în cadrul aceleași școli doctorale (*SCOSSAR*), cu lucrarea „*Inteligența artificială și dreptul la viață privată*”, și încheind cu doamna Maria-Cristina Solacolu, doctorand al Universitatea „*Nicolae Titulescu*” din București, care a expus studiul denumit sugestiv „*Răspunsul Uniunii Europene cu privire la pandemia de SARSCOV-2*”.

II/23 septembrie 2022. Ultima zi a sesiunii anuale de comunicări științifice a fost consacrată secțiunilor de „*Drept procesual civil, drept comercial, insolvență*”, de „*Științe penale, criminologie*” și de „*Teoria generală a dreptului, filosofia și sociologia dreptului*”.

Prima secțiune, „*Drept procesual civil, drept comercial, insolventă*”, a avut ca moderator pe domnul cercetător științific gr. I, prof. univ. dr. Gheorghe Buta, membru al Departamentului de Drept Privat „*Traian Ionașcu*” al ICJ.

Domnul prof. univ. dr. Ghe. BUTA, prin studiul său, „*Implicațiile crizei sanitare asupra procesului civil*”, dezvoltă punctele forte, dar și cele mai puțin bune, ale unei legislații cerute în mod intempestiv de caracterul de urgență sanitară. Se poate deduce astfel o pledoarie pentru o reglementarea mai generală a activității judiciare, cu precădere în domeniul civil, pentru a răspunde unor posibile situații excepționale ce au un caracter repetitiv.

Cercetarea extrem de laborioasă cu implicații directe în practica instanțelor de judecată, despică unele inovații juridice aduse de măsurile de urgență, dar și care nu existau până la acel moment în Codul de procedură civilă. În același timp, se subliniază nevoia de a nuanța maniera în care noile unelte procesuale, căpătând o natură permanentă în practică, se vor putea folosi fără a afecta totuși drepturile procesuale ale părților.

Domnul cercetător științific dr. Dumitru Dobrev, membru al Departamentului de Drept Privat „*Traian Ionașcu*” al ICJ, contribuie la manifestarea academică prin cercetare cu titlu „*Studiu teoretic și practic privind procedura insolvenței persoanei fizice*”.

Așa cum este menționată și în descrierea sa, lucrarea face o prezentare comparativă a legii speciale în domeniu (Lege nr. 151/2015), venind totodată și cu propuneri de modificare și completare a normei.

Cu o temă particulară intitulată „*Despre regimul juridic al activităților judiciare și notariale în perioada stării de urgență în România*”, dna cercetător științific, lect. univ. dr. Oana-Florentina Ispas, membru al Departamentului de Drept Privat „*Traian Ionașcu*” al ICJ, analizează implicațiile Decretelor nr. 195/16.03.2020 și nr. 240/14.04.2020 privind starea de urgență asupra activității notariale.

Printr-o construcție intelectuală armonioasă, cercetătorul reușește să facă o radiografie a domeniilor activităților judiciare și notariale care adesea se suprapun. Făcând o comparație asemănări-deosebiri, studiul prezintă efectele celor două acte normative în materia curgerii termenelor de prescripție și de decădere, precum și analiza situației speciale a caracterului facultativ al amânării judecării cauzei din motivele sanitare.

Doamna lect. univ. dr. Ioana Varga, cadru didactic al Facultății de Drept a Universității „*Babeș-Bolyai*” din Cluj-Napoca, a prezentat studiul intitulat „*Procedurile de citare și comunicare în cadrul procesului civil în perioada stării de alertă*”. De remarcat că problematica ridicată de către doamna lect. univ. dr. I. Varga

a generat vii discuții cu privire la modul de citare on-line, prin mail, și a scos în evidență deficiențele în aplicarea dispozițiilor legale din domeniu.

Doamna judecător Ioana-Anamaria Filote-Iovu, Judecătoria Sector 2 București, și domnul judecător Andrei-Radu Dincă, Tribunalul Ilfov, aduc prin lucrarea lor, „*Divergențe jurisprudențiale în materia formularului digital de intrare în țară, ca mijloc de prevenire a expunerii persoanelor la COVID-19*”, o perspectivă practică în dezbateri.

Se prezintă principalele modificări legislative făcute în dreptul intern prin introducerea formularului digital de intrare în țară cu ocazia măsurilor de combatere a efectelor pandemiei sanitare. Un punct important al studiului vizează problematica determinării competenței teritoriale a instanțelor abilitate în soluționarea cauzelor ce au avut ca obiect plângerile contravenționale ca urmare a modificărilor succesive ale legislației.

Experiența practică a celor doi autori își regăsește exprimarea în soluțiile pe care le propun în concluziile studiului la problemele descrise mai sus.

O prezentare în spiritul căreia și-a lăsat amprenta, de asemenea, exercițiul practicii juridice este cea făcută de doamna lect. univ. dr. Mirela Carmen Dobrilă, cadru universitar al Facultății de drept a Universității „*Al. I. Cuza*” din Iași.

Cu titlul „*Provocările privind neexecutarea promisiunilor bilaterale de vânzare determinate de criza sanitară generată de pandemia COVID-19 (SARS-CoV-2)*”, lucrarea explică tehnic problemele născute din neexecutarea promisiunilor sinalagmatice de vânzare-cumpărare din perspectiva promitentului cumpărător în strânsă legătură cu impactul economic al pandemiei COVID-19, cu incertitudinile privind securitatea din Ucraina și, mai ales, pe fondul creșterii prețurilor la locuințe.

Domnul Vlad-Ionuț Muscă, doctorand și cadru didactic asociat la Facultatea de Drept a Universitatea „*Babeș-Bolyai*” din Cluj-Napoca, încheie seria dezbaterilor cu lucrarea „*Perspective juridice asupra mecanismelor de finanțare ale societăților pe acțiuni în perioade de turbulențe economice*”.

O temă de nișă, specifică dreptului afacerilor, ce dorește să studieze, într-o manieră comparativă, posibilitățile de finanțare a S.A., încercând o abordare a problematicii atât din perspectivă economică, cât și juridică.

A doua secțiune consacrată lucrărilor din domeniul științelor penale și criminologie a fost prezidată de către doamna cercetător științific gr. III dr. Versavia Brutaru, membru al Departamentului de Drept Public „*Vintilă Dongoroz*” al ICJ.

Prin studiul său, „*Drepturi și libertăți în criza sanitară. Dreptul la liberă exprimare. Fenomenul fake news*”, doamna CS III dr. V. Brutaru (re)aduce în dezbaterea juridică granița dintre interesul public și libertatea individuală.

Printre concluziile reliefate în studiu se numără și aceea că libertățile publice, în ciuda rolului de a asigura securitatea individului, nu sunt absolute. Astfel, „*libertatea fiecăruia trebuie să o respecte pe a celuilalt, iar orice formă de libertate este limitată de un sistem juridic (chiar și în statele cu regimuri liberale)*”.

Domnul cercetător științific gr. II prof. univ. dr. Ion Ifrim, component al Departamentului de Drept Public „*Vintilă Dongoroz*” al ICJ, prezintă a doua temă

din secțiune intitulată „*Câteva observații în legătură cu propunerea eliminării expresiei ”cu rea-credință” din Codul penal*”.

Autorul ia o poziție fermă în privința eliminării condiției relei credințe în caracterizarea penală a unei fapte ca fiind infracțiune. Justificarea opoziției la eliminarea expresiei „*cu rea-credință*” este explicată prin absența motivărilor temeinice și serioase din doctrina juridică, lipsă ce relevă în opinia dl prof. univ. dr. I. Ifrim „*o comportare vădit disprețuitoare, de adversitate față de relațiile sociale privind familia*”.

„*Evoluția traficului și consumului ilicit de droguri în perioada pandemiei*” este studiul prezentat de doamna cercetător științific gr. II, prof. univ. dr. Nicoleta-Elena Heghes.

Plecând de la exemple concrete prezentate de presa din România legate de traficul internațional de droguri în perioada de restricții de circulație, cercetarea arată modul cum vânzătorii și cumpărătorii de droguri s-au adaptat la noua realitate prin folosirea serviciilor de mesagerie criptată în mediul virtual, la rețelele de socializare, și făcând apel la serviciile de livrare prin poștă sau livrările la domiciliu.

O temă de actualitate este tratată de domnul conf. univ. dr. Cristian Popa și expertul Romeo-Ioan Gârz, ambii cadre ale Academiei Naționale de Informații „*Mihai Viteazul*”, respectiv „*Excurs în politicile de securitate pe linia prevenirii terorismului în mediul online*”.

Studiul este unul laborios, trecând în revistă principalele reglementări naționale și europene în materia prevenirii terorismului în mediul virtual. Apoi, autorii menționează că începând cu anii 2000, majoritatea grupărilor teroriste au început să profite de facilitatea de a comunica prin intermediul rețelele de socializare pentru „ *a expune idei, concepții și atitudini care definesc ideologia teroristă, justificarea cauzei și popularizarea/promovarea organizației teroriste; a recruta noi adepți și de a-i radicaliza pe linia entității teroriste; a colecta fonduri financiare; de a mobiliza adepții în vederea comiterii unor acte de terorism*”.

De remarcat că materialul este ancorat puternic în realitatea europeana căci, în Franța, pe data de 12 iulie 2022 Curtea cu jurați specială de la Paris (*Cour d'assise spéciale*) a dat verdictul în procesul atentatelor din capitala franceză comise pe 13 noiembrie 2015, iar pe data de 5 septembrie 2022 s-a deschis în fața aceleiași Curții procesul atacului terorist de la Nisa în urma căruia 86 de persoane au fost ucise pe promenada de pe marginea mării Mediterane.

În continuarea dezbaterilor, domnul lect. univ. dr. Cosmin Santi de la Universitatea „*Valahia*” din Târgoviște, a prezentat lucrarea „*Instituțiile iertării, amnistiei și grațierii în dreptul canonic și dreptul penal. Aspecte comparative*”.

Prin comparația făcută între iertare, instituție specifică dreptului canonic, și amnistie și grațiere, instituții laice ce aparțin dreptului penal, autorul ajunge la un numitor comun între ele, respectiv „*iertarea și grațierea sunt expresie a milei și generozității care transcend dreptatea legală sau formală, pentru că dreptatea din credință este o lucrare a harului care depășește formalismul legii sau normativității juridice*”.

Intervenind de la Suceava, domnul lect. univ. dr. Andrei Cărcăle contribuie cu lucrarea „*Observații privind săvârșirea infracțiunii de către o persoană care a profitat de situația prilejuită de calamitate, starea de urgență sau starea de asediu*".

Desigur că prin exemplificarea câtorva întrebări pe care și le-au pus instanțele penale, cum ar fi reținerea ca formă agravantă la infracțiunea de furt purtarea măștii sanitare pe față, putem să înțelegem evantaiul de noi tipuri de situații întâlnite în pretorii. Însă, se reține din studiul că, de o manieră generală, la orice interacțiune care a fost comisă prin exploatarea situației calificată drept calamitate, stare de urgentă sau de asediu, se va reține această stare ca o circumstanță agravantă.

O prezentare a situației juridice din sistemul penitenciar în perioada crizei sanitare a fost făcută de doamna cercetător științific gr. III, conf. univ. dr. Aura Preda, membru al Departamentul de Drept Public „*Vintilă Dongoroz*" al ICJ și cadru universitar al Facultatea de Științe Juridice, Politice și Administrative, Universitatea „*Spiru Haret*". Prin studiul său intitulat „*Efectele crizei sanitare la nivelul sistemului penitenciar românesc*", doamna conf. univ. dr. A. Preda lărgește aria de analiză a temei dedicate consecințelor pandemiei sanitare în centrele de detenție prezentate în articol publicat în volumul „*Starea excepțională și alerta ordinii de drept. Implicații juridice ale crizei sanitare generată de pandemia COVID-19*" editat cu ocazia comunicări prezentate la sesiunea științifică a ICJ din 23–24 septembrie 2021.

Au mai prezentat studii domnul dr. Tiberiu-Viorel Popescu, cercetător asociat al Centrul de Studii și Cercetări în Biodiversitate Agrosilvică „*Acad. David Davidescu*" al Academia Română, respectiv lucrarea cu titlul „*Sistemul dreptului – baza rezilienței societale în fața criminalității generată de crize*", și domnul drd. Viorel Gheorghe, doctorand al SCOSSAR a ICJ, expert național *TAIEX*, cu tema „*Amenințări asimetrice în criză pandemică. Radicalizarea și extremismul*".

În fine, ultimul episod al comunicării științifice a fost lăsat secțiunii „*Teoria Generală a Dreptului, Filosofia și Sociologia dreptului*" moderată de domnul dr. Tudor Avrigeanu, cercetător științific gr. II al ICJ și coordonator al Departamentul de Drept Public „*Vintilă Dongoroz*" din cadrul aceluiași institut.

Deschiderea dezbaterilor științifice din secțiune a fost făcută de către domnul prof. univ. dr. Ion Craiovan, Președintele Asociației Române de Filosofie a Dreptului și membru al Academiei Europei. Domnul prof. univ. I. Craiovan a prezentat studiul intitulat „*Gândirea comunicațională și dreptul în contextul crizelor sociale*", cercetare prin care se evidențiază atributele comunicării.

Astfel, conferențiarul susține că „*validarea normelor, a instituțiilor, a drepturilor, transcende conștiința subiectelor oricare ar fi acestea, realizându-se din perspectiva alterității a intersubiectivității în comunicare, care rezolvă tensiunea instaurată între normă și realitate*". În acest sens, prin raționalitatea comunicativă sunt eliminate raporturile de violență care ar putea împiedica desfășurarea conștientă și în mod consensual a confruntărilor.

Domnul Decan al Facultății de Științele Comunicării și Relații Internaționale a Universității „*Titu Maiorescu*" din București, prof. univ. dr. Mirel-Sorin IVAN a

contribuit la dezbaterea din prezenta secțiune cu lucrarea „*Cultura și patrimoniul cultural în era crizelor globale*”.

În studiul său, autorul militează pentru protejarea culturii naționale în contextul globalizării, subliniind că „*dincolo de crize și pandemii, cultura și protecția juridică a patrimoniului cultural trebuie să rămână o prioritate a fiecărui stat*”. Totodată, se arată rolul determinant pe care îl are cultura în forjarea spirituală, intelectuală și morală a omului, dar și consecințele nefaste cauzate de măsurile de distanțarea sociale ca urmare a pandemiei COVID-19 asupra accesului la actele și manifestările culturale.

Subsemnatul, în calitate de cercetător științific gr. III, membru titular al Departamentului de Drept Privat „*Traian Ionașcu*”, am prezentat studiul „*Dreptul în vremuri de pandemie și război*”. Studiul își propune o analiză a reacției sistemelor juridice la convulsiile din societatea europeană cauzate de criza sanitara Covid-19, războiul din Ucraina și revocarea hotărârii *Roe c./ Wade* a Curții Supreme a Statelor Unite ale Americii din 24 iunie 2022 privind dreptul de a avorta al femeilor.

Prin prezentarea efectelor celor trei evenimente excepționale, se pune întrebarea dacă nu trăim o revoluție juridică hibrid.

Domnul conf. univ. dr. Claudiu-Ramon Butulescu, Facultatea de Științe Juridice, Politice și Administrative, Universitatea „*Spiru Haret*” din București și cercetător științific asociat al ICJ, a analizat în studiul său, „*Considerații privind implementarea unor instrumente și soluții digitale în vederea îmbunătățirii funcționării sistemului judiciar*”, posibilitățile de introducerea cu caracter permanente a noilor mijloace tehnice și soluții digitale ce au drept scop ameliorarea funcționarii sistemului judiciar național.

Interconexiunile vicioase dintre normele juridice confuze și incomplete, practica neunitară a instanțelor de judecată și hotărârile de principiu ale Înaltei Curți de Casație și Justiție au fost puse în lumină prin studiul doamna lect. univ. dr. Iulia Boghirnea ce poartă titlul „*Corelația dintre deciziile interpretative ale Înaltei Curți de Casație și Justiție și normele juridice*”.

Domnul cercetător științific gr. III, lect. univ. dr. Ion Flămînzeanu, membru al Departamentului de Drept Public „*Vintilă Dongoroz*” a studiat „*Conținutul normei juridice în contextul crizei COVID. Ordonanța – Hotărâri – Ordine de ministru*”. Tradusă și la nivel european, autorul pune în gardă instituțiile competente cu privire la necesitatea evoluției mecanismelor de cooperare și solidaritate la nivel transfrontalier pentru a putea, pe viitor, fi mult mai adaptate la eventualele crize ce pot fi multidimensionale sau hibride.

Sesiunea se încheie cu lucrarea domnul Cristian Neacșiu, doctorand al SCOSSAR din cadrul ICJ, „*Criza sanitară SARS-CoV-19 – criză a Dreptului?*”

*

După parcurgerea celor două zile punem **concluziona** că, prin calitatea contribuțiilor științifice și fervoarea dezbaterilor pe marginea acestora purtate în fiecare secțiune, sesiunea de comunicări științifice din acest an confirmă poziția de

port drapel a Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române în spațiul juridic românesc.

Astfel, criza și numeroasele sale consecințe au făcut obiectul unei analize tehnico-juridice de specialitate, analiză al cărui rod va reprezenta fără nici o umbră de îndoială piatra de temelie a oricărei viitoare cercetări juridice. Studiile expuse pe durata manifestării științifice pot fi așadar unelte de lucru atât ale practicienilor ce caută aflarea adevărului judiciar, cât și ale cadrelor ce formează corpul academic.

O idee generală se deduce din conținutul studiilor prezentate, respectiv vulnerabilitatea libertăților fundamentale și a drepturilor omului în fața unui eveniment excepțional cu efecte negative ce poate marca profund evoluția societății.

Dr. Radu STANCU[*]

[*] Cercetător științific gr. III, Institutul de Cercetări Juridice „*Acad. Andrei Rădulescu*”, Academia Română; radu.stancu@email.com

Lansarea proiectului național *Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România. Ciclu de conferințe consacrat centenarului Constituției României Mari din 20 martie 1923,* Academia Română, București, 29 septembrie 2022

Joi, 29 septembrie 2022, în Amfiteatrul „Ion Heliade Rădulescu" al Academiei Române a avut loc reuniunea de lansare a proiectului academic *Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România. Ciclu de conferințe consacrat centenarului Constituției României Mari din 29 martie 1923,* inițiat de Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române (ICJ).

Luând cuvântul în deschiderea manifestării, prof. univ. dr. Mircea Duțu, directorul ICJ, a arătat: „Participăm astăzi la inaugurarea ciclului de conferințe *Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România,* inițiat de *Institutul de Cercetări Juridice* și consacrat aniversării centenarului intrării în vigoare a Constituției României Mari din 29 martie 1923. Dincolo de semnificațiile sale aniversare, proiectul științific național se remarcă cel puțin dintr-un întreit punct de vedere. Mai întâi, prin importanța, deschiderile și actualitatea temei abordate în acest context, cea a constituționalismului (ori principiului constituțional), multă vreme ignorată și oricum nerelevată ca atare și în deplinătatea elementelor sale în cercetarea științifică și elaborările teoretice de la noi. Analiza rolului său în istoria modernă a României, a implicațiilor sale în prezentul marcat de integrarea europeană și afirmarea globalizării și în dialogul național și internațional de idei asupra viitorului democrației reprezentative, statului și drepturilor fundamentale reprezintă astăzi o prioritate evidentă. Apoi, nu numai în mod simbolic, ci și ca reluare și valorificare a unei tradiții științifice românești manifestarea noastră are ca reper istoric experiența extraordinară de acum un secol pentru pregătirea adoptării legii fundamentale din 1923 a ciclului de 23 prelegeri organizat de Institutul Social Român în coordonarea directorului său, profesorul Dimitrie Gusti în perioada decembrie 1921–iunie 1922. *Last but not least,* prin implicarea în proiect a specialiștilor reprezentativi ai domeniului și, sperăm, rezultatele acestui act de cercetare științifică *ad-hoc* putem oferi un exemplu de abordare, analiză și exprimare a unui demers academic consacrat unui subiect de importanță națională."

Salutând prezența acad. Ioan Aurel Pop, preşedintele Academiei Române, directorul ICJ a amintit faptul că în mesajul transmis cu ocazia aniversării a 30 de ani de la adoptarea Constituției României, la 8 decembrie 2021, distinsul istoric releva un

profund adevăr: „Constituționalismul este un atribut al democrației și, în general, al popoarelor civilizate” și, în același registru, sublinia că prima noastră constituție din 1866 a fost adoptată de către instituțiile interne ale statului român „chiar dacă acesta nu era pe deplin recunoscut în plan internațional ca stat independent”. Prevestind parcă această „alianță” dintre Academie și Constituție, pe care o marcăm și astăzi, conchidea că „în același an cu prima constituție modernă a României, care nu menționa nici un fel de dependență a țării față de vreun alt stat, se năștea și Academia Română. Ca și Constituția, Academia urma să vegheze asupra ordinii și disciplinei, dar asupra aspectelor lor intelectuale, culturale, asupra creației, spirituale a românilor, consacrând cele mai importante valori ale lor”. În intervenția sa, președintele Academiei Române a salutat inițiativa Institutului de a desfășura proiectul științific și a ținut să prezinte câteva considerații asupra tradițiilor constituționale și juridice ale românilor, care au premers nașterii constituționalismului modern. S-a subliniat astfel faptul că „Manifestarea de astăzi reprezintă o avanpremieră pentru evenimentele care cu siguranță vor avea loc, sub patronajul Curții Constituționale și cu grija altor instituții, și la noi în țara românească în 2023, când vor fi 100 de ani de la această Constituție absolut necesară după întregirea României. Și în problema dreptului românesc și a constituționalismului există anumite prejudecăți. Unde nu sunt prejudecăți? Prejudecățile sunt în defavoarea noastră, adică se spune că românii și-au făcut târziu o constituție, că la 1923 am reușit un lucru extraordinar, să facem o constituție europeană dar inspirată total din modele străine. Ba că la 1866 eram sub suzeranitate otomană și că nu-i o constituție adevărată a unui stat independent, sau alte observații ne amintesc că e vorba de modelul belgian, să zicem, pe care l-am aplicat alături de altele, dar modelul belgian era dominant în 1866, sau că regulamentele organice în 1831–1832 s-au făcut sub stăpânire rusească, ceea ce e adevărat. Ne-am făcut două comisii de boieri din Țara Românească și Moldova, nu le-au făcut rușii. Iar Pavel Kiseleff a făcut atunci în Țara Românească și în Moldova ceea ce nu putea să facă la el acasă, experimentând principii de drept european. Mai înainte sunt fanarioți, influența fanarioto-bizantină se spune, și în Evul Mediu alte influențe. Dar oare rădăcina noastră a dreptului nu are nici o legătură cu pământul acesta? Și eu ca istoric medievist vă spun că dreptul românesc vechi n-are rădăcini în dreptul altor popoare, cum se spune adesea, ci în primul rând în dreptul roman… Și de aceea eu insist mereu ca la facultățile de drept să se facă drept roman. Aud că se face facultativ și se tot scoate, se tot reduce, mai bine fără el. Când se face referire la influența dreptului roman asupra dreptului românesc medieval se cuvin a fi făcute câteva precizări metodologice. Eu vreau să vă dovedesc în cinci minute că constituționalismul nostru nu-i chiar așa nou și nu vine din nimic. Întâi dreptul medieval românesc înseamnă ansamblul realităților juridice din perioada cuprinsă între anii 500–600 d.H. când se poate spune că poporul român în linii mari e format, 600–700 d.H. și până la 1600 când se termină ceea ce numim Evul Mediu. Deci dreptul medieval românesc este ceea ce sursele numesc în Transilvania și în teritoriile românești din jur (de aceea zicem Transilvania și Ungaria, pentru că Banatul, Crișana, Țara Românească erau numite *patrium* și făceau parte administrativ din Ungaria propriu-zisă, pe când Transilvania era un voievodat distinct înainte de a fi din

1541 principat distinct cvasiindependent, adică plăteau tributuri, căci Ungaria de atunci nu mai exista) *ius valahicum,* dreptul românesc, ca și în Polonia, Croația, Slovacia, Serbia pe unde ajungeau românii, mulți cu turmele dar nu toți, sau obiceiul pământului în Țara Românească și Moldova. E într-un fel dreptul popular, dreptul mulțimii românilor și mai puțin dreptul elitei conducătoare care era un drept livresc, provenit cu precădere atunci din lumea bizantino-slavă. Pentru a înțelege acest drept popular cutumiar nescris e nevoie de o scurtă privire istorică asupra secolelor de după retragerea aureliană care s-a produs la finele secolului al III-lea. Să ne amintim că Dacia a fost o provincie romană în care, independent de dimensiunea moștenirii daco-getice, s-a aplicat în chip oficial, timp de cinci–șase generații, cam 170–175 de ani, dreptul clasic roman. După această îndelungată experiență populația de la anul 275 era, desigur, deplin familiarizată cu sistemul juridic roman. Cu alte cuvinte, populația latinofonă de la finele secolului al III-lea avea ceea ce putem numi o formă a *mentis romana* și în privința dreptului, nu doar a limbii, religiei, culturii, vestimentației. Nemaiexistând însă instituții centrale cu magistrați învestiți de Roma sau de reprezentanții săi, trebuie să ne imaginăm că și dreptul roman s-a vulgarizat, adică a devenit unul popular impregnat cu cutume locale, norme transmise pe cale orală în acord cu vechile reguli scrise de odinioară. Deosebirea față de epoca stăpânirii romane nu va fi fost foarte mare inițial, dar cu timpul s-a accentuat odată cu venirea valurilor de migratori cu grecizarea Imperiului roman de răsărit și cu transformarea sa în ceea ce istoricii de mai târziu au numit Imperiul bizantin. În acest fel, și moștenirea romană, deopotrivă cea lingvistică, culturală, religioasă și juridică s-a impregnat de elemente alogene. Creștinismul preluat de daco-romani și de protoromâni în limba latină a avut și el un rol foarte important în păstrarea principiilor de drept. Și în încheiere, ca să vă dovedesc, vă dau două exemple. Un italian numit Paolo Giovio, în jurul anilor 1500, scrie că românii au legi care demonstrează latinitatea lor. Iar Francesco Commendone, un alt italian care a trăit cu câteva decenii mai târziu, adică în secolul XVI, spune că pentru el Valahia înseamnă de fapt Italia. Vă spun și de ce. Zice el că, odată pentru că și italienii erau numiți cu un termen asemănător cu acela de vlah. Cuvântul vlah înseamnă vorbitor de limbă neolatină. Și tot neolatini erau numiți vlahii. Cum în partea asta de Europă numai românii erau neolatini (mai exista un popor numit dalmatin sau dalmat care a și dispărut între timp, dar care era foarte departe de noi) și cum numai românii erau numiți vlahi, termenul de vlah din latinofon – adică cel care sună când vorbește latinește – s-a aplicat exclusiv românilor. Și el, Commendone, zice că de fapt „românii au legi provenite din disciplina romană”, am încheiat citatul. Lumea n-ar crede, lumea ar zice: păi nu, sintagma lui Matei Vlastares, dreptul bizantin... Iertați-mă, dreptul bizantin n-a existat niciodată. Imperiul Bizantin, până la căderea sub turci în 1453 s-a numit Imperiul Roman și conducătorul lui, basileul, s-a numit împărat al romanilor. Nu contează că limba era greacă de acum. Principiile de drept pe care le-a făcut întâi Justinian, cele mai importante și pe urmă celelalte cu împărații care au urmat, toate se inspiră din dreptul roman. Și este un păcat să ajungi student la drept și să nu știi că al nostru constituționalism are niște rădăcini extraordinare, nu de acum șase mii de ani cum zic unii sau opt mii de ani – că atunci românii nu erau, populația

pe acest teritoriu s-a primenit, s-a schimbat –, dar de când știm că erau strămoși ai românilor dreptul roman a avut un rol foarte important, și eu fac o asemenea pledoarie, n-ar fi păcat ca studenții care termină dreptul să nu poată aplica în pledoariile lor, mai ales cei care se fac avocați, dictoanele romane în cunoștință de cauză, nu să citească cu o zi înainte ca să influențeze și să impresioneze, ci să o facă în cunoștință de cauză cu știință și conștiință și să se gândească și la Constituția din 1923, care într-adevăr e o mare realizare nu zic a României Mari, a României întregite, căci dacă zic România Mare unii cred că era prea mare și că era bine să mai smulgă unii de ea. Eu zic România întregită fiindcă provinciile care s-au unit erau provinciile Țărilor Românești din perioada medievală."

Salutând participarea la lansarea proiectului a dr. Marian Enache, președintele Curții Constituționale a României (CCR), prof. Mircea Duțu a arătat că, în același context aniversar din decembrie 2021, domnia sa caracteriza legea fundamentală din 8 decembrie 1991 ca izvorâtă din „tradițiile constituționale europene ale poporului român" și drept parte integrantă a „noului val de constituționalism al statelor ex-comuniste din Europa centrală și de sud-est", surprinzând astfel secvența corespunzătoare a acestui timp. Totodată, a reamintit faptul că CCR reprezintă structura chemată să asigure chiar chintesența constituționalismului, supremația Constituției prin efectuarea controlului de constituționalitate a legii. Cu o asemenea introducere, luând cuvântul în cadrul conferinței, președintele instanței constituționale a făcut un scurt dar consistent expozeu asupra locului ocupat de Constituția din 8 decembrie 1991 în istoria constituționalismului românesc, legăturile sale cu tradiția constituțională națională, raporturile cu legea fundamentală din 1923, înscrierea sa în noile date ale dreptului comparat în materie și progresele pe care le exprimă în dezvoltarea constituțională a României.

„Doresc să vă felicit sincer pentru inițiativa lansării proiectului *Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România,* consacrată aniversării centenarului Constituției României Mari din 1923, rectific, a României reîntregite", a subliniat el printre altele. „Apreciez în termeni superlativi binevenita inițiativă a Academiei Române prin ICJ de a dezbate, aprofunda și releva aspectele esențiale ale tradiției noastre constituționale, precum și perspective de afirmare a constituționalismului românesc în spațiul juridic comun al Uniunii Europene. La această manifestare științifică ce se va desfășura în format ciclu de conferințe lunare vor participa specialiști reputați în materie care, sunt convins, vor contribui în mod substanțial la cunoașterea mai profundă și mai adecvată a istoriei și viitorul constituționalismului românesc. Desigur că în intervenția mea cu totul rezumativă și selectivă nu voi recurge la o analiză ci la o evaluare a constituțiilor și a fenomenului de constituționalitate din România deoarece acest demers de mare complexitate implică în sine o cercetare științifică, istorică și juridică amplă și în profunzime a instituțiilor politice care au existat în perioade și contexte istorice diferite, consacrate în acte constituționale și asimilate în starea de constituționalitate a societății. Documentele juridice cu un conținut prevalent politic considerate așezământul fundamental al unui stat și a unei societăți sunt și rămân constituții întrucât acestea

privesc organizarea statului dintre acestea raporturile dintre puterile statului, regimul politic, raporturile dintre stat și cetățeni, drepturile și libertățile fundamentale, valorile supreme ale unui anumit tip de stat și de societate, precum și principiile care guvernează relațiile unui stat cu celelalte state ca subiect de drept internațional. Putem vorbi astfel din această perspectivă despre o componentă de identitate constituțională ca parte integrantă, intrinsecă a identității unui stat, a unei comunități politice și stabilitatea unei națiuni. În construcția oricărui edificiu constituțional operăm cu două dimensiuni inseparabile: tradiția și inovația. Structura acestei relații nu este antitetică ci, mai degrabă, reversibilă. Acest tip de interrelație între cei doi termeni funcționează într-o logică evolutivă și corelativă, forța tradiției și respectul ei constituindu-se într-un patrimoniu imaterial a creației intelectuale a unui popor reprezentând un sistem de referință permanentă în procesul de îmbogățire, rafinare, inovare și dezvoltare constituțională, proces determinat de însăși evoluția evenimentelor istorice ale societăților umane. Putem afirma astfel că relațiile dintre tradițiile constituționale și procesul firesc de dezvoltare constituțională sunt complementare și interactive, tradiția, perspectiva dezvoltării acesteia și inovația nu se exclud, ci ele coexistă și se influențează reciproc de-a lungul istoriei oricărei comunități politice. În acest cadru de referință mi-aș permite să fac câteva ilustrări concrete ale modului în care tradiția, gândirea originară de esență constituțională a unui popor în istorie, s-a îmbinat cu inovația prin receptarea unor valori, principii și modele mai performante și moderne sau prin gândirea creatoare proprie în acest domeniu. Din acest punct de vedere istoria noastră, a românilor, ne oferă posibilitatea să observăm această dialectică interesantă de modelare constituțională evolutivă pe fundalul unor tradiții constituționale românești dar și a integrării unor noi paradigme constituționale.” Referitor la reflectarea tradițiilor în actuala lege fundamentală a țării, înaltul magistrat a precizat: „În art. 1 din Constituția din 1991, în care sunt consacrate trăsăturile statului român și valorile sale supreme, legiuitorul constituant a raportat procesul receptării acestor noi instituții la „spiritul tradițiilor democratice ale poporului român și al idealurilor Revoluției din decembrie 1989”.

Prevederea din același articol al Constituției actuale, potrivit căreia „România este stat național”, aparține textului Constituției din 1923. Sintagma „stat național” a fost introdusă în cuprinsul acestei constituții, considerată una dintre cele mai democratice și liberale constituții ale României, în urma unui discurs fulminant în Constituantă al marelui nostru istoric Nicolae Iorga. Această sintagmă constituțională se păstrează, în mod tradițional, și în textele constituțiilor ulterioare, atunci când se identifică trăsăturile statului român, așa cum a fost statornicită și în noua Constituție din 1991, evident într-o accepțiune interpretativă nonetnocentristă.

O altă prevedere din Constituția adoptată în 1991 pentru care Adunarea Constituantă a decis prin vot democratic este și organizarea bicamerală a Parlamentului României, respectiv Camera Deputaților și Senat.

În dezbaterile din Constituantă au existat două teze în discuție: *prima teză,* constând în monocameralismul parlamentar ca efect firesc al caracterului unitar al statului român, propunere pe care, de altfel, eu însumi am formulat-o în termenii unui

constituționalism raționalizat, și *a doua teză,* a bicameralismului parlamentar, impropriu prin definiție unui stat unitar, teză care a și triumfat în cele din urmă, fiind însușită ca atare de membrii Constituantei, motivată de forța tradiției, evocându-se faptul că România a avut „în mod tradițional", în perioada democratică a țării, un parlament bicameral, aspect menționat și în jurisprudența Curții Constituționale a României în Decizia nr. 799 din 17 iunie 2011.

De asemenea, reglementarea controlului de constituționalitate prin Constituția din 1991 exprimă atașamentul față de tradițiile noastre constituționale. Această formă de control era stipulată în art. 103 din Constituția din 1923, fiind exercitat de Curtea de Casație în secțiuni-unite. Merită menționat faptul că această reglementare din 1923 este la rândul ei continuarea unei anterorități, întrucât controlul de constituționalitate a fost consacrat mai întâi pe cale pretoriană în 1912 în faimosul proces al tramvaielor în care Tribunalul Ilfov în primă instanță a declarat, prin Hotărârea nr. 919 din 2 februarie 1912, neconstituționalitatea unei pretinse legi interpretative din 18 decembrie 1911, soluție confirmată de Curtea de Casație prin Decizia nr. 261 din 16 martie 1912. România, ca atare, a fost printre cele mai avansate state care au adoptat ideea de control de constituționalitate. În aceeași optică, de continuitate și de păstrare a tradițiilor instituționale, au fost reînființate Curtea de Conturi și Consiliul Legislativ, care au existat în tradiția constituțională în perioada interbelică și care, în virtutea tradiției, în Constituția din 1991 au fost reînființate cu rang constituțional.

Iată deci cum spiritul și instituțiile tradițiilor democratice și constituționale ale poporului român au supraviețuit nu numai în Constituțiile succesive anterioare ale României, bucurându-se de continuitate, ci chiar și în noua Constituție din 1991, revizuită în anul 2003."

Totodată, a anunțat propunerea inițierii, în colaborare cu ICJ, a unui studiu privind „starea de constituționalitate" în România.

În calitate de reprezentant al Bibliotecii Academiei Române, directorul său general, prof. Nicolae Noica, membru de onoare al Academiei Române, a apreciat inițiativa științifică și a asigurat concursul BAR la asigurarea suportului documentar necesar ilustrării tematicii viitoarelor conferințe.

Concluzionând asupra semnificațiilor proiectului științific, directorul ICJ a precizat: „Esența lucrurilor rezidă în realitatea indubitabilă că „invenție", prin excelență, a Occidentului, devenită cvasiuniversală, constituționalismul a avut un rol major în constituirea și dezvoltarea modernă a României. Percepută (exagerat) adesea ca un simplu import în planul formelor juridico-instituționale, acceptarea și promovarea sa s-au numărat printre marile căi de occidentalizare, integrare europeană și progres social a românilor în epoca modernă. Modelul statal-constituțional belgian adoptat la 1866 a reprezentat, prin caracterul unitar al statului și promovarea principiului naționalităților, cheia de boltă a procesului de constituire, consolidare și desăvârșire a statului național unitar român în răstimpul 1859–1918 și constituie astăzi un element definitoriu al identității constituționale românești.

Departe de a întruchipa „o simplă haină de împrumut”, nepotrivită nouă și condamnabilă ca atare, el a reprezentat marea șansă pe care am știut să o valorificăm, spre a ajunge a ne integra pe deplin tradițiilor europene, a construi așezământul statal național. De cultivarea sa în continuare va depinde modul de manifestare statală într-o Europă a integrării și o globalizare a uniformizării cvasiabsolute. Este mesajul fundamental pe care înțelege a-l transmite proiectul de față.” După reuniunea de deschidere, conferințele se vor desfășura după cum urmează:

– **Constituția din 1866: Statul român ca stat modern** (prof. univ. dr. Ioan Stanomir, Facultate de Științe Politice, Universitatea din București); 26 octombrie 2022;

– **Constituția din 29 martie 1923: Statul român ca stat național unitar** (prof. univ. dr. Mircea Duțu, directorul ICJ, dr. CP II Tudor Avrigeanu); 24 noiembrie 2022;

– **1938–1965: Între autoritarism și totalitarism: simularea constituționalismului** (prof. univ. dr. Cristian Ionescu, Vicepreședinte, Uniunea Juriștilor din România); 8 decembrie 2022;

– **Constituția din 1991: Resuscitare sau reinventare a tradiției constituționale?** (dr. Marian Enache, Președintele Curții Constituționale a României); 26 ianuarie 2023;

– **1991–2022: Revizuirea Constituției între exigențele dreptului și dezideratele politicului** (prof. univ. dr. Simina Tănăsescu, Facultatea de Drept, Universitatea din București); 23 februarie 2023;

– **Spre un (nou) constituționalism românesc?** (prof. univ. dr. Dan Claudiu Dănișor, Facultatea de Drept, Universitatea din Craiova); 9 martie 2023.

Cu aceeași ocazie a fost vernisată expoziția aniversară *Dezvoltarea constituțională a României. Repere istorice.*

Dr. Gabriel MANU[*]

[*] Conf.univ.dr., Universitatea Ecologică din București; e-mail: av.gabrielmanu@gmail.com

Prelegerea-dezbatere *Constituția de la 1866: Statul român ca stat modern*, București, 26 octombrie 2022

În cadrul ciclului de conferințe *Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România*, proiect inițiat de Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu" al Academiei Române (ICJ) pentru marcarea centenarului Constituției României din 29 martie 1923, miercuri, 26 octombrie 2022, în Sala de Consiliu a ICJ (Casa Academiei) a avut loc prelegerea-dezbatere *Constituția de la 1866: Statul român ca stat modern*, susținută de prof. univ. dr. Ioan Stanomir de a Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Au participat cercetători științifici, cadre didactice universitare și alți specialiști interesați de problematica abordată.

În Cuvântul introductiv al reuniunii, prof. univ. dr. Mircea Duțu, directorul ICJ, după ce a reamintit obiectivele și conținutul proiectului aferent „centenarului constituțional", a evocat personalitatea și activitatea științifică a intervenientului. Astfel, s-a arătat că Domnia sa este absolvent al Facultății de Drept în 1995 și al Facultății de Litere în 2000 din cadrul Universității din București, doctor în drept din 2002 cu o teză consacrată evoluției limbajului constituțional în Principatele Române până în anul 1866 și coordonată de profesorul Nicolae Popa, și a parcurs toate etapele carierei universitare de la preparator la profesor universitar de drept constituțional în cadrul Facultății de Științe Politice. Lucrările sale se concentrează în mod particular asupra acelei intersecții specifice între istoria constituțională românească, teoria constituției și analiza politologică fără de care orice discurs despre Constituția de la 1866 ar fi condamnat să rămână în imperiul unor idei abstracte fără legătură cu experiența concretă a unui moment istoric determinat din viața unei anumite națiuni. După aceste precizări directorul ICJ a arătat că înțelege să prezinte tema conferinței pornind de la ideile conferențiarului din cele trei (sub-)domenii menționate. Astfel, s-a relevat că preocupările profesorului Ioan Stanomir privind istoria constituțională românească debutează cu amplul studiu (mai bine de 100 de pagini) despre *Modernizarea intelectuală și vocabularul constituțional în epoca pașoptistă* în importantul volum consacrat drumului *De la „pravilă" la „constituție"* editat în 2002 alături de profesorii Radu Carp și Laurențiu Vlad, continuând cu monografia bazată pe teza de doctorat despre *Nașterea constituției. Limbaj și drept în Principate, până la 1866* publicată în 2004 și apoi cu volumul intitulat *Libertate, lege și drept. O istorie a constituționalismului românesc* din 2005. Analiza istorică – mai precis: de istorie conceptuală – a perioadei scurse între Vechiul Regim și (inclusiv) regimul comunist pregătește terenul pentru studiul din

2005 consacrat raportului dintre *Constituționalism și post-comunism* înțeles (așa cum o arată titlul secundar) drept *un comentariu al constituției României* și pentru studiile de teorie a constituției înțelese ca fenomen istoric concretizat deopotrivă ca *Practică politică și arhitectură legală* (după cum o arată titlul secundar al volumului *În jurul constituției* din 2006) și pornind de la care trebuie înțelese inclusiv *Limitele constituției*, precum o arată volumul publicat împreună cu Radu Carp în 2008. Revenirea la istoria constituțională românească a secolului al XIX-lea și la *Inventarea constituției* (2009) reprezintă tocmai sinteza dintre istoria constituțională românească, teoria constituției și analiza politologică indispensabilă înțelegerii evoluției constituționalismului românesc.

În continuare, profesorul Duțu a remarcat faptul că asocierea aproape inevitabilă cu lucrări precum cele ale lui Aldo Schiavone (*L'invenzione del diritto nell'Occidente*, 2005) și Larry Wolf (*Inventing Eastern Europe*, 1994) revelează totodată *constituționalismul* ca invenție incontestabilă a Occidentului, reprezentând unul dintre principalele sale instrumente de promovare a unui anumit model de reproducere și evoluție instituțional-democratică, mai întâi în plan european și apoi cu o anvergură universală a cărei dinamică persistă până în zilele noastre. Elitele politice din Țările Române au participat și ele la acest proces civilizațional în contextul revoluțiilor europene din secolul al XIX-lea, marcat dominant de principiul naționalităților și fenomenul manifestării *statului* ca factor de coagulare și avânt al afirmării națiunilor într-o dezvoltare unitară, care avea să atingă apogeul după Primul Război Mondial. Astfel, autorii primului proiect de constituție din 1822 considerau că opțiunea pentru constituționalism era cea care făcea posibile emanciparea de sub dominația străină și înscrierea românilor pe propria cale de evoluție modernă, afirmând că și la noi poate funcționa „un așezământ" similar celor „din America, Anglia și Franța", cu toate că ne aflam la intersecția și sub dominația respectiv amenințarea Imperiilor Rus, Otoman și Habsburgic. Anume tocmai de aceea, constituționalismul românesc a avut permanent în centru ideea unității și reprezentativității naționale, iar *statul unitar* – simbol al apartenenței românilor la Europa națiunilor și nu a imperiilor – a cunoscut un proces rapid de *constituționalizare* structurat în două etape (faze) istorice: mai întâi cea inițiată și promovată în plan internațional, în răstimpul 1856–1858, prin Tratatul și, respectiv, Convenția de la Paris, conjugate cu eforturile interne prin care s-au creat premisele constituirii așezământului statal modern, apoi constituirea propriu-zisă a arhitecturii acestui așezământ, prefigurată prin Dorințele Divanurilor *ad-hoc* din 1857 și realizată prin seria actelor din 24 ianuarie 1859 (unirea personală, domnitor unic), 24 ianuarie 1862 (unirea instituțională), 1864 (recunoașterea autonomiei interne), 10 mai 1866 (domnitorul străin) și, în fine, consacrarea formală a evoluțiilor în termenii Constituției din 1 iulie 1866.

Este de la sine înțeles că analiza unui proces istoric atât de complex nu poate fi realizată numai pe planul formal al unei analize abstracte specifice pozitivismului constituționalist: inseparabilă de istoria constituționalismului românesc, teoria concretă a Constituției din 1866 (precum și a tuturor celor care i-au urmat acesteia) presupune în egală măsură analiza politologică a doctrinelor și realităților politice

românești. Nu este deci deloc surprinzător faptul că profesorul Stanomir a dedicat o serie importantă de lucrări acestei analize, preocupându-se în special de studiul *conservatorismului* românesc. Lucrări precum cele despre relația dintre *Reacțiune și conservatorism* în gândirea lui Mihai Eminescu (2000), *Conștiința conservatoare* (2005), *Spiritul conservator de la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga* (2012) ori *Junimismul și pasiunea moderației* (2013) mărturisesc deopotrivă adeziunea autorului la paradigma britanică a gândirii conservatoare asociată cu lucrarea epocală a lui Edmund Burke despre Revoluția franceză și în același timp delimitarea sa de tradiția reacționară legată de nume precum Joseph de Maistre și identificată în mare parte la Eminescu și Iorga. Dacă într-un număr din anii 1930 al ziarului „Neamul Românesc" era anunțat faptul că „se va pune veșnic întrebarea: cu Iorga sau cu Maiorescu", poziția profesorului Stanomir – în tradiția ideatică a acelor *doctrinaires* precum Guizot, purtătorii de stindard ai monarhiei constituționale cărora Aurelian Crăiuțu le consacra în 1996 *Elogiul moderației* (reeditat în 2022) – este clar definită în favoarea unui Titu Maiorescu pentru care și Constituția din 1866 făcea parte din categoria vestitelor «forme fără fond», însă care, împreună cu ceilalți conservatori români își făceau un titlu de glorie din a se înțelege ca „oameni ai anului 1866" (Sorin Alexandrescu, Paradoxul român, 1998) în opoziție cu liberalii asociați anului revoluționar 1848, însă care contribuiseră la rândul lor hotărâtor la «nașterea Constituției» și a noului regim constituțional.

Pe de o parte *Confruntând revoluția. Burke și inventarea conservatorismului* (2013), iar pe de altă parte *Așteptând revoluția. Pașoptismul și vocile sale* (2019), profesorul Stanomir a studiat în detaliu atât complexitatea pașoptismului românesc, cât și dificultățile cu care trebuia să se confrunte un fel de a gândi „mai mult revoluționar-englezește, decât revoluționar-franțuzește" (Titu Maiorescu) al conservatorismului românesc în condițiile în care instaurarea constituționalismului în România presupunea totuși o veritabilă operă de construcție revoluționară. Am putea vorbi, oare, în asemenea condiții de o proto-Revoluție Conservatoare în România celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea care să anticipeze cu jumătate de secol fenomenul similar înregistrat în Europa după Primul Război Mondial? Complexitatea acestui fenomen, relativ puțin studiat la noi, face, de bună seamă, cu neputință un răspuns rapid la o întrebare ea însăși destul de riscantă. Pe de altă parte, «paradoxul român» *sit venia verbo* a fost identificat la noi de cercetători precum Victor Rizescu ori Gelu Sabău *și* în aspectul cumva estompat al *libertății* individuale – esențiale pentru liberalismul european – în concepția și practica politică a liberalilor români *aparent* preocupați în primul rând de construcția și autoritatea *statului*. Altfel decât în Franța, unde Revoluția moștenește statul de la Vechiul Regim și întocmai precum în Belgia, Constituția din 1866 joacă rolul unui *act constitutiv al statalității*, al unei statalități *unitare* (spre deosebire de Statele Unite ale Americii) care nu poate funcționa ca instrument al *societății* (precum în Anglia) deoarece este destinat să dirijeze modernizarea acestei societăți.

Dincolo de anecdoticul pe care l-a generat în anii 1850–1860, eticheta de «Belgie a Orientului» aplicată preconizatei construcții rezultate din reunirea «principatelor danubiene», a conchis directorul ICJ, exprima însă acea idee a „concertului european"

pe care Nicolae Iorga avea să o sintetizeze la rândul său în sintagma «stat de interes european», interes care nu era însă numai de ordin geopolitic, ci poate mai ales cultural: «stat de cultură la Gurile Dunării» (M. Eminescu) a cărui construcție – așa cum subliniase deja Mihail Kogălniceanu – trebuia să fie fundamental europeană. Înscrisă în contextul reașezărilor geostrategice regionale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și circumscrisă evoluțiilor istorico-juridice aferente perioadei afirmării „dreptului public european", experiența românească a constituirii statalității moderne prin afirmarea constituționalismului rămâne una exemplară: România modernă s-a constituit ca *stat național de interes european* în cadrul unui proces complex în care s-au conjugat imperativul organic al creșterii interne și unificării națiunii române în granițele sale geografico-etnice, cerințele reașezării echilibrului european și dezvoltarea unei *ordini a dreptului* ca instrument civilizațional occidental specific unei societăți a *libertății* bine ordonate. Știm bine că atât pe planul teoriei constituției și al practicii politice, cât și pe cel mai larg al gândirii juridice experiența constituționalismului românesc a parcurs de-a lungul ultimelor două secole un drum sinuos, cu multe urcușuri și coborâșuri, care este și astăzi departe de a fi ajuns la liman, dar pentru a cărei desăvârșire este și va fi mereu necesară confruntarea cu cele deceniile parcurse înainte și mai ales după 1 iulie 1866.

În cadrul expunerii sale prof. univ. dr. Ioan Stanomir, într-o abordare complexă, contextuală și sintetizatoare (al cărui text dezvoltat va fi cuprins în volumul special consacrat proiectului ciclului de conferințe), a prezentat tabloul istorico-juridic și social-politic al apariției și instaurării constituționalismului în România, proces istoric ajuns acum la circa 200 de ani de evoluție. După evocarea cadrului european de apariție și afirmare a manifestărilor interne, românești în materie, s-au făcut referiri la parcursul acestora, începând cu „Constituția cărvunarilor" (1822) în Moldova, continuând cu regulamentele organice (1831–31) și programele revoluției de la 1848 și atingând punctul culminant prin momentul constituțional fondator de la 1866. Eveniment complex și de răscruce, acesta a cuprins o dimensiune internațională (Tratatul – 1856 și Convenția – 1858 de la Paris) și una internă (Dorințele divanurilor *ad-hoc*, 1857 și Statutul dezvoltător, 1864), având drept apogeu de evoluție legea fundamentală din 1 iulie 1866. În atenția conferențiarului a ocupat apoi un rol deosebit relevarea semnificațiilor acestuia, a caracteristicilor definitorii, regimului parlamentar și celui al proprietății reglementate și drepturilor și libertăților cetățenești proclamate. A urmat apoi o analiză nuanțată a practicilor socio-politice generate de aplicarea primei noastre constituții, într-o perspectivă așa-zis „maiorescană", cu un pronunțat caracter structurant pentru „tiparul" constituționalismului românesc. Și a moștenirii sale lăsată pentru democrația constituțională de azi.

Dezbaterile moderate de dr. CS II Tudor Avrigeanu au încheiat lucrările reuniunii științifice.

dr. Andrei Duțu-Buzura[*]

[*] Conferențiar universitar, Facultatea de Administrație Publică, SNSPA; e-mail: andrei.dutu@administratiepublica.eu

Max Falque (coord.), *Droits de propriété environnementaux/Property rights for the environment*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2022, 620 pagini

Reunind contribuțiile a peste 28 de specialiști – cadre didactice și practicieni în domeniul dreptului – volumul *Droits de propriété environnementaux /Property rights for the environment* („Drepturile de proprietate și mediul") se înscrie în seria lucrărilor care încearcă, cu mai mult sau mai puțin succes, să ofere o perspectivă coerentă, integratoare, asupra ceea ce putem numi, pe scurt, „conflictul" dintre, pe de o parte, o viziune juridică tradițional-conservatoare și, pe de altă parte, necesitatea din ce în ce mai pregnantă a juridicizării problematicii de mediu, sau cel puțin a celor mai importante aspecte ale acesteia, precum exploatarea resurselor sau provocarea schimbărilor climatice. Iar diversitatea și complexitatea temelor environmentale alese ca obiect al analizei individuale a autorilor, ce impun o reacție juridică corespunzătoare, în special în ceea ce privește dreptul (sau, mai exact, *drepturile*) de proprietate, se transpune și în structura volumului, care cuprinde nu mai puțin de 24 de capitole tematice, reflectând atât diversitatea inerentă problematici dar și, în aceeași măsură, diversitatea perspectivelor, viziunilor și a sistemelor juridice chemate să răspundă unei asemenea provocări.

Liantul și, în același timp, premisa ideatică pe care o regăsim la baza cercetărilor reunite în cadrul acestui volum o constituie întrebarea dacă regimul juridic actual – și aici se impune, în mod necesar, o generalizare – al dreptului de proprietate (folosind singularul specific limbajului juridic român, care nu recunoaște mai multe „drepturi" de acest gen ci, mai degrabă, mai multe forme ale acestuia) este necesar și, mai mult decât atât, suficient pentru atingerea nivelurilor de protecție a mediului impuse prin reglementările naționale și internaționale. Într-un atare context, aparenta incompatibilitate între regimul clasic al proprietății și exigențele protecției mediului, transpuse în prezent și adaptate corespunzător dreptului schimbărilor climatice, devine un obiectiv comun, imposibil de realizat prin implementarea exclusivă a unuia din cele două regimuri juridice distincte. Astfel, pornind de la funcția socială a proprietății și, în aceeași măsură, de la expresiile sale traduse prin limitele și limitările dreptului de proprietate, astfel cum sunt prevăzute acestea în special în privința proprietății private în reglementările aplicabile în majoritatea covârșitoare a sistemelor juridice, inclusiv cel românesc, constatăm o tendință din ce în ce mai accentuată a dreptului pozitiv de a prioritiza sau cel puțin de a favoriza cu precădere interesele ecologice, colective prin natura lor, și de a evidenția din ce în ce mai mult modalități prin care acestea pot fi ocrotite prin

regimul general al dreptului/-urilor de proprietate. Iar lucrarea de față stă mărturie în acest sens.

Structura volumului denotă o direcție clară, determinată, pornind de la tradiția proprietății și a dreptului de proprietate și ajungând la provocările contemporane sus-menționate. Cu siguranță, o atare afirmație nu face decât să simplifice tematica extrem de complexă în prezență, impunându-se așadar câteva detalii și explicații suplimentare. Reluând întrebarea de cercetare de mai sus, preluată din *Prefața* volumului, semnată de prof. Richard A. Epstein (*New York University*), „este regimul actual al dreptului de proprietate necesar sau suficient pentru realizarea nivelurilor dorite de protecție a mediului?", se impune să mergem mai departe, evidențiind limitele impuse, prin natura lor, *by design*, de sistemele juridice contemporane și să găsim, în aceeași măsură, instrumentele cele mai potrivite de a combate amenințările environmentale. În fine, înainte de a da curs contribuțiilor numeroșilor specialiști, autorul prefeței concluzionează arătând că o abordare exclusiv din perspectiva dreptului mediului – astfel cum a fost consolidat în cele cinci decenii de existență – este insuficient în realizarea acestor obiective, devenite, azi, din ce în ce mai complexe și mai complicate, astfel încât, pe bună dreptate, se impune promovarea instrumentelor de drept privat, cu precădere relative la dreptul de proprietate privată, ca variante sau chiar alternative la mijloacele tipice ramurii distincte, de drept al mediului.

Remarcăm, deci, că abordarea volumului – reflectată și în maniera în care sunt tratate și temele în discuție – rămâne captivă, încă, unei perspective tradiționale, dihotomice, adeptă a unei separații, pentru început, stricte între domeniile de cercetare și reglementare, pentru ca ulterior, pas cu pas, să se semnaleze, analizeze și pună în discuție paralelele și, mai ales, elementele comune.

Cu privire la structura lucrării, deci, această rămâne tributară acestei viziuni, care pune accentul, mai întâi, pe diferențele (fundamentale) dintre cele două domenii, până a le identifica și analiza punctele comune. În aceeași măsură, putem distinge între o „parte generală" a problematicii, care reunește primele 8 capitole și prezintă cadrul general, juridic, politic și ideologic, chiar, al problematicii (capitole pe care le vom analiza cu precădere) și restul, până la 24, care tratează probleme punctuale, de la regimuri juridice de proprietate la domenii aparte, precum tranziția agroecologică.

Introducerea generală (semnată de Max Falque) are, în acest context, rolul de punere în temă, în sensul că prezintă emergența și evoluția dreptului mediului ca ramură de drept (*A major event: the first Earth Day*), pentru a continua apoi cu regimul general al proprietății/dreptului de proprietate în dreptul comparat, principalele elemente ale acestei comparații fiind marile sisteme de drept romano-german-continental și, respectiv, cel de *common-law*, anglo-american. Secțiunea introductivă se încheie cu o speculație interesantă (*En guise de conclusion*) asupra riscurilor pe care le-ar comporta o viziune exclusivă, aferentă strict unuia din cele două domenii, atât pentru mediu, cât și pentru societatea umană, sub toate aspectele

sale. Sunt atinse, în măsură mai restrânsă, chestiuni punctuale privind mizele conceptului de dezvoltare durabilă, tehnicile de cercetare juridică, principiile dreptului mediului ș.a.

Primul capitol al volumului, semnat de Jonathan H. Adler (*Case Western Reserve University*) și intitulat *Property in ecology: an introduction* continuă punerea în temă, dar, în ciuda titlului generos, păstrează abordarea separată a celor două discipline, punctând câteva aspecte problematice specifice domeniului mediului, care ar avea incidențe majore (în opinia autorului) cu domeniul drepturilor de proprietate, în special asupra proprietății publice, așa-numitele *commons* (bunuri comune, în limbajul juridic continental) conceptualizate de Garrett Hardin în eseul „*The Tragedy of Commons*"[1] (1974). Capitolul al doilea, semnat de Pierre Bessard (Institut Liberal, Elveția) schimbă oarecum direcția discursului, propunând o abordare mai complexă a conceptului de proprietate, din perspectivă istorică, economică, socială, religioasă (*Le rôle de la morale judéo-chrétienne*), filosofică (*La propriété au cœur de la liberté*) și în fine, nu în ultimul rând, ecologică. Aceasta din urmă constituie, în economia textului volumului, prima tentativă de apropiere reală a celor două tematici, contextualizând ideea de proprietate în ceea ce putem numi complexitatea raporturilor necesare existenței ființei umane, atât la nivel individual, cât și colectiv.

Al treilea capitol – *The environment, catholic social teaching and public policy* (Philip Booth, University of Buckingham and St. Mary's University, Twickenham) – duce mai departe speculația teologică și filosofică, schimbând de data aceasta registrul din domeniul strict al dreptului privat în cel al ecologiei (politice). Astfel, este analizată enciclica *Laudato si'* din 24 mai 2015 a Papei Francisc I, considerată o expresie majoră a conștiinței ecologice din cadrul instituțional al Bisericii Catolice, o schimbare semnificativă și o marcare a problematicii eco-climatice în gândirea teologică apuseană. În plus, autorul are în vedere strict funcția socială a proprietății, oferind o originală abordare teologico-juridică, în linia tradiției creștine armonizată cu cerințele din ce în ce mai pregnante ale crizei ecologice.

Studiul *Property rights: the key to environmental protection*, sub semnătura Elizabethei Banks (Environment Probe and Fraser Institute) constituie cel de-al patrulea capitol al volumului de față; materialul se axează pe reglementarea tradițională a proprietății (în special private) în sistemul britanic de *common law*, reformele pe care acesta le-a suferit în ultimele decenii, inclusiv efectele negative asupra mediului ale acestora. Autorul pledează pentru un regim de protecție sporit al dreptului de proprietate privată, inclusiv la nivel constituțional (ținând cont de particularitățile sistemului de referință) și, în aceeași măsură, pentru o „revitalizare" și o susținere activă a unei culturi a drepturilor de proprietate ca instrumente de protecție și conservare a mediului.

Următorul capitol (*Le régime de la propriété en droit musulman et la protection de l'environnement, une gouvernance des ressources. Le cas du Maroc*,

[1] https://www.econlib.org/library/Enc/TragedyoftheCommons.html

semnat de Mouhssine El Hallioui, Université Mohammed V, Rabat) oferă un studiu de caz similar, având ca obiect interacțiunile dintre reglementările de mediu și cele aferente dreptului de proprietate în dreptul statului Maroc. Analiza autorului pornește de la „dreptul de a exploata resursele naturale, de a le bucura de ele și de a le folosi, conferit de Dumnezeu omului", care comportă obligația corelativă de a le conserva, sub aspect cantitativ și calitativ. În continuare, acesta pune în oglindă conceptele juridice islamice de melk și Wakf cu perspectivele occidentale, precum proprietatea și bunurile comune.

În capitolul al șaptelea (*Property rights – long and skinny*) se expune un istoric al dreptului de proprietate, atât publică, cât și privată, și se încheie cu numeroase propuneri *de lege ferenda*. Astfel, autorul (Richard A. Epstein, New York University) propune o explicație a necesității unei mai bune reglementări a regimului de proprietate publică – *common goods*, în tradiția anglo-americană – în vederea exploatării mai eficiente, dar și a conservării, bunurilor de mediu. În plus, introducând în această ecuație și variabila eco-climatică și punând accentul pe aspectele privind infrastructura de exploatare a resurselor de carbohidrați, în special de petrol și gaze naturale, studiul de față realizează o sinteză între regimurile juridice aplicabile acestor bunuri, dintr-o perspectivă mai degrabă privatistă.

O nouă abordare este propusă de capitolul următor (VII – *Des droits de propriété au service du développement économique et de l'environnement: un projet commun pour les deux rives de la méditerranée*), prin care autorii (Francois Facchini, Max Falque) realizează conexiunile necesare dintre aspectele geografice, materiale, ale statelor situate pe coasta Mării Mediterane și regimurile juridice aplicabile în privința protecției mediului, ținând seama și de latura economică a problematicii. Și de această dată, instrumentalizarea aspectelor de drept privat cu funcție ecologică constituie un argument forte în privința consolidării acestei direcții de reglementare, în detrimentul (cel puțin aparent) al dreptului public (în principal al mediului) și al instrumentelor administrative în materie.

Capitolul al optulea (*Considérations philosophiques, juridiques et constitutionnelles sur le droit à l'environnement*, Laurent Fonbaustier, Université Paris-Saclay) încearcă să expună și să prezinte complexitatea factorilor ce converg spre definirea și explicarea dreptului la mediu (sănătos) ca drept fundamental al omului. Tratând o problematică vastă, de la problematica titularului, a conținutului sau a formei de consacrare și reglementare, până la chestiuni ce țin de viziunea (filosofico-juridică) a forurilor de consacrare, autorul propune regândirea perspectivelor actuale asupra acestui drept fundamental (în ciuda caracterului său relativ recent) și propune o re-armonizare a sa cu contextul juridico-constituțional actual.

După acest cadru general, care definește atât contextul ideatic al lucrării, cât și diversitatea punctelor de vedere abordate, următoarele capitole (9-24) pot constitui, pe bună dreptate, „partea specială" a volumului, abordând, punctual, teme specifice, particulare sistemului juridic și/sau contextului academic de proveniență a autorilor lor. De la regimul juridic general al dreptului bunurilor în Canada francofonă

(*La destinée environnementale du droit des biens*, Gaële Gidrol-Mistral, Université du Québec à Montréal), funcția ecologică (de mediu) a proprietății (*La fonction environnementale de la propriété*, Benoit Grimonprez, Universite de Poitiers) sau noi izvoare, specifice dreptului privat, identificate în dreptul mediului (*Contractualisation et/ou règlementation? Pour une diversification des sources du droit de l'environnement*, Vanessa Monteillet, Université de Nîmes), și până la perspectiva specială a *common law* asupra proprietății asupra bunurilor de mediu, așa cum se manifestă pe ambele maluri ale Atlanticului (*Property Rights, Common Law and the Environment. Individualistic Solutions are seldom enough*, Alan Randall, The Ohio State University; *American Common Law and the Environment* – Roger Meiners, University of Texas at Arlington, Bruce Yandle, Clemson University) sau, în fine, tranziția agroecologică din Franța și cele mai potrivite forme ale dreptului de proprietate aplicabile în acest context (*Quelle propriété dans la transition agroécologique*, Dr. Carole Hernandez Zakine, membră a Academiei de Agricultură a Franței), viziunea volumului rămâne, totuși, unitară și coerentă, ridicând problema sintezelor și armonizărilor necesare dintre cele două domenii principale de studiu.

Mai mult decât atât, așa cum am arătat și la început, ca idee dominantă a tuturor materialelor regăsite în cuprinsul lucrării, nu putem să nu remarcăm, în ciuda abordărilor distincte, majoritar privatiste, tendința din ce în ce mai puternică de ecologizare a dreptului de proprietate, sau chiar a proprietății în general, indiferent de forma acesteia sau de regimul juridic aplicabil. În plus, opțiunea autorilor pentru o flexibilizare a regimului de protecție a mediului, prin recunoașterea de instrumente de protecție specifice dreptului privat, și mai puțin a celor din dreptul public, subliniază o atare tendință, dar mai ales „ecologizarea" ramurilor tradiționale ale dreptului, chemate în prezent să ofere soluții inovatoare, pe baza instituțiilor consacrate.

Astfel, sintetizând această perspectivă generoasă, putem spune că, deși în centrul discuției regăsim, ca element tradițional și, într-o anumită măsură, peren, dreptul de proprietate, în deplinătatea semnificațiilor sale juridice, reglementările aplicabile acestuia, în special în regim de drept public și care urmăresc realizarea unui interes general (mediu, urbanism...) au dus la limitarea și restrângerea sa, fără despăgubirea proprietarului, așadar cu încălcarea unei viziuni tradiționaliste, consacrată într-o măsură mai mică sau mai mare, la un moment dat, inclusiv prin reglementări constituționale. Totuși, așa cum remarcă coordonatorul Max Falque în introducerea generală a lucrării (p. 48 și urm.), proprietatea privată constituie piatra de temelie a protecției mediului, aceasta nu trebuie să devină un simplu obiect al dezbaterilor politicianiste privitoare la limitele și limitările aplicabile, la regimul juridic sau la poziția (uneori mult prea filosofică) ce se impune a fi adoptată prin dreptul pozitiv. Dimpotrivă, implicațiile extrem de complexe, atât juridice, dar și economice, sociale și, nu în ultimul rând, ecologice, ale dreptului de proprietate impun, practic, ca exercitarea acestuia să urmărească obiective ce depășesc logica

tradițională, inclusiv privind protecția mediului și funcția ecologică a bunului ce constituie obiectul acestuia.

Ca o concluzie generală, volumul propune, deci, „o justă sinteză" între regimul clasic al proprietății, respectiv chestiuni cu valențe și semnificații perene, și noile provocări specifice domeniului mediului, care în mod inevitabil vor da naștere unui regim juridic nou, cu caracter mixt, dar predominant privat (în opinia autorilor) și care urmărește realizarea unor scopuri complexe, nuanțate în funcție de context dar care converg spre obiectivele generale ale acțiunii environmentale globale (tranziția energetică, tranziția agroecologică, adaptarea și atenuarea efectelor schimbărilor climatice etc.).

Conf. univ. dr. Andrei Duțu-Buzura[*]

[*] Facultatea de Administrație Publică – S.N.S.P.A.; andrei.dutu@administratiepublica.eu

Revue internationale de Criminologie et police tehnique et scientifique, nr. 4/2021, 133 pagini, ISSN 1424-4683, Geneva, publicație a Asociației Criminologilor de Limbă franceză (AICLF)

Numărul 4/2021 al *Revue Internationale de Criminologie et police tehnique et scientifique* (RICTS) este unul dedicat unor teme diverse, nefiind un număr tematic. Acest număr conține articole referitoare preponderent la aspecte ale criminalității informatice.

Prima intervenție intitulată *Urmele digitale lăsate de infractorii sexuali cibernetici: identități virtuale, minciuni și protecția anonimatului* este una de mare actualitate, care reflectă un tip de criminalitate amplificată și la noi în țară în timpul pandemiei. Autorii Sarah Paquette și Francis Fortin, specialiști din Quebec/ Montreal, precizează în rezumat motivele alegerii acestei teme. Printre motive regăsim: avantajele percepute de către multe persoane în folosesc internetul, tehnologiile digitale și rețelele sociale sunt folosite pentru a exploata tinerii în scopuri sexuale. Având în vedere prezența sporită a poliției și în mediul online, ipoteza co-autorilor este că infractorii de sex cibernetic, preocupați de riscurile asociate activităților lor ilegale, tind să adopte diverse strategii pentru a ascunde urmele digitale pe care le lasă, în speranța de a-și păstra anonimatul. Obiectivul acestui studiu a fost de a profila identitățile virtuale și activitățile de subterfugiu întreprinse de 161 de infractori sexuali cibernetici, cu un interes deosebit pentru tendințele contemporane. Folosind date din proiectul de cercetare PRESEL (*research project that aims to help develop best police practices in order prevent child exploitation and to elaborate efficient intervention strategies and systematic case prioritization tools*), acest studiu examinează caracteristicile identităților virtuale și platformelor de chat (discuție online) folosite de bărbații care solicită tineri online în scopuri sexuale, precum și instrumentele tehnologice de achiziție de material de la bărbați care folosesc pornografia infantilă. Au fost efectuate analize corelaționale pentru a examina legăturile dintre tendința de a utiliza tehnici digitale de păstrare a anonimatului și parametrii infracțiunii. Rezultatele arată că, deși strategiile de protecție a identității sunt utilizate mai frecvent de infractorii cibernetici decât strategiile de protecție a sistemelor informatice, un număr mai mare nu utilizează nicio strategie.

În plus, rezultatele sugerează că nivelul de implicare în infracțiuni și contemporaneitatea infracțiunilor cibernetice sunt factori care influențează tendința de a păstra anonimatul online, în timp ce vârsta nu are niciun impact. În acest context sunt discutate implicațiile pentru cercetarea și aplicarea anchetei penale online.

Următorul articol, semnat de trei coautori, specialiști din Elveția, Bérangère Jacquart, Adrien Schopfer și Quentin Rossy, se referă la *Escrocii financiari: profiluri, recrutare și roluri de facilitator pentru escrocherii cu anunțuri false*.

Această cercetare explorează rolul escrocilor financiari în desfășurarea de escrocherii cu reclame false online. Au fost analizate profilul acestor spăl[tori de bani care au profitat de produsele financiare ale înșelătoriei, procesul de recrutare, precum și metodele de operare financiară pe un set de cazuri elvețiene. Într-adevăr, au fost studiate dosarele judiciare ale Poliției Cantonale Vaudoise pentru a extrage informații relevante precum site-urile de legătură dintre recrutori și *viitorii* profitori, datele socio-economice ale escrocilor, precum și tranzacțiile financiare frauduloase. Acest studiu evidențiază faptul că lipsa banilor victimelor pare a fi principalul factor care încurajează escrocii financiari să se angajeze în fraude. Majoritatea victimelor acestora sunt recrutate de pe site-uri de mică publicitate, răspunzând la oferte de locuri de muncă false. Aceștia acceptă chiar să-și pună la dispoziție contul bancar pentru a primi veniturile din fraudă fără a cunoaște proveniența acestora, înainte de a-l trimite unui terț, de cele mai multe ori situat în Africa subsahariană.

Subsidiar rolului lor de intermediari financiari, escrocii trimit carduri de telefon mobil (cartele SIM), activează conturi *WhatsApp*, postează reclame/anunțuri, generează relații bancare și își transmit actele de identitate. Astfel, acestea din urmă sunt, ulterior, folosite imediat de fraudatori pentru a comite alte escrocherii.

Al treilea articol prezintă o problematică ce provine dintr-o țară africană. Titlul lucrării este *Criminalistică și investigații penale într-un context de insecuritate urbană într-un oraș din Republica Democratică Congo* și aparține lui Désiré Karume Lugerero (filosof și criminolog din RDC). Premisele de la care pleacă lucrarea sunt: securitatea este, pe de o parte, una dintre nevoile umane de bază, pe de altă parte, este o nevoie complexă. Una dintre laturile acesteia este securitatea fizică considerată a fi cea mai mare îngrijorare în estul Republicii Democrate Congo. Această țară, afectată de insecuritate cronică, se luptă să identifice autorii crimelor și violenței împotriva populației civile. Unitatea de Poliție Științifică cu sediul la Bukavu (oraș situat în partea de est a Republicii Democrate Congo, pe malul sud-vestic al lacului Kivu, reședința provinciei Sud-Kivu), nu este în măsură să rezolve problemele de insecuritate. Autorul identifică dificultatea de a efectua și finaliza cercetările penale de către această unitate criminalistică, aspect ce rămâne o provocare pentru securitatea urbană din Bukavu. În acest context, apare și necesitatea aprofundării problemelor legate de anchetele penale din punct de vedere științific, tehnic și social și, pe cale de consecință, implicarea mai multor categorii de profesioniști, justificând astfel rolul cercetătorilor și practicienilor, al poliției și al statului. Acest articol abordează această problematică fără tabu, demonstrând importanța unei bune desfășurări a anchetelor penale în mediul urban din estul Republicii Democratice Congo.

Următorul articol aparține unui renumit criminolog canadian, profesorul Maurice Cusson. Acesta împărtășește din experiența polițiștilor americani, în articolul intitulat *Strategiile profesioniștilor din poliția americană împotriva*

cartierelor fără lege și a punctelor critice ale criminalității. Studiul începe prin a descrie un portret sumbru al cartierelor fără lege ale Americii (în interiorul orașului): violențe de tot felul care culminează cu împușcături și omucideri frecvente de și împotriva afro-americanilor. La aceasta se adaugă dezorganizarea socială, neputința actorilor locali de a controla bătăușii, excluderea și sărăcia. În aceste zone în care oamenii nu reușesc să trăiască împreună în pace, victimele nu mai sună la poliție pentru că aceasta nu răspunde sau neglijează intervenția. Poliția a lăsat să se întâmple asemenea lucruri aici în interiorul orașului pe care nu le-ar lăsa să se petreacă într-un alt cartier.

Autorul menționează însă și o altă reacție din partea poliției. Astfel, din anii 1990, la New York, Boston și în alte părți, echipe de ofițeri de poliție reformatori au lansat strategii inovatoare prin care au reușit să reducă semnificativ crimele violente, inclusiv omuciderile. Este vorba despre patru strategii diferite, strategii care au fost evaluate de criminologi.

O primă categorie de strategii se referă la eforturile unor echipe ce vizează *hotspot-urile* criminalității, adică acele micro-locuri de pe teritoriul urban, precum un segment de stradă, în care se înregistrează o creștere a criminalității. De exemplu, analizându-se distribuția spațială a apelurilor de urgență, s-a constatat într-un oraș că 50% din totalul crimelor și altor infracțiuni sunt concentrate în 5% din aceste puncte fierbinți de criminalitate. În fiecare dintre aceste microlocații vizate, poliția a elaborat un plan de acțiune adecvat care presupunea o prezență și vigilență mult sporită a poliției, intervenții împotriva dezordinii, incivilității, amenzi și altor infracțiuni. Acești polițiști organizează și implementarea măsurilor de prevenire situațională.

Cea de-a doua strategie a fost dezvoltată la New York și a fost denumită *CompStat,* care presupune de la început existența unor statistici penale excelente numerice, digitalizate și actualizate, atricute necesare pentru a servi la luarea unei decizii în timp real. Apoi, polițiștii secțiilor de cartier găseau mijloacele de a-i descuraja infractorii controlându-i, interogându-i, percheziționându-i, dar și dezarmând infractorii, pe cei necivilizați și alți răufăcători.

A treia strategie abordează o manifestare originală a violenței americane alcătuită din împușcături și reglări ale conturilor prin criminalitate. Aceasta constă în descurajarea directă și personală a membrilor bandei, confiscarea armelor acestora și declanșarea operațiunilor „lovitură de pumn”.

Aceste strategii au făcut obiectul a numeroase evaluări cvasi-experimentale, ale căror rezultate sunt în general pozitive: infracțiunile violente au scăzut semnificativ în punctele fierbinți și în sectoarele în care poliția a implementat una dintre aceste strategii.

Cea de-a patra intervenție o reprezintă o inițiativă a parlamentarilor și constă în dezincriminarea deținerii și traficului de canabis pentru a pune capăt hărțuirii și izolării dealerilor. Această inițiativă a permis poliției să se dedice mai degrabă luptei împotriva crimelor violente decât să-și risipească energiile spre mai multe tipuri de criminalitate.

În concluzie, autorul încheie argumentând că polițiștii americani care includ aceste noi strategii în practica lor sunt acum îndreptățiți să pretindă titlul de profesionist deoarece cunosc diferența dintre strategiile eficiente și mijloacele ineficiente sau chiar contraproductive. Indirect, articolul demonstrează utilitatea evaluărilor de către criminologi a unor strategii de intervenție care au și valențe preventive.

Francoise Dieu propune o perspectivă istorică franceză, intitulată *Experiența Centrului de Studii și Cercetări privind Poliția (1976–2010) – O contribuție la istoria cercetărilor privind poliția în Franța.* Acest articol oferă o reflecție asupra istoriei cercetării asupra poliției în Franța prin evocarea experienței Centrului de Studii și Cercetări asupra Poliției (CERP). În calitate de profesor de sociologie la Universitatea din Toulose consideră că existența acestei instituții poate fi împărțită în trei secvențe: crearea acestuia (1976–1990), dezvoltarea sa (1990–2006) și dispariția (2006–2010). Încă de la început consideră că a sosit momentul să scrie istoria cercetării polițienești în Franța, chiar dacă au fost stabilite anterior anumite repere de către Loubet del Bayle din 1999. În continuare îi avertizează pe cei care ar dori să abordeze această sarcină că ar fi o greșeală să înceapă această poveste cu inițiativele dezvoltate de Ministerul de Interne. Inițial, la începutul anilor 1980, a fost un proiect care să implice un grup restrâns de cadre universitare în gândirea modernizării pregătirii polițienești, înainte ca mișcarea să capete o amploare mai semnificativă, începând din 1990, crearea Institutui des Hautes Etudes de la Sécurité Intérieure (IHESI) și de implementare a programelor de cercetare sponsorizate. Acest impul nu ar trebui să umbrească originea și consistența cerectărilor universitarilor privind poliția în Franța. Deși recunoaște că aceste producții universitare au beneficiat foarte mult de deschiderea experiențelor de teren, de resursele alocate de Ministerul de Interne, dar și de eforturile susținute ale voluntarilor.

Pentru prima perioadă este subliniat rolul lui Loubet del Bayle, în calitate de fondator și prim director până la retragerea la pensie în anul 2008. Cea de-a doua perioadă este considerată perioada cea mai prosperă care se explică printr-o orientare spre mai multe domenii care i-au asigurat și permis instituției să devină un actor recunoscut într-un sector de securitate în care erau implicați deopotrivă actori publici, privați și, implicit comunitatea universitară interesată. Rolul fondatorului a fost crucial, căci a constituit o veritabilă echipă de cercetare. Un nucleu de cercetări doctorale au impulsionat și financiar studiile în acest sens. Cercetările au impulsionat publicarea rezultatelor și, implicit, transparența, vizibilitatea și recunoașterea academică. Pentru cea de-a treia perioadă, de declin până la dizolvare a instituției, autorul articolului reține și dezvoltă mai multe motive, începând cu analiza performanțelor, anumite vulnerabilități ale echipei universitare, continuând cu distanța între sediul acesteia (Toulouse) față de Paris, la acel moment istoric etc.

Într-un alt registru se încadrează următoarea intervenție, Copiii *mici-victime ale agresiunii sexuale într-un context extrafamilial: identificarea proceselor specifice de victimizare din analiza rețelei neuronale pentru a înțelege și a interveni, studiu propus de* Julien Chopin și Sarah Paquette, tot din Quebec. Prin conținutul articolului, cei doi autori își propun să genereze și să supună atenției cunoștințe

specifice privind victimizarea sexuală a copiilor sub 10 ani într-un context extra-familial. Pornind de la diferitele caracteristici victimologice, acest studiu are ca obiectiv să identifice procesele specifice care conduc la agresiunea sexuală a victimelor în faza lor de copilărie timpurie (sub 6 ani) și copilărie (între 6 și 9 ani). Cercetarea se bazează pe un eșantion de 393 de victime cu vârsta sub 10 ani la momentul evenimentelor, care au avut loc în Franța între 1990 și 2018.

În acest sens, a fost utilizată o analiză a rețelei neuronale, tocmai pentru a identifica diferitele combinații. Rezultatele au arătat faptul că există cinci procese diferite, dintre care doar unul este transversal, fiind comun tuturor grupelor de vârstă ale eșantionului nostru. Aceste procese diferite se bazează în principal pe activitățile de rutină ale victimelor tinere, tipul de strategie folosit pentru abordarea victimelor tinere, gradul de cunoaștere dintre agresor și victima acestuia, locul folosit pentru comiterea agresiunii și caracteristicile victimizării sexuale. Rezultatele permit, pe de o parte, propunerea unei înțelegeri aprofundate a procesului victimologic care implică această categorie vulnerabilă de victime tinere, iar, pe de altă parte, discutarea strategiilor preventive și a programelor de relații de ajutor direcționate către acest tip de ținte.

Ultimul articol este scris de un alt recunoscut profesor din Canada (Quebec), respectiv Marc Quimet. Autorul pornește de la o întrebare încă din momentul în care hotărăște titlul articolului: *Sunt tinerii din medii imigrante mai delincvenți decât cei care nu provin din imigrație recentă? Răspunsuri dintr-un sondaj efectuat pe 68.949 de tineri din 29 de țări din întreaga lume.*

Acesta precizează că, deși legătura dintre imigrație și delincvență a făcut obiectul unui număr mare de studii în criminologie, ea continuă să genereze dezbateri în cadrul clasei politice. La întrebarea dacă tinerii de origine imigrantă sunt mai delincvenți decât tinerii care nu sunt cei care provin dintr-o imigrare recentă? Pentru a răspunde la aceată întrebare pe cât de actuală, pe atât de complexă, autorul valorifică datele obținute de la 68.948 de adolescenți care au răspuns la același chestionar în 29 de țări (date din cel de-al doilea studiu internațional despre delincvența auto-raportată).

Rezultatele arată că, în ansamblu, tinerii de origine imigrantă au comis deja un act delincvent mai frecvent decât tinerii neimigranți (35,1% față de 28,8%) și că tinerii care au imigrat ei înșiși sunt mai rari printre delincvenți decât cei din a doua generație. (32,9% față de 36,1%). Cu toate acestea, rata delicvenței imigranților este foarte variabilă și depinde de combinația dintre țara de origine și țara gazdă.

În cele din urmă, atunci când caracteristicile sociale ale cartierului în care locuiesc tinerii sunt controlate statistic, tinerii proveniți din imigranți sunt mai puțin delincvenți decât ne-imigranții în patru țări, au același nivel de delincvență în șaptesprezece țări și prezintă un nivel mai ridicat de delincvență în patru țări.

Volumul se încheie cu o recenzie, semnată de Marie-Claude Hertig care prezintă un rezumat al lucrării *Vous êtes filmés ! Enquête sur le bluff de la vidéosurveillance*, lucrare scrisă de Laurent Mucchielli, publicată la Ed. Armand Colin, 2018, având 228 pagini.

Autorul lucrării menționate este sociolog, director de cercetare la CNRS, studiază efectele supravegherii video în Franța, pe care le compară cu rezultatele înregistrate în acest domeniu în Anglia și Statele Unite, în principal la New York. El regretă lipsa evaluării rezultatelor supravegherii video de către autoritățile în cauză, întrucât acestea cumpără produsul fără a-și face griji cu privire la eficacitatea acestuia, care, după părerea autorului, se dovedește a fi foarte limitată.

Supravegherea de la distanță a apărut la sfârșitul anilor 1940, dar i-a încântat pe scriitorii de *science-fiction* care și-au imaginat o lume acoperită de camere care spionau constant fiecare cetățean, George Orwell în frunte cu Big Brother. La sfârșitul secolului trecut, lumea a trecut la supravegherea video, ceea ce permite înregistrarea continuă a imaginilor. În SUA și în Anglia, autoritățile o folosesc pe scară largă oriunde există pericol, apoi chiar și acolo unde riscul este zero, în cadrul unei așa-zise politici de securitate. Obiectivul este și financiar, constând în reducerea numărului de polițiști în acțiune. Dar există într-adevăr o economie ținând cont de costurile suportate? Îndoiala este justificată.

La începutul secolului XXI, bugetele de securitate explodează, sumele investite sunt amețitoare pentru echipamente din ce în ce mai sofisticate, doar că, în practică, succesele obținute grație supravegherii video sunt aproape nule. Suntem în jur de 1% și chiar și atunci, vederea unui atac nu înseamnă că făptuitorul va fi recunoscut, arestat și apoi condamnat. Obiectivele supravegherii video sunt controlul spațiului public, reglementarea traficului rutier, protecția persoanelor în anumite locuri riscante și – ca scop adăugat ulterior – lupta împotriva terorismului. În ciuda lipsei rezultate convingătoare – pe care autoritățile și politicienii fac totul pentru a le ignora – Franța a investit foarte mult ș necontenit în acest domeniu.

Ca exemple, autorul alege modelul unui sat liniștit care a instalat camere în cimitir și chiar la biserică! De asemenea, o altă consecință este că în loc să patruleze pe străzi, poliția urmărește ecranele non-stop.

În caz de agresiune, cu toții am dori să vedem și să recunoaștem făptuitorul, cu excepția situației în care acesta și-a pus cagula și ochelari de culoare închisă. Infractorul, de altfel, cunoaște locurile supravegheate, așa că locul crimei se mută! O observație amară decurge din atacul de la Nisa dintr-un anume 14 iulie unde poliția nici măcar nu a văzut pe ecranele lor că autorul recunoaște locurile din zilele precedente în contextul pregătirii faptei sale.

Autorul cărții prezintă efectele supravegherii video în spațiile publice. Cu toate acestea, există încă o altă supraveghere paralelă, privată, promovată și realizată de bănci, întreprinderi, precum și de proprietarii anumitor locuințe.

Informațiile pe care le-a cules autorul au provenit deseori dintr-un studiu amplu realizat în trei orașe de diferite mărimi din sudul țării, unul mic, unul mediu și unul mare, unde cu câteva diferențe, rezultatele, mereu dezamăgitoare, sunt aceleași. Autorul ridică astfel întrebarea dacă nu ar fi de preferat să se aloce acești bani angajării mai multor polițiști și asistenți sociali, precum și unei educații școlare mai eficiente pentru a lupta împotriva delincvenței și șomajului.

În această etapă, autorul consideră că un pericol amenință publicul: camerele de supraveghere de pe drumuri nu vor mai fi destinate în curând doar promovării fluidității traficului auto, ci detectării vitezei, folosirii telefoanelor mobile în timpul condusului, interzicerea depășirilor etc. Autoritățile vor neglija apoi controalele legate de securitate și delincvență din cauza rezultatelor modeste obținute. Cu toate acestea, autorul consideră că supravegherea video are încă un viitor strălucit înaintea ei, în special datorită evenimentelor sportive majore.

Echipamentele de observare vor continua să se dezvolte în conformitate cu progresele științei. Cetățeanul va fi astfel liniștit, politicianul ferit de critici și industriașii ramurii liniștiți cu privire la viitorul lor.

Big Brother, apreciază în final autorul, are, de asemenea, un viitor strălucit în față datorită dezvoltării uluitoare a dronelor – verificări ale poliției sau jucării? – care inevitabil ne va invada intimitatea. Cu siguranță aceste aspecte vor face obiectul unui studiu viitor, promite Mucchieli.

Cerc. șt. III, dr. Aura Preda[*]

[*] Cercetător ştiinţific grad IIII, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”al Academiei Române; aurapreda7@yahoo.ro